

TEMIDA TEMIDA

ČASOPIS O VIKTIMIZACIJI, LJUDSKIM PRAVIMA I RODU Br. 4, godina 13. Decembar 2010.

Tema broja

NASILJE NAD DECOM

Izdaju:

© Vikičimološko društvo Srbije i „Prometej”, Beograd

*Sva prava zadržana. Zabranjeno je svako umnožavanje
ili preštampavanje bez dozvole izdavača*

Adresa redakcije:

Vikičimološko društvo Srbije, Dositejeva 1a,
11000 Beograd, tel/fax: + 38111 3034232, e-mail: vds@eunet.rs

Savet časopisa:

dr Nataša Mrvić-Petrović, dr Slobodan Savić,
dr Ivana Stevanović i dr Mirjana Dokmanović

Počasni članovi Saveta časopisa:

dr Dušan Cotić,
dr Gerd Ferdinand Kirchhof (Nemačka, Japan) i dr Marc Groenhuijsen (Holandija)

Glavna i odgovorna urednica:

dr Nevena Petrušić

Zamenica glavne i odgovorne urednice:

dr Vesna Nikolić-Ristanović

Urednica teme broja:

dr Ivana Stevanović

Sekretar redakcije:

Nikola Petrović

Tehnička urednica:

Jasmina Nikolić

Redakcija časopisa:

dr Nevena Petrušić, dr Vesna Nikolić-Ristanović,
dr Slobodanka Konstantinović-Vilić,
dr Oliver Bačanović (Makedonija), dr Jo-Anne Wemmers (Kanada),
dr Biljana Simeunović-Patić, mr Ruth Jamieson (Velika Britanija), dr Sanja Ćopić
i Nikola Petrović

Idejno rešenje korica i kompjuterska obrada sloga:

Tatjana Stojković

UDK

343.98

ISSN

1450-6637

Tiraž:

500 primeraka

Štampa:

„Prometej”

Izdavanje ovog broja finansijski je pomoglo:

Ministarstvo nauke Republike Srbije

Radovi u časopisu su dvostruko anonimno recenzirani

The articles in the journal are peer reviewed

TEMIDA

ČASOPIS O VIKTIMIZACIJI, LJUDSKIM PRAVIMA I RODU
Br. 4, godina 13. Decembar 2010.

Tema broja
Nasilje nad decom

ČLANCI

Problem telesnog kažnjavanja dece i uloga stručnjaka u njegovom rešavanju	
<i>Jelena Srna</i>	
<i>Ivana Stevanović</i>	5
Krivičnopravna zaštita dece žrtava seksualnog nasilja u Srbiji	
<i>Nataša Tanjević</i>	17
Eliminisanje telesnog kažnjavanja dece kao ljudsko pravo	
<i>Ivana Stevanović</i>	
<i>Jelena Srna</i>	37
I učenici imaju prava	
<i>Nada Banjanin-Duričić</i>	49
Analiza stavova javnosti u Srbiji prema fenomenu seksualne zloupotrebe dece	
<i>Nikola Petković</i>	
<i>Mirjana Đorđević</i>	
<i>Vasilije Balos</i>	61

PRIKAZI SKUPOVA

Prva godišnja konferencija Viktimoškog društva Srbije	
„Prava žrtava i EU: izazovi pružanja pomoći žrtvama“	
<i>Ljiljana Stevković</i>	
<i>Jelena Dimitrijević</i>	83

PRIKAZI KNJIGA

A. Di Nicola, A. Cauduro, M. Lombardi i P. Ruspini Prostitution and Human Trafficking. Focus on Clients	
<i>Elisa Domeniconi</i>	93

Theme
Violence against children

SPECIAL ISSUE ARTICLES

The problem of corporal punishment of children and role of experts in its solving	
<i>Jelena Srna</i>	
<i>Ivana Stevanović</i>	5
Legal protection of child victims of sexual violence in Serbia	
<i>Nataša Tanjević</i>	17
Elimination of corporal punishment of children as a human right	
<i>Ivana Stevanović</i>	
<i>Jelena Srna</i>	37
Pupils have rights too	
<i>Nada Banjanin-Duričić</i>	49
Public attitudes toward the phenomenon of child sexual abuse in Serbia	
<i>Nikola Petković</i>	
<i>Mirjana Đorđević</i>	
<i>Vasilije Balos</i>	61

CONFERENCE REVIEWS

First annual conference of the Victimology Society of Serbia "Victim's rights and the EU: the challenges for providing victim support"	
<i>Ljiljana Stevković</i>	
<i>Jelena Dimitrijević</i>	83

BOOK REVIEWS

A. Di Nicola, A. Cauduro, M. Lombardi and P. Ruspini Prostitution and Human Trafficking. Focus on Clients	
<i>Elisa Domeniconi</i>	93

Nasilje nad decom

TEMIDA

Decembar 2010, str. 5-16

ISSN: 1450-6637

DOI: 10.2298/TEM1004005S

Izvorni naučni rad

PROBLEM TELESNOG KAŽNJAVANJA DECE I ULOGA STRUČNJAKA U NJEGOVOM REŠAVANJU

JELENA SRNA

IVANA STEVANOVIĆ*

*T*elesno kažnjavanje dece jeste ozbiljan društveni problem koji se kao takav sve više prepoznaće širom sveta, a poslednjih godina i u našoj sredini.

Cilj ovoga rada je da osvetli dosadašnji doprinos stručnjaka različitih profila sagledavanju i razumevanju ove problematike, kao i moguće pravce njihovog daljeg, još aktivnijeg, profesionalnog i društveno angažovanog uključivanja u njeno rešavanje.

Ključne reči: telesno kažnjavanje dece, stručnjaci, angažman.

Uvod

Eksplicitno ukidanje telesnog kažnjavanja dece u svim sredinama, gde odrasli ostvaruju svoj autoritet nad decom, predstavlja jednu od civilizacijskih tekovina.

Švedska je, kao prva zemlja u svetu, pre više od 30 godina (1979. godine) zakonom zabranila telesno kažnjavanje dece u porodici. Dug put je valjalo preći od tog momenta do promene ponašanja u praksi. Bogato iskustvo švedskih kolega govori o tome da pravna regulativa sama ne može mnogo bez aktivne, odlučne i kontinuirane podrške stručne i šire javnosti (Council of Europe, 2007: 57).

---

* Dr Jelena Srna je vanredni profesor na odeljenju za psihologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu, E-mail: jsrna@eunet.rs

Dr Ivana Stevanović je naučni saradnik u Institutu za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu i predsednica Centra za prava deteta, E-mail: ivana@cpd.org.rs

Do danas je blizu trideset zemalja širom sveta (sa svih kontinenata, uključujući i šest zemalja iz našeg neposrednog okruženja: Austrija, Mađarska, Rumunija, Bugarska, Grčka i Hrvatska) odlučilo da sledi švedski primer.

U Srbiji su od nedavno (2007. godine) započele i od tada se razvijaju prve inicijative u ovom pravcu. Te inicijative su otkrile da, u našoj sredini u ovom trenutku po ovom pitanju, postoji mnogo neraščišćenih pojmoveva koji stvaraju konfuziju oprečnih stavova, pa i uzburkane strasti – kako u široj, tako i u stručnoj javnosti. Štaviše, pokazalo se da i među samim stručnjacima nisu baš tako retki oponenti ove inicijative.

Iako štošta možemo primeniti iz iskustava zemalja, koje su se ovom problematikom pozabavila pre nas, pred nama je dug put. Mnogo toga valja preduzeti kako bi se ova civilizacijska tekovina uvela i sprovela u našoj sredini na način primeren našem društvu i kulturi. Za početak, valja nam temeljno i široko (iz različitih uglova) sagledati stanje stvari u našem aktuelnom i istorijskom, društvenom i kulturnom kontekstu. Sagledavanju tog stanja moguće je pristupiti na različite načine: iz ugla države i društva – vladinog i nevladinog sektora, iz stručnog ugla, iz ugla medija, kao i iz ugla same dece čiji je interes ovde zasigurno najmanje sporan.

Ovaj rad ima za cilj da osvetli pogled na problematiku iz stručnog ugla. Mišljenja smo da su upravo stručnjaci različitih profila (sociolozi, pravnici, psiholozi, pedagozi i specijalni pedagozi, socijalni radnici i drugi) ti koji mogu da značajno doprinesu osvetljavanju i rešavanju problematike telesnog kažnjavanja dece, kao ozbiljnog društvenog problema. Da svojim savremenim profesionalnim i angažovanim ličnim pristupom raščiste neke važne pojmove, uoče ključna pitanja i za njih ponude odgovarajuća rešenja.

Aktuelno stanje – zakonska regulativa i praksa

„Istorijski je absurd da je batinanje učinilaca krivičnih dela pravno ukinuto mnogo pre batinanja nevine dece“ (Grubač, 2004: 163). Tačnije – čitavih 56 godina ranije!

U našem zakonodavstvu u ovom trenutku postoji izričita zabrana telesnog kažnjavanja u oblasti obrazovanja, rada, krivičnopravne zaštite i maloletničkog prava. Eksplicitna zabrana telesnog kažnjavanja u *Porodičnom zakonu* i *Zakonu o socijalnoj zaštiti i obezbeđivanju socijalne sigurnosti građana* još uvek

nije uspostavljena.¹ Značajan korak ka harmonizaciji nacionalnog zakonodavstva u ovoj oblasti, mišljena smo, biće i usvajanje novog *Zakona o socijalnoj zaštiti i Zakona o pravima deteta (Zakona o deci)*, odnosno izmene i dopune važećeg porodičnog zakonodavstva.

Međutim, uprkos već postojećoj zakonskoj regulativi (ma kako razdvojenoj i parcijalnoj) telesno kažnjavanje dece je i dalje u praksi u priličnoj meri prisutno u institucijama (gde je uglavnom eksplicitno zabranjeno), a pogotovo u porodici (gde je njegova zabrana implicitna, tj. nije precizno definisana). O tome jasno svedoče rezultati istraživanja sprovedenih u različitim društvenim institucijama – obrazovanja, pravosuđa i socijalne zaštite.

Iako u istraživanjima, koje ćemo navesti, telesno kažnjavanje najčešće nije bilo formulisano kao direktni istraživački zadatak, neke njihove rezultate smatramo relevantnim za temu kojom se ovde bavimo.

Brojna istraživanja pokazuju da, uprkos eksplicitne zakonske zabrane, disciplinovanje dece fizičkim merama nije iščilelo iz škola u Srbiji. Prema podacima (dobijenim od same dece) procenat dece telesno kažnjavane, od strane učitelja i drugih odraslih članova vaspitno – obrazovnih kolektiva, kreće se između 12% i 36%, zavisno od istraživanja (Đorđević, Đorđević, 1988; Gašić-Pavišić, 1998; Plut, Popadić, 2006). Procenat dece, koju telesno kažnjavaju učitelji, viši je tri puta u seoskoj nego u gradskoj sredini. (Đorđević, Đorđević, 1988).

O prisustvu telesnog kažnjavanja u *vaspitno obrazovnim institucijama* saopštava 20% nastavnika srednjih škola, 38% učitelja i nastavnika osnovnih škola (Gašić-Pavišić, 1998) kao i 29% – 40 % vaspitačica u vrtićima (Gašić-Pavišić, 1988; Srna, 1998). Što su deca mlađa, više su izložena telesnom kažnjavanju.

U istraživanju, koje je za svoj cilj imalo analizu funkcionalnosti sistema *maloletničkog pravosuđa* u Republici Srbiji i Crnoj Gori, zabeleženo je da mnogi maloletni učiniovi krivičnih dela bivaju telesno kažnjavani za vreme svog boravka u vaspitno-popravnim institucijama, odnosno u maloletničkom zatvoru (Conragan, 2002). Prema istraživanjima, svaki treći maloletnik, „korisnik“ ovih institucija, kazuje o prisustvu telesnog kažnjavanja, a svaki četvrti je i sam ovu eksplicitno zabranjenu disciplinsku meru doživeo na svojoj koži (Ilić, 1998).

Istraživanja nasilja u *institucijama socijalne zaštite* pokazuju da je skoro polovina dece (Kuzmanović, 2002), pa i više od polovine (Vidanović, 1998), pre dolaska u ustanovu socijalne zaštite, bilo izloženo fizičkom nasilju od strane

¹ Bliže o istorijskom zakonodavnom kontekstu i važećem zakonodavstvu Republike Srbije u pogledu eliminisanja telesnog kažnjavanja dece u svakom okruženju videti u: Stevanović, I., Srna, J. (2010) „Eliminisanje telesnog kažnjavanja dece kao ljudsko pravo“, objavljen u ovom broju.

najbližih srodnika. Ovo nasilje se u 38% slučajeva produžava i po dolasku u ustanovu socijalne zaštite. Pored toga, 26% dece (uzrasta od 10-18 godina, iz šest ustanova za decu bez roditeljskog staranja) saopštavaju da su (bar jednom) doživela fizičko nasilje od strane odraslih zaposlenih u ovim ustanovama. Takođe 17% odraslih saopštava da je manji broj njihovih kolega fizički nasilan prema deci o kojoj se stara (Plut, Popadić, 2007).

Telesno kažnjavanje dece u porodici je još ređe istraživano od telesnog kažnjavanja dece u institucijama. Retke studije nam ipak daju neki uvid i u ovu problematiku.

U trećoj MICS (*Multiple Indicator Cluster Survey*) studiji sprovedenoj u Republici Srbiji (Statistical Office of the Republic of Serbia and Strategic Marketing Research Agency, 2005), na uzorku od 2716 majki / staratelja dece uzrasta između 2-14 godina, postavljen je niz pitanja vezanih za metode koje koriste u disciplinovanju svoje dece. U rezultatima se jasno izdvaja kažnjavanje kao naj-popularniji metod vaspitanja dece u Srbiji. Od 73% dece uzrasta 2-14 godina, koja su bila izložena bar jednom od oblika psihološkog ili fizičkog kažnjavanja (od strane njihovih majki /staratelja ili drugih članova domaćinstva), dve trećine je bilo izloženo psihološkim kaznama, polovina lakšim telesnim, a 7% teškim fizičkim kaznama. Poslednja cifra korelira sa procentom majki / staratelja koje veruju da decu treba fizički kažnjavati, što nažalost implicira da one svoja uverenja primenjuju u praksi.

Iako se mnogo toga danas promenilo od vremena kada je rađena poznata sociološka studija procesa transformacije jugoslovenske porodice između dva (Prvog i Drugog svetskog) rata, veliko je pitanje kolike su suštinske promene u domenu telesnog kažnjavanja dece u savremenoj srpskoj porodici. Naime, studija je pokazala da su jugoslovensku decu najviše tukli roditelji u Srbiji – skoro 90% (i to blizu 40% učestalo i suočivo) što je više u poređenju sa drugim krajevima tadašnje Jugoslavije. Inače, u tumačenju rezultata ovog empirijskog istraživanja autorka pretpostavlja da za raširenost ekscesivnog telesnog kažnjavanja u Srbiji „nije kriva samo historijska faza naglog preformiranja, nego i općenita borbena dispozicija u vezi sa dinarskom tradicijom i ratničkom i imigrantskom prošlošću“ (Erlih, 1964: 53).

Sociokulturni aspekti vaspitanja i disciplinovanja dece u Srbiji

Istraživanja predstave o detetu – u medijima i srpskoj kulturi

Na stavove prema deci, tipične za određeno društvo, u značajnoj meri utiču (često implicitne) predstave, koncepti, vrednosti i pogledi na prirodu deteta i detinjstva.

Dve psihološke studije nam nude prilično jasan uvid u ovu problematiku. Prva studija (Korać, Vranješević, 2001) fokusirana na *aktuuelnu vidljivost dece i njihovu sliku u medijima* namenjenim odraslima, osvetljava relevantne mehanizme koji, ne samo da oblikuju javno mnjenje o deci, već utiču na donosioce odluka u procesu određivanja društvenih prioriteta. U zaključnim razmatranjima nalaza ove obimne studije, autorke skiciraju neku vrstu lične karte deteta u medijima na sledeći način:

„Dete je pripadnik retke, bespomoćne i veoma ugrožene vrste. Pripadnici te vrste uglavnom su neodređenog uzrasta, pola i socijalnog statusa. Jedino što umeju i vole da rade jeste da se igraju i zabavljaju. Osim toga, deca malo šta umeju i razumeju, a još manje imaju šta da kažu. Mi odrasli smo tu da ih štimo od svih rizika i izvora ugrožavanja. To i činimo, koliko nam druge obaveze i materijalni uslovi dozvoljavaju, zato što smo dobri, uviđavni i humani. Teme o deci, kad se i pojave u medijima, pre svega, su prilika za odrasle da se pozale na uslove koji ih u tome ometaju, ili oboje. Kada se uz takvu temu pojavi slika i/ili izjava deteta, ona uglavnom ima funkciju skretanja pažnje na ono što čine odrasli. Ne mislimo ovim da kažemo da se to radi svesno i namerno, već pre da izražava jednu *implicitnu filozofiju detinjstva, zasnovanu, koliko na tradicionalnim shvatanjima, toliko i na zapanjujućem nepoznavanju dece*“ (Korać, Vranješević, 2001: 100).

Razumevanju ove implicitne filozofije detinjstva u mnogome doprinosi druga psihološka studija – predstave deteta u srpskoj kulturi (Trebješanin, 2000).

Dvadeset godina sveobuhvatnog multidisciplinarnog istraživanja, koje uključuje analizu različitih etnografskih, lingvističkih, istoriografskih, socioloških, pedagoških i psiholoških nalaza, poslužilo je autoru kao osnov za rekonstrukciju dva komplementarna modela deteta i njegovog odgajanja u srpskoj kulturi: mitski / magijski (sakralni) i sekularni / praktični. U oba ova modela dete je shvaćeno kao „malo, bespomoćno, nerazumno, nejako, zavisno biće, sudbinski upućeno na staranje odraslih“ (Trebješanin, 2000: 338). Uprkos eks-

tremno pozitivnom stavu prema potomcima (dete, posebno ono muško, je prava sreća, najveća vrednost, radost i neizmerno blago), u tradicionalnoj srpskoj kulturi (koja neguje kult muškaraca, starijih i predaka), društvena moć deteta je prilično niska i povećava se sa uzrastom.

„Skriveni narodni model deteta i detinjstva usmerava onu vidljivu vaspitnu praksu u porodici, školi i drugim društvenim institucijama“ (Trebješanin, 2000: 298). Dete se opaža kao zaštićeno biće i od njega se očekuje da bude poslušno. Kažnjavanje dece smatra se vrednom i neophodnom metodom učenja (*Ko nije tučen nije naučen*) i vaspitanja dece, daleko uspešnijom od hvaljenja koje čak, prema ovim shvatanjima, daje upravo suprotne – neželjene rezultate (*Ko se hvali taj se kvari*).

Dva karakteristična narodna običaja

Moć i vrednost „batine koja je iz raja izašla“ može se jasno sagledati u sledećim tradicionalnim običajima.

- *Subota đačka bubota*

Krajem 18. veka u Srbiji je zabeležen običaj da se subotom posle podne đaci tuku bez ikakve krivice. Dakle, tuča đaka u ovom slučaju nije kazna. Koja je onda njena svrha i značenje? – pita se poznati srpski etnolog Veselin Čajkanović, nudeći zatim i svoj odgovor na ovo pitanje. On veruje da ovde nije reč o prevenciji negativnog ponašanja, niti izrazu loše volje ili lošeg karaktera učitelja, iako tako možda na prvi pogled može da izgleda. Po njemu, ovaj običaj verovatno proističe iz uverenja da u samom šibanju može biti nečeg dobrog i spasonosnog. Šibanje leskovim prutom, predstavlja istovremeno: purifikaciju (izgon demona), osnaživanje (snagom totema iz leskovog pruta), razvoj i jačanje borbenog duha, nešto kao nalik spartanskom vaspitanju (Čajkanović, 1973: 17-30).

- *Moje meso tvoje kosti*

Ove reči roditelj, pri polasku svog deteta u školu, upućuje učitelju, koga očigledno smatra detetovim duhovnim roditeljem. Smisao ovih reči bi mogao biti: „Slobodno tuci moje dete – kako bi stvorio od njega (čvrstog) čoveka“ (Janković, 1958).

Da je ovakva praksa prisutna i danas, dva veka kasnije, svedoče nedavni izveštaji medija o primeni teških fizičkih kazni u tretmanu mladih narkomana pri crkvenim institucijama, a uz blagoslov većine njihovih roditelja i crkvenih vlasti.

Ovo ukazuje na jednu od, po nama, ključnih stvari na koje valja obratiti pažnju: a to je – tanka granica između nasilja i disciplinovanja, koju je veoma lako preći s arhaičnim uverenjem da se ponašanje dece najefektnije oblikuje i kontroliše telesnim kažnjavanjem.

Nije teško prepoznati vezu ovakvih uverenja sa implicitnom filozofijom detinjstva, koju je, obzirom da nije otvoreno izražena, prilično teško identifikovati i dovesti u pitanje.

Stavovi stručnjaka prema telesnom kažnjavanju dece

Sedamdesetih godina 19. veka u prvom broju srpskog stručnog časopisa „Nova škola“ anonimni autor piše sledeće: „Ovom prilikom moramo se izjasniti odlučno protiv upotrebe telesnih kazni u školama, tim više što se danas već ni zlikovci ne batinaju“ (Janković, 1958). Brojne naučne i stručne publikacije svedoče o tome da su srpski akademski krugovi s kraja 19. veka pažljivo pratili, prevodili i prenosili najmodernija psihološka i pedagoška znanja (Okanović, 1892; Stojanović, 1894). Protiv telesnog kažnjavanja dece u školi stručnjaci se i nadalje zalažu otvoreno, dugotrajno i kontinuirano, osuđujući takvu praksu, ukazujući na njena brojna kratkoročna i dugoročna štetna dejstva i zagovaraјući alternativna sredstva disciplinovanja (Tešić, 1959; Janković, 1954; Janković 1958; Tešić, 1974). Međutim, dok su glasovi stručnjaka gotovo jedinstveni u tome da je telesna kazna neprimerena školskom vaspitanju, kada je domaće vaspitanje u pitanju – manje je odlučnosti. Više je spremnosti da se diskutuje i pregovara o tome ko, (majka) koliko (retko) kako (sasvim blago), čime (rukom) gde (po turu), koga (malo nerazumno dete), kada (dovodi svoj život u opasnost). Bez mnogo reči o implikacijama ovakvog načina vaspitanja, podrazumevajući, valjda, da cilj opravdava sredstvo (Gašić-Pavišić, 1988: 33).

Naš je utisak da se stručnjaci u Srbiji danas manje bave problematikom telesnog kažnjavanja dece i mladih nego ranije. Štaviše, smatramo da je većina njih, kada je ovaj problem u pitanju, prilično inertna. Redak primer profesionalnog doprinosa vidljivosti problematike telesnog kažnjavanja dece u školama je izložba „Od kaštiga do ljudskih prava“, otvorena aprila 2009. godine u Pedagoškom muzeju u Beogradu (Pavlović-Lazarević, 2009). Ova izložba je usled velikog interesovanja bila dugo aktuelna, a na neki način ona nastavlja

svoj život kroz prigodne radionice sa decom u okviru projekta Pedagoškog muzeja pod naslovom: „Da li mogu opet da dođem“, autora Gordane Pavlović-Lazarević, podržanog od strane Gradskog sekretarijata za kulturu.

Kao da među stručnjacima različitih profila u Srbiji ne postoji dovoljno izražena svest o ozbiljnosti ove problematike:

- prisustvu i obimu telesnog kažnjavanja dece (malo je fokusiranih istraživanja);
- čvrstoj vezi između vaspitanja i telesnog kažnjavanja koja gotovo svodi vaspitanje na telesno kažnjavanje;
- tankoj granici između telesnog kažnjavanja i nasilja;
- činjenici da „budućnost jedne kulturne i socijalne zajednice zavisi od načina podizanja dece, koje je opet uslovljeno prihvaćenom predstavom o detetu u toj kulturi“ (Trebješanin, 2000: 338).

Stoga nam se čini da s pravom možemo postaviti dva važna pitanja:

Šta sprečava stručnjake u Srbiji da se, sledeći svetle primere iz prošlosti, danas ozbiljnije pozabave pitanjem telesnog kažnjavanja dece, koristeći svoja (nesporna) stručna *znanja*? Koliko su stručnjaci i sami imuni na *tradicionalnu* implicitnu filozofiju detinjstva toliko uvreženu u našoj kulturi?

Na ovom mestu želimo da obratimo pažnju na dve, po nama ključne i podjednako važne, reči: *znanje i tradicija*.

„Ako ne pozajmimo različite modele deteta kod raznih naroda u različitim kulturama i istorijskim epohama, ostaćemo zarobljenici jednog prirodnog samorazumljivog shvatanja dečje prirode – onog koji smo u detinjstvu ili kasnijim institucionalnim obrazovanjem, nekritički usvojili“ kaže Trebješanin, predlažući kao rešenje „decentralizaciju koja podrazumeva sposobnost napuštanja sopstvenog (tradiciskog ili naučenog) shvatanja detinjstva, kao apsolutnog, i proširivanje saznajnog horizonta drukčijim stanovištima“ (Trebješanin, 2000: 208).

Drugim rečima – svima bi nam, za početak, dobro došla jedna malo veća doza intelektualne (pa i emocionalne) otvorenosti i fleksibilnosti.

Doprinos stručnjaka u iznalaženju rešenja za problem telesnog kažnjavanja dece

Sa ovakvom polaznom osnovom (otvorenosti i fleksibilnosti), koristeći savremena multidisciplinarna znanja, veštine i stavove, stručnjaci bi bili sasvim sposobljeni da se nose sa ozbiljnom društvenim problemom telesnog kažnjavanja dece kroz:

- 1) Ciljana istraživanja – koja bi obezbedila:
  - bolji uvid u problematiku,
  - usmerila pravac i strategiju njenog sveobuhvatnog rešavanja,
  - praćenje primene postojeće zakonske regulative i njenih budućih promena u praksi, a u narednim koracima svakako i
  - praćenje sprovođenja same strategije sveobuhvatnog rešavanja.
- 2) Programe edukacije (npr. o pozitivnom vaspitanju dece i mladih u Srbiji, bez upotrebe i zloupotrebe fizičke sile);
- 3) Programe prevencije i intervenisanja (npr. različitih oblika informisanja roditelja i organizovanja novih i reorganizovanja postojećih službi za pomoć i podršku roditeljima u vaspitanju dece).

Podjednako važnim smatramo i proučavanje naše kulturne tradicije iz drugog, pomalo zanemarenog, ugla. One tradicije koja (da li uzaludno?) opominje da „Batina ima dva kraja“ i da je „Batina iz raja izašla“.

Zaključak

Nakon svega izloženog možemo zaključiti da će eksplisitna zakonska zabrana telesnog kažnjavanja dece u svakom okruženju biti samo prvi korak u dugom procesu koji teži da obezbedi bolji svet deci u Srbiji. Dalji koraci, po našem mišljenju, predstavljaju još veći izazov, obzirom da treba da se nose sa velikim neznanjem kada su u pitanju deca i njihovo odgajanje i otporima prema ovoj promeni u čijoj osnovi možemo prepoznati moćne tradicionalne korene.

Ključni momenat, koji u ovom trenutku, po našem mišljenju, nedostaje inicijativama za eksplisitnom zakonskom zabranom svakog telesnog kažnjavanja dece u Srbiji je: dobro promišljen, pažljivo planiran, kontinuirani stručni angažman u pravcu podizanja nivoa javne svesti i znanja o deci, njihovim pravima, kao i oblicima i metodama nenasilnog (pozitivnog) vaspitanja. Stručni

angažman, koji bi obratio dužnu pažnju dubokim tradicionalnim korenima telesnog kažnjavanja dece sadržanim u argumentacijama oponenata ove reforme, kao i sagledavanju naše tradicije iz drugih, zanemarenih, uglova.

Pred nama je, dakle, jedan složen i delikatan proces koji zahteva mudru nacionalnu strategiju, sinergiju raspoloživih društvenih moći i resursa, mnogo strpljenja i istrajnosti, uz snažno partnerstvo i kontinuiranu podršku međunarodne zajednice.

Literatura

- Conragan, C. (2002) *Children in Conflict with the Law: Victims of the Transition – An assessment of the juvenile justice system in the Republic of Serbia and Montenegro*. Beograd: UNICEF.
- Council of Europe (2007) *Eliminating corporal punishment (a human rights imperative for Europe's children)* 2nd edition. Belgium: Council of Europe Publishing.
- Čajkanović, V. (1973) *Mit i religija u Srba*. Beograd: Srpska književna zadruga.
- Đorđević, B., Đorđević, J. (1988) *Učenici o svojstvima nastavnika*. Beograd: Prosveta.
- Erlih, V. (1964) *Porodica u transformaciji*. Zagreb: Naprijed.
- Gašić-Pavišić, S. (1988) *Kažnjavanje i dete*. Beograd: Prosveta.
- Gašić-Pavišić, S. (1998) Nasilje u školi. U: M. Milosavljević (ur.) *Nasilje nad decom*. Beograd: Fakultet političkih nauka, str. 159-185.
- Grubač, M. (2004) *Telesna kazna u Srbiji 1804-1883*. Beograd: Službeni glasnik.
- Ilić, Z. (1998) Zlostavljanje dece (mladih) u vaspitnim i vaspitno-popravnim ustavovima. U: M. Milosavljević (ur.) *Nasilje nad decom*. Beograd: Fakultet političkih nauka, str. 203-240.
- Janković, M.B. (1954) Iz istorije telesne kazne kod nas u školi. *Savremena škola*, 9, str. 196-207.
- Janković, M.B. (1958) Još iz istorije telesne kazne kod nas u školi. *Savremena škola*, 13, str. 325-339.
- Korać, N., Vranješević, J. (2001) *Nevidljivo dete – Slika deteta u medijima*. Beograd: Jugoslovenski centar za prava deteta.
- Kuzmanović, B. (ur.) (2002) *Deca bez roditeljskog staranja*. Beograd: Institut za psihologiju & Save the Children UK.

- Okanović, S.M. (1892) *Vaspitne kazne i nagrade*. Beograd: Štamparija Petra K. Tanaskovića do delijske česme.
- Pavlović-Lazarević, G. (2009) Katalog izložbe: *Od kaštiga do ljudskih prava*. Beograd: Pedagoški muzej.
- Plut, D., Popadić, D. (2006) *Škola bez nasilja- ka sigurnom i podsticajnom okruženju za decu*. Beograd: UNICEF & Institut za psihologiju.
- Plut, D., Popadić, D. (2007) *U laverintu nasilja – istraživanje nasilja u ustanovama za decu bez roditeljskog staranja u Srbiji*. Beograd: Institut za psihologiju & Save the Children UK.
- Srna, J. (1998) Nasilje nad malom decom. U: M. Milosavljević (ur.) *Nasilje nad decom*. Beograd: Fakultet političkih nauka, str. 129-154.
- Statistical Office of the Republic of Serbia and Strategic Marketing Research Agency (2005) *The Republic of Serbia Multiple Indicator Cluster Survey 2005, Final Report*. Beograd: UNICEF.
- Stojanović, J.V. (1894) *Metodika školske discipline*. Niš: Prva niška štamparija Ž. Radovanovića.
- Tešić, V.M. (1959) *Da li smemo da primenjujemo telesne kazne*. Beograd: Rad.
- Tešić, V.M. (1974) *Moralno vaspitanje u školama Srbije 1830-1878*. Beograd: Zavod za nastavna sredstva.
- Trebješanin, Ž. (2000) *Predstava o detetu u srpskoj kulturi*. Beograd: Jugoslovenski centar za prava deteta.
- Vidanović, I. (1998) Nasilje nad decom u dečjim domovima. U: M. Milosavljević (ur.) *Nasilje nad decom*. Beograd: Fakultet političkih nauka.

JELENA SRNA
IVANA STEVANOVIC

The Problem of Corporal Punishment of Children and Role of Experts in its Solving

Corporal punishment of children is a serious social problem and as such more and more recognized around the world and in recent years in our environment as well. The aim of this paper is to highlight the current contribution of experts of different profiles to the perception and understanding of these issues, as well as possible directions for their further, more active, professional and socially engaged involvement in its solving.

Keywords: corporal punishment of children, experts, engagement.

Nasilje nad decom

TEMIDA

Decembar 2010, str. 17-36

ISSN: 1450-6637

DOI: 10.2298/TEM1004017T

Pregledni rad

Krivičnopravna zaštita dece žrtava seksualnog nasilja u Srbiji

NATAŠA TANJEVIĆ*

Nasilje nad decom nije nova pojava. S tim u vezi, oblici u kojima se javlja kao i metodi koji ga omogućavaju, poprimili su zapanjujuće razmere širom sveta. Svakako da u tom smislu seksualno nasilje ostavlja najteže i najkomplikovanije posledice na žrtvu. Imajući u vidu svu složenost seksualnog nasilja prema deci, u radu ćemo, kroz analizu bića pojedinih inkriminacija kojima se štiti seksualni integritet deteta od različitih oblika seksualnog nasilja, kao i analizom njegovog krivičnoprocesnog položaja, pokušati da odgovorimo na pitanje na koji način sistem krivičnopravne zaštite, koji postoji u našoj zemlji, može da reaguje u ovom slučaju.

Ključne reči: maloletna lica, žrtve, seksualno nasilje, krivičnopravna zaštita, viktimizacija, Srbija.

Uvodne napomene

Svi oblici nasilja, zlostavljanja, zloupotreba ili zanemarivanja dece, kojima se ugrožavaju ili narušavaju fizički ili psihički integritet deteta predstavljaju povredu jednog od osnovnih prava deteta, prava na život, opstanak i razvoj. Pravo na zaštitu od svih oblika nasilja predstavlja osnovno pravo svakog deteta utvrđeno u Konvenciji o pravima deteta i drugim dokumentima Ujedinjenih nacija, Saveta Evrope i ostalih međunarodnih organizacija, koje je država Srbija ratifikovala kao članica tih organizacija. Konvencija o pravima deteta¹ sadrži

---

* Dr Nataša Tanjević je docent na Evropskom univerzitetu, Fakultetu za evropski biznis i marketing, E-mail: ntanjevic@sbb.rs

¹ Konvencija o pravima deteta („Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori“, br. 15/90).

posebne odredbe o pravima deteta na fizički, psihički i moralni integritet. Članom 34 Konvencije predviđeno je da su države ugovornice obavezne da zaštite decu od svih oblika seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja. U tom cilju, predviđa se obaveza za države ugovornice da preduzmu odgovarajuće nacionalne, bilateralne i multilateralne mere za sprečavanje:

- 1) navođenja ili prisiljavanja dece na učešće u ma kojoj nezakonitoj seksualnoj aktivnosti,
- 2) iskorišćavanja dece za prostituciju ili druge nezakonite seksualne radnje i
- 3) iskorišćavanja dece u pornografskim predstavama i materijalima.

Potreba da države potpisnice regulišu ovu materiju na adekvatan način kričnim zakonodavstvom istaknuta je i Opcionim protokolom uz Konvenciju o pravima deteta o prodaji dece, dečjoj prostitutuciji i dečjoj pornografiji². Članom 10 Protokola propisana je obaveza za sve države ugovornice da ojačaju međunarodnu saradnju multilateralnim, regionalnim i bilateralnim dogovorima za sprečavanje, otkrivanje, istragu, gonjenje i kažnjavanje lica odgovornih za dela koja uključuju prodaju dece, dečju prostitutuciju, dečju pornografiju i turizam, radi seksa sa decom. U skladu sa tim, date su i definicije „dečje pornografije“ i „dečje prostitutucije“. Dečjom pornografijom smatra se bilo kakvo predstavljanje bilo kakvim sredstvom, nekog deteta uključenog u stvarne ili simulirane eksplicitne seksualne aktivnosti ili bilo kakav prikaz delova tela nekog deteta koji mogu da izazovu seksualno uzbuđenje. Sa druge strane, dečjom prostitutucijom određuje se svako korišćenje deteta u seksualnim aktivnostima za novčanu ili bilo kakvu drugu naknadu.

Značajnu ulogu u ovoj oblasti ima i Konvencija o zaštiti dece od seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja, koja je usvojena 25.10.2007. godine u okvirima Saveta Evrope. Svrha ove Konvencije je sprečavanje i borba protiv seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja dece, zaštita prava dece-žrtava seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja i unapređenje nacionalne i međunarodne saradnje u ovoj oblasti.

Pored navedenih dokumenata važno je ukazati i na značaj Konvencije Saveta Evrope o visokotehnološkom kriminalitetu³. Odredbama navedene

---

² Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima deteta o prodaji dece, dečjoj prostitutuciji i dečjoj pornografiji usvojen je 25. maja 2000. godine i stupio na snagu 18. januara 2002. godine. Republika Srbija je ratifikovala protokol („Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori“, br. 22/02).

³ Zakon o potvrđivanju Konvencije o visokotehnološkom kriminalu (Convention od Cybercrime, 23 November 2001, Budapest), Skupština Republike Srbije usvojila je 18. marta 2009. godine, „Službeni glasnik RS“, br. 19/09.

Konvencije se, između ostalog, predviđa da će svaka država preduzeti neophodne zakonodavne ili druge mere kako bi obezbedila da se kriminalizuje bavljenje seksualnim aktivnostima sa detetom koje, shodno odgovarajućim odredbama unutrašnjeg prava, nije navršilo pravni uzrast u kome su seksualne aktivnosti dopuštene, kao i stupanje u seksualne aktivnosti sa detetom kada je pritom primenjena prinuda, sila ili pretnja, zloupotrebljen priznati položaj poverenja, autoriteta ili uticaja nad detetom ili zloupotrebljena posebno osetljiva situacija u kojoj se dete nalazi, njegov ranjivi položaj, prvenstveno zbog mentalnog ili fizičkog hendikepa ili zavisnosti. Takođe, Konvencijom je propisana i obaveza kriminalizacije ponašanja koja predstavljaju:

- angažovanje deteta za bavljenje prostituticom ili navođenje deteta da učestvuje u prostitutici;
- primoravanje deteta na prostituciju ili ostvarivanje zarade od nekog drugog vida iskorišćavanja deteta u takve svrhe i
- korišćenje usluga dečje prostitucije.

Republika Srbija je preuzela obaveze iz još jednog važnog međunarodnog ugovora za pitanja zaštite dece od rada koji, po svojoj prirodi i okolnostima može da šteti njihovom zdravlju, sigurnosti i moralu. U pitanju je Konvencija MOR br. 182 o najtežim oblicima dečjeg rada usvojena 1999. godine u Ženevi, zajedno sa Preporukom 190 koja se odnosi na zabranu i direktno delovanje radi ukidanja najtežih oblika dečjeg rada. Prema članu 3. stav 2 ove Konvencije, izraz najteži oblici dečjeg rada obuhvata i iskorišćavanje, nabavljanje ili nuđenje deteta za prostituciju, proizvodnju pornografije ili pornografske predstave.

U daljem tekstu ćemo, pre svega, analizirati mogućnost primene krivično-pravnih mera u našoj zemlji u cilju zaštite dece od seksualnog nasilja. Krivično-pravna zaštita će biti razmatrana analizom krivičnih dela kojima se štiti polni, odnosno seksualni integritet maloletnih lica, a koja su inkriminisana u Krivičnom zakoniku u grupi „Krivičnih dela protiv polne slobode“. Položaj maloletnog lica u krivičnom postupku, razmatraćemo sa aspekta njegove specifičnosti kao svedoka, odnosno oštećenog u krivičnoprocesnom smislu.

Seksualno nasilje nad decom – opšte karakteristike

Seksualna zloupotreba deteta je iskorišćavanje deteta od strane starije osobe za seksualno zadovoljavanje. Svaka seksualna aktivnost sa detetom, bez pristanka deteta ili, čak, i uz njegov pristanak, ako je mlađe od četrnaest godina, a radi postizanja seksualnog zadovoljstva kod počinjocu je seksualna zloupotreba. Seksualna zloupotreba deteta obuhvata čitav niz ponašanja, od verbalne zloupotrebe, bez fizičke grubosti, poput opscenih telefonskih poziva, razgovora i aluzije na seks i seksualnost, voajerizma ili pak čitav dijapazon ponašanja, kao što je dodirivanje deteta, gledanje, „pregledanje“ tela deteta, sa ili bez fizičkog kontakta, pokazivanje detetu svojih genitalija i slično. Ona može da se dogodi samo jednom ili pak da je reč o ponavljanju, hroničnoj zloupotrebi, koja traje godinama, sve do silovanja, sa prinudom na različite oblike polnog akta (oralni snošaj ili pokušaj, vaginalni ili analni snošaj ili pokušaj snošaja).

U skladu sa definicijom predviđenom Opštim protokolom o zaštiti dece od zlostavljanja i zanemarivanja, koji je Vlada Republike Srbije usvojila 2005. godine, seksualna zloupotreba deteta podrazumeva uključivanje deteta u seksualnu aktivnost koju ono ne shavata u potpunosti, sa kojom nije saglasno ili za koju nije razvojno doraslo i nije u stanju da se sa njom saglasi, ili onu kojom se krše zakoni ili socijalni tabui društva. Ona se ispoljava kao aktivnost između deteta i odrasle osobe ili drugog deteta koje se, zbog svog uzrasta ili razvoja, nalazi u položaju koji mu daje odgovornost, poverenje ili moć, gde aktivnost ima za cilj da pruži uživanje ili zadovolji potrebe druge osobe. Najzad, seksualnom zlouprebom smatra se i:

- navođenje ili primoravanje deteta na učešće u seksualnim aktivnostima, bilo da se radi o kontaktnim (npr. seksualni odnos, seksualno dodirivanje i sl.) ili nekontaktnim (npr. izlaganje pogledu, egzibicionizam i sl.);
- eksploatatorsko korišćenje deteta za prostituciju ili druge nezakonite seksualne radnje.

Žrtve seksualnog nasilja, bez obzira na pol, mogu biti sva deca od rođenja do adolescencije. Međutim, smatra se da određeni činioci kao što su stepen naivnosti, nezrelosti i poverenja, koja deca imaju u odrasle osobe, utiče na to da su u najvećem riziku deca između četvrte i devete godine života. Upravo ovi faktori dovode do toga da se kao počinjoci javljaju najčešće osobe koje su u stalnom i bliskom kontaktu sa decom, kao što su roditelji, srodnici ili najbliži poznanici, dakle svi oni kojima deca veruju, sa kojima provode vreme i prema

kojima gaje određene emocije. To takođe podrazumeva da se iz navedenih razloga ova dela teško prijavljuju i još teže otkrivaju. Kada su u pitanju veoma mala deca, ona niti su u stanju da ovakva dela prijave, niti su često svesna šta im se događa, pa mogu da prođu godine dok ne postanu svesni činjenice da su zlostavljeni. Kod starije dece, koja su toga svesna, pak, javlja se strah da će biti osramoćena, ili da su i sama kriva, odnosno da učestvuju u nečem što je „prljavo”, zbog čega imaju osećaj stida i srama.

Posledice nasilja nad decom su veoma značajne, jer mogu ostaviti kako trajna telesna oštećenja, tako i psihičke posledice koje neretko dovode do širenja nasilja i u sledeće generacije, jer je poznato da zlostavljanje dete ima predispozicije da i samo u budućnosti zlostavlja sopstvenu decu. U najekstremnijim slučajevima posledice mogu biti i u vidu smrtnog ishoda. Najveća smrtnost je na uzrastu do druge godine, iz prostog razloga što ta deca nemaju razvijenu moć govora sa jedne strane, a sa druge, reč je o deci koja su fizički nedovoljno razvijena i zbog toga veoma osjetljiva.

Još jedan važan faktor, koji predstavlja veliki problem kada je u pitanju seksualno nasilje nad decom, jeste neblagovremeni odlazak na lekarski pregled ovakve dece, te se najčešće, tek kada su u pitanju ozbiljne fizičke povrede, postavi sumnja da se radi o seksualnom zlostavljanju deteta. Zbog toga je vreme koje protekne od čina seksualnog zlostavljanja do lekarskog pregleda ujedno i otežavajuća okolnost koja se jedino može otkloniti ustanovljavanjem protokola kojih se stručnjaci pridržavaju sa svakim pacijentom za koga se sumnja da je seksualno zlostavljan (Savić, Alempijević, 2003:16). Na žalost, u praksi to nije slučaj, pa čak i onda kada su povrede takve da nesumnjivo ukazuju na zlostavljanje, lekari to ne prijavljuju organima unutrašnjih poslova. To je još češće kada su u pitanju lakše telesne povrede. Ovo je potpuno neprihvatljivo, posebno ako se ima u vidu činjenica da povrede dece nastale u saobraćajnim nesrećama lekari prijavljuju nadležnim organima unutrašnjih poslova. Verovatno da je ovde problem u nedovoljnoj obučenosti lekara da pravilno identifikuju povrede nastale usled seksualnog nasilja, ali i u zaostalom shvatanju sredine koje polazi od toga da su to stvari unutar porodice u koje se ne treba mešati, sve do straha lekara od komplikacija koje mu može stvoriti budući sudske postupak i sl.

Svakako da je blagovremeno uočavanje i registrovanje pojave zlostavljanja deteta veoma značajno za preduzimanje odgovarajućih mera u cilju sprečavanja daljeg nasilja. Međutim, kao što je rečeno, ovo nije lak zadatak jer je nasilje u porodici dobro skrivana tajna o kojoj žrtva ne može ili ne sme da govori, jer

se radi o detetu (odojčetu) ili o starijem detetu koje, iz straha da će biti izloženo još većem nasilju ukoliko progovori, o tome ne priča. Zbog toga je važno da celo društvo aktivno bude uključeno u ovaj problem, a prvenstveno osobe koje su u stalnom profesionalnom kontaktu sa decom: vaspitačice, lekari, učitelji, školski psiholozi i sl. Naravno to podrazumeva da ove osobe budu u stalnoj edukaciji, kako bi mogle blagovremeno i tačno da uoče prve znake ove pojave.

Dosadašnja iskustva, na žalost, pokazuju da se u našoj sredini problem seksualnog nasilja nad decom nedovoljno poznaje, možemo reći i zanemaruje, čak i od strane stručnih lica, koja bi po prirodi svoje profesije tim morala da se bave u praksi. Takođe, mi nemamo ni približnu predstavu broja različitih oblika zlostavljanja dece, uključujući i seksualno nasilje nad njima, tako da mnogi slučajevi, naročito nesmrtnog nasilja ostaju neotkriveni, pa broj registrovanih slučajeva predstavlja broj koji je daleko od prave slike ovog problema.

Krivična dela kojima se štiti seksualni integritet maloletnih lica

Krivičnopravna zaštita predstavlja skup pravnih normi kojima se inkriminušu dela nasilja prema deci i maloletnim licima, tj. ona dela koja povređuju njihov život, telesni integritet, zdravlje, seksualnu ličnost. Krivičnim zakonom utvrđene su i određene kazne za učinioce. Krivični zakonik RS⁴ pod pojmom dete u članu 112 stav 8 smatra lice koje nije navršilo četrnaest godina. Istim članom, stavom 9 predviđeno je da se maloletnikom smatra lice koje je navršilo četrnaest godina, a da nije navršilo osamnaest godina, odnosno maloletnim licem smatra se lice koje nije navršilo osamnaest godina (stav 10). Određivanje pojma deteta u krivičnom pravu ima dvostruki značaj. S jedne strane, lica koja nisu dostigla određeni starosni uzrast ne mogu biti subjekti krivičnog dela, zato što kod njih ne može postojati krivica kao subjektivni element krivičnog dela, a s druge strane, dete može biti pasivni subjekt kod određenih krivičnih dela, zbog čega je potrebno odrediti njegov pojam. Pojam maloletnog lica potrebno je odrediti samo u svrhu određivanja kruga lica koja se smatraju pasivnim subjektom kod određenih krivičnih dela i on je širi od pojma maloletnika jer obuhvata i decu. Ovo razlikovanje je bitno ne samo radi analize krivičnih dela izvršenih na štetu ovih lica, već i u smislu njihove krivičnoprocesne zaštite.

---

⁴ „Službeni glasnik RS“, br. 85/05.

Suština posebne krivičnopravne zaštite dece, odnosno maloletnih lica, temelji se, pre svega, na: društvenoj potrebi efikasnijeg reagovanja na ugrožavanje i/ili povređivanje lica najmlađih starosnih kategorija, odnosno na činjenici da su ova lica u mnogim situacijama, zbog svog specifičnog uzrasnog i psihofizičkog razvoja, mnogo više ugrožena nego punoletna lica. Kada je reč o našem krivičnom zakonodavstvu, ona se štite inkriminacijama predviđenim u Krivičnom zakoniku Republike Srbije. Reč je pre svega o delima predviđenim u Glavi XVIII pomenutog zakonika koja nosi naziv „Krivična dela protiv polne slobode“. Raniji naziv ove grupe krivičnih dela bio je „Krivična dela protiv dostojanstva ličnosti i morala“. Međutim, ovaj naziv nije bio prikladan, jer dostojanstvo ličnosti vređa se i mnogim drugim krivičnim delima, a moral, čak i ako se precizira i suzi na seksualni moral, na šta se u stvari i odnosi, ne može biti iz načelnih razloga objekt krivičnopravne zaštite (Stojanović, 2006:434). Zbog toga se, u skladu sa savremenim tendencijama, pošlo od toga da se kod ovih inkriminacija radi o napadu na seksualni integritet, odnosno slobodu seksualnog odlučivanja, a način izvršenja dela najčešće istovremeno ugrožava i ljudsko dostojanstvo i moral (nasilje, korišćenje stanja nemoći, zloupotreba položaja i sl.).

Polna sloboda, kao sloboda svakog pojedinca da stupa u polne odnose i u tom smislu raspolaže svojim telom, nije zakonom propisana niti je zajamčena, već se podrazumeva. Granice korišćenja polne slobode određene su jedino kaznenim, prekršajnim i krivičnim zakonodavstvom.

Sadržinu dela sistematizovanih u ovoj glavi čine većinom krivična dela čije se radnje izvršenja sastoje u vršenjima obljube ili sa njom izjednačenog čina ili drugih polnih radnji na telu žrtve, prinudno ili u uslovima kada ne postoji njena slobodno izražena volja zbog uzrasta ili stanja u kojima se nalazi. Svim krivičnim delima u ovoj grupi zajedničko je i to da ne postoji slobodna volja pasivnog subjekta, bilo zato što se ta volja „slama“ prinudom (silom ili pretnjom) ili se koristi neko stanje pasivnog subjekta (nemoć, nedovoljna psihička zrelost zbog maloletstva, odnos podređenosti ili zavisnosti od učinioca) koja olakšavaju učiniocu da izvrši radnju obljube ili drugog sličnog čina (Mrvić-Petrović, 2008: 232).

Radnje izvršenja su većinom različite radnje usmerene na zadovoljenje polnog nagona. Zbog osobenosti radnje obljube najveći broj ovih krivičnih dela, u okviru čije se radnje izvršenja javlja obljava, svrstavana su u tzv. vlastoručna dela koja izvršilac može učiniti samo vlastitim delovanjem i gde je saizvršilaštvo isključeno. Sada se, međutim, proširenjem radnje izvršenja i ovaj stav mora preispitati.

Posledica svih ovih dela je povreda polne slobode, ali postoji razlika u zavisnosti od intenziteta povrede zaštićenog dobra. Naime, u vidu uzgrednih posledica mogu biti ostvarene i druge posledice zbog čega delo dobija teži oblik. To bi bio slučaj kod kvalifikatornih oblika krivičnih dela silovanja, oblube nad nemoćnim licem, oblube sa detetom i zloupotrebom položaja. Takođe, kod ovih dela kvalifikatorna okolnost može se sastojati i u teškoj tele-snoj povredi ili smrti pasivnog subjekta. Izvršilac može biti svako lice, a krivična dela protiv polne slobode se mogu izvršiti samo sa umišljajem.

Krivičnopravna zaštita u oblasti polne slobode naročito je usmerena na zaštitu maloletnih lica, pa su u skladu sa obavezama iz međunarodnih konvencija u našem zakonodavstvu propisana u okviru ove glave krivična dela čiji je isključivi pasivni subjekt maloletno lice (oba pola). Pored toga teži oblici drugih krivičnih dela postoje ako su radnje izvršenja preduzete prema maloletnim licima, na primer kod silovanja, oblube nad nemoćnim licem ili zloupotrebom položaja ili nedozvoljenih polnih radnji.

Krivični zakonik donosi nekoliko novina u propisivanju ovih krivičnih dela, budući da su, kako je već rečeno, pojedina od ovih dela propisana zbog obaveza preuzetih međunarodnih konvencija. U tom smislu ovom analizom su obuhvaćena ona krivična dela kod kojih je maloletstvo konstitutivni element dela, ona kod kojih je kvalifikatorna okolnost, ali i pojedina dela „opštег karaktera“ čija žrtva može biti maloletno lice.

Najteže i najtipičnije krivično delo ove vrste koje predviđaju svi savremeni krivični zakoni jeste silovanje. U okviru ovog krivičnog dela izvršene su značajnije izmene u odnosu na sadržinu ranije inkriminacije. Prvenstveno se pošlo od toga da je pol žrtve i učinioca irelevantan za postojanje inkriminacije silovanja. Predviđena su i tri kvalifikovana oblika, pri čemu je značajno razdvajanje dva kvalifikovana oblika vezana za maloletstvo žrtve. Tako je stavom 3 ovog člana silovanje maloletnog lica koje je navršilo četrnaest godina upodobljeno silovanju koje je učinjeno u grupi, na naročito svirep ili ponižavajući način, ili je delo imalo za posledicu tešku telesnu povredu ili trudnoću. Kao najteži oblik ovog krivičnog dela, zakonodavac je u stavu 4 propisao slučaj nastupanja smrti pasivnog subjekta ili slučaj kada je delo izvršeno prema detetu.

Isti je slučaj i sa krivičnim delom oblube nad nemoćnim licem, u okviru kojeg su predviđene iste kvalifikatorne okolnosti, s tim da je ovde reč o specifičnosti pasivnog subjekta, budući da, kada je u pitanju dete, postoje teškoće u pogledu razgraničavanja sa osnovnim oblikom ovog krivičnog dela. Pojam nemoćnog lica se ovde, pored stanja predviđenih osnovnim oblikom (duševno

oboljenje, zaostali duševni razvoj, druga duševna poremećenost, nemoć ili drugo stanje usled kojeg to lice nije sposobno za otpor), prema shvatanju sudske prakse, odnosi i na slučaj kada je u pitanju sasvim malo dete koje je usled svog starosnog doba i fizički i psihički nesposobno da pruža otpor. Iako je ovo shvatanje u načelu opravdano, „ne može se prihvati nastojanje prisutno u praksi da se pojmom nemoćnog lica u ovom smislu veže za neku fiksnu starosnu granicu, već je to faktičko pitanje koje treba rešavati u svakom konkretnom slučaju“ (Stojanović, 2006: 446).

Odredbama člana 180 Krivičnog zakonika pruža se krivičnopravna zaštita dece u polnoj sferi. Predmet krivičnog dela obiljube sa detetom je obiljuba ili sa njom izjednačen čin, pri čemu se pošlo od stanovišta da lica mlađa od četrnaest godina nisu u mogućnosti da slobodno odlučuju o stupanju u polne odnose s obzirom na svoj uzrast i moć rasuđivanja i odlučivanja u tom dobu. Zbog toga će ovo krivično delo postojati i kada dete da svoj pristanak, jer se polazi od toga da pristanak ovih lica nije pravno valjan. Čak i davanje povoda za obiljubu deteta bez značaja je za postojanje ovog krivičnog dela. Nebitan je i pristanak pored deteta i roditelja deteta za vršenje obiljube. Najzad bez značaja je i što dete nije bilo sposobno za običnu obiljubu, već je dovoljno da je učinilac postigao potpuno zadovoljenje spajanjem polnih organa. Izvršilac dela može biti kako žensko tako i muško lice, pri čemu se i homoseksualni odnos muškog lica sa muškim, odnosno ženskog sa ženskim detetom smatra ovim krivičnim delom. Krivično delo se može izvršiti samo sa umišljajem, pri čemu učinilac ne mora biti siguran da je žrtva mlađa od četrnaest godina, već je dovoljno da tu okolnost samo prepostavlja. Na žalost, zabluda u pogledu starosti isključuje krivičnu odgovornost i stvara ozbiljne teškoće u praksi, ako je recimo osoba mlađa od četrnaest godina fizički razvijenija.

U stavu 4 ovog člana predviđen je i osnov isključenja postojanja krivičnog dela kada su u pitanju određeni učinioci, odnosno, kada između učinilaca i deteta ne postoji značajnija razlika u njihovoj duševnoj i telesnoj zrelosti. Iako je reč o rešenju koje je u našoj literaturi odavno predlagano i koje postoji i u stranom zakonodavstvu, ono izaziva izvesne razlike u zakonodavstvima različitih zemalja u pogledu uslova i načina pod kojima se predviđa. Naime, iako Krivični zakonik nije izričito postavio uslov da izvršilac mora biti maloletnik, u slučaju da je izvršilac punoletan, uslov da ne postoji značajnija razlika u duševnoj i telesnoj zrelosti izvršioca i pasivnog subjekta ne bi bio ispunjen. Iako maksimalna starosna razlika koja bi mogla da postoji, a da navedeni uslov bude ispunjen nije jednako rešena u stranom zakonodavstvu i sudskej praksi,

obično se kreće u rasponu od dve do četiri godine, s tim da se obično zahteva i uslov da pasivni subjekt ne sme biti mlađi od dvanaest godina. To bi bilo prihvatljivo rešenje i u našem krivičnom zakonodavstvu, s tim da bi najprihvatljivije rešenje bilo da ta razlika nije veća od dve godine, jer u drugom slučaju bilo bi potrebno upoređivati i utvrđivati stepen duševne i telesne zrelosti učinioца i pasivnog subjekta od čega bi zavisilo postojanje krivičnog dela.

Krivičnim delom obljube zloupotrebom položaja (član 181) se ne povređuje polna sloboda upotrebatim sile ili pretnje već se iskorišćava položaj izvršioca prema žrtvi. Pritom je postojanje odnosa podređenosti ili zavisnosti faktičko pitanje koje sud mora da ocenjuje u svakom konkretnom slučaju. Izvršioci ovog dela su posebno navedeni u stavu 2., pa tu spadaju nastavnik, vaspitač, staralac, usvojitelj, roditelj, očuh, mačeha ili drugo lice kojima su maloletnici povereni radi učenja, vaspitanja, čuvanja, staranja ili nege, a prema stavu 3 člana ako je to učinjeno prema detetu, to predstavlja teži oblik dela. Umišljaj učinioца mora da obuhvati kvalifikatornu okolnost, odnosno da se radi o detetu. Najteži oblik postoji u slučaju da je usled radnje ovog dela nastupila smrt deteta.

Objekat krivičnopravne zaštite u sferi seksualnih odnosa može biti ugrožen ne samo obljudbom ili radnjama sa njom izjednačenim, već i nizom drugih radnji kojima se vrši napad na seksualnu slobodu pojedinca ili se vrše prema deci. U našem ranijem zakonodavstvu, ovde je korišćen termin „bludne radnje“, a zakonodavac ih sada naziva nedozvoljenim polnim radnjama. Međutim, zakonodavac ne daje pojam nedozvoljenih polnih radnji, već je to prepusteno teoriji i sudskoj praksi. To otvara niz pitanja, pa je nejasno da li to znači da je polna radnja svaka druga radnja izvršena u nekoj od situacija iz čl. 178 do 182, a da nije obljuba ili sa njom izjednačen čin. Ako pođemo od tog stava, onda bi nedozvoljene polne radnje bile radnje koje znače zadovoljenje polnog nagona ali na način koji se ne može podvesti pod pojam obljube ili sa njom izjednačenog čina. Po pravilu zadovoljenje se, kada je u pitanju ovo krivično delo, vrši na telu drugog lica, ali može biti i bez dodira tela drugog lica ako se vreda osećanje polnog morala drugog lica. Nedozvoljena polna radnja nad detetom postoji na primer, kada učinilac sedmogodišnjem dečaku raskopča pantalone i ljubi mu polni organ ili devojčicu staru šest godina ljubi u polni organ (Simić, 2007:216).

Podvođenje i omogućavanja vršenja polnog odnosa (član 183) je krivično delo u okviru kojeg se kao pasivan subjekt može pojaviti samo maloletno lice. To znači da prema izričitoj zakonskoj normi (član 112 stav 10) to može biti i lice mlađe od četrnaest godina. Radnja dela sastoji se u podvođenju, koje

podrazumeva svaku delatnost kojom se maloletno lice dovodi u vezu sa drugim da bi ono sa maloletnim licem izvršilo obljudbu, sa njom izjednačen čin ili druge polne radnje. Pod omogućavanjem se podrazumeva stvaranje povoljnih uslova za vršenje oblube ili drugog polnog odnosa sa maloletnim licem (npr. stražarenje, izdavanje prostorija i slično). U oba slučaja pasivni subjekt je maloletno lice. Međutim, kod oblika iz stava 2 ukoliko bi pasivni subjekt bilo dete radilo bi se o pomaganju u krivičnom delu oblube sa detetom ili nedozvoljenim polnim radnjama. Izvršilac može biti bilo koje lice, osim lica koje vrši obljudbu, sa njom izjednačen čin ili neku drugu polnu radnju sa maloletnim licem. Pritom oba oblika mogu se izvršiti samo sa umišljajem koji mora obuhvatiti okolnost da se radilo o maloletnom licu.

Opravданje ove inkriminacije treba tražiti u potrebi da se maloletnim licima pruži pojačana zaštita u oblasti seksualnih odnosa. Međutim, iako je opravdanost krivičnopravne intervencije kada su u pitanju deca nesporna, postavlja se pitanje da li su dovoljna već postojeća krivična dela iz člana 180 i člana 182 i saučesništvo u njima.

Najzad, pomenuto krivično delo ima dosta sličnosti sa krivičnim delom posredovanja u vršenju prostitucije. Međutim, dok su u krivičnom delu posredovanja u vršenju prostitucije iz člana 184 inkriminisani razni oblici omogućavanja vršenja prostitucije (vrbovanje, navođenje, podstrekavanje, namamljivanje ili na bilo koji drugi način učestvovanje u predaji lica oba pola drugom radi vršenja prostitucije) u ovom krivičnom delu je inkriminisano samo omogućavanje i pomaganje maloletnom licu u vršenju oblube i sa njom izjednačenog čina ili druge polne radnje.

U vezi sa krivičnim delom iz člana 185 Krivičnog zakonika zaštita se pruža samo deci, jer je danas postao opšte prihvaćen stav da krivičnopravnoj intervenciji nema mesta kada su u pitanju punoletna lica. Protivargument za eventualno proširivanje inkriminacije i na činjenje dostupnim pornografskog materijala ne samo deci već i maloletnicima jeste taj što su obluba ili drugi seksualni odnosi sa njima dozvoljeni, te bi bilo neprihvatljivo da neko može imati seksualni odnos sa maloletnikom a da vrši krivično delo ako mu istom prilikom učini dostupnim nešto što se može smatrati pornografijom (Stojanović, 2006).

Krivično delo ima tri oblika. Predmet osnovnog krivičnog dela su pornografski predmeti koji se prodaju detetu ili mu se na drugi način čine dostupnim. Drugi oblik je iskorišćavanje deteta za proizvodnju pornografskog materijala, a treći prodaja i na drugi način činjenje dostupnim predmeta pornografske sadržine nastalih iskorišćavanjem deteta.

Izmenama i dopunama Krivičnog zakonika⁵, došlo je do određenih promena kada je u pitanju ovo krivično delo. Naime, u naslovu dela dodato je, pored prikazivanja i pribavljanje i posedovanje pornografskog materijala, a reč „dece“ zamenjena je rečima „maloletnog lica“. Na taj način, krivičnopravna zaštita kod ovog krivičnog dela proširena je i na maloletnike i to tako što se sada i osnovni i teži oblik mogu izvršiti prema maloletniku, a dodat je i novi teži oblik, sa zaprećenom još težom kaznom, koji postoji ako se neki od prva dva oblika dela izvrši prema detetu.

Pornografiju u smislu krivičnog dela iz člana 185 treba shvatiti kao eksplicitno prikazivanje seksualnog akta ili organa koje nema edukativne, naučne, umetničke i slične ciljeve, već joj je cilj pobuđivanje i podsticanje polnog nagona. Pornografsku sadržinu pak mogu imati tekstovi, slike, audio-vizuelni i drugi predmeti, a može se raditi i o pornografskoj predstavi. Međutim, mnogo veći problem danas predstavlja dečja pornografija, odnosno korišćenje dece za proizvodnju predmeta pornografske sadržine. Naime, WWW i mnogi drugi on line servisi imaju izuzetno snažan uticaj na život dece. Milioni dece širom sveta koriste Web i imaju pristup do njega, zbog čega je opasnost od ovog vida zloupotrebe dece ogromna. Takođe, svojom rasprostranjenosću, Internet postaje sredstvo transnacionalnog organizovanog kriminala, kao novi vid regrutovanja žrtava trgovine ljudima, posebno dece (Milić, 2009) .

Slike dečje pornografije danas se veoma lako konvertuju u kompjuterski čitljivu formu, bilo skeniranjem bilo digitalizacijom. U takvoj formi se lako prenose kroz računarske mreže i distribuiraju na različite lokacije širom sveta. Pornografer može da ode na primer na Tajvan, тамо snimi porno film, uključi na Internet i slike pošalje na svoju privatnu e mail adresu. Kada pri povratku dođe na carinu svoje zemlje, on pri sebi nema nikakvog pornografskog materijala zbog kojeg bi krivično odgovarao (Petrović, 2000:160).

Pedofili i dečji pornograferi ne koriste elektronsku poštu samo za smeštanje i transport slika već i za komuniciranje, dogovaranje i međusobno organizovanje, ali i za nalaženje žrtava među maloletnicima (Tanjević, 2009:162). U vezi sa rapidnim širenjem seksualnog ugrožavanja dece na Internetu, članica specijalne grupe Interpol-a za borbu protiv kriminala na Internetu izjavila je: „Internet veoma brzo postaje značajan za seksualno uzinemiravanje dece, što samo pomera granice užasa koji nam pripremaju kriminalci, sada bolje opremljeni i obrazovani od većine pojedinačnih policajaca na svetu.“

---

⁵ „Službeni glasnik RS“, br. 72/09 i 111/09.

U našoj zemlji uočene su brojne teškoće u sistemu zaštite dece od prodaje i iskorišćavanja u pornografiji i prostituciji. Neke od njih su, između ostalog: nizak nivo svesti među građanima, a posebno dece, o problemu trgovine decom i iskorišćavanja dece u pornografiji i prostituciji; nedovoljno razvijen nacionalni sistem zaštite dece od trgovine i iskorišćavanja dece u pornografiji i prostituciji; nerazvijen informacioni sistem za prikupljanje podataka, nedovoljna zastupljenost ove teme u redovnom školskom programu osnovnih i srednjih škola i sl. Na žalost, i mediji, pre svega pisani, umesto da reaguju u pravcu edukacije i sprečavanja širenja ove pojave i sami učestvuju u širenju iste, pa smo tako svedoci da se fotografije sa pornografskim sadržajem, na kojima su prikazani maloletnici, objavljuju u dnevnim listovima, a pojedini mediji objavljujivali su i fotografije snimaka napravljenih mobilnim telefonom koji svedoče o seksualnom zlostavljanju dece. Njihovo objavljivanje nesumnjivo donosi žrtvama nove traume, budući da sredina zna njihov identitet.

Pomenutim izmenama i dopunama Krivičnog zakonika Republike Srbije, predviđene su i dve nove inkriminacije u ovoj glavi i to:

1. navođenje maloletnog lica na prisustvovanje polnim radnjama (član 185 a) i
2. iskorišćavanje računarske mreže ili komunikacije drugim tehničkim sredstvima za izvršenje krivičnih dela protiv polne slobode prema maloletnom licu (član 185 b).

U prvom slučaju radnja izvršenja podrazumeva navođenje maloletnika da prisustvuje silovanju, obljubi ili sa njom izjednačenim činom, ili drugoj polnoj radnji, odnosno teži oblik predviđen je za slučaj da je radnja izvršenja učinjena upotrebom sile ili pretnje ili prema detetu. Zakonskim opisom krivičnog dela iskorišćavanje računarske mreže ili komunikacije drugim tehničkim sredstvima za izvršenje krivičnih dela protiv polne slobode naša država se, između ostalog, obavezala na preuzimanje krivičnopravnog sankcionisanja i onoga ko: „koristeći računarsku mrežu ili komunikaciju drugim tehničkim sredstvima dogovori sa maloletnim licem sastanak i pojavi se na dogovorenom mestu radi sastanka“, i u vezi proizvodnje dečije pornografije.

Takođe, propisano je i da osuđenima za krivična dela protiv polne slobode, kazna ne može biti ublažena ispod zakonskog minimuma.

Najzad, iako ne spada striktno u seksualne delikte u smislu kako to shvata naš zakonodavac, i krivično delo rodoskrvljenja ispoljava karakteristike seksualnog nasilja, zbog čega bi trebalo razmisliti o tome da ovo delo svoje mesto nađe u grupi krivičnih dela protiv polne slobode. Naime, upravo ovo krivično

delo ostavlja najtraumatičnije iskustvo po dete i trajne posledice (Mršević, 1997:15). Na žalost, visina zaprećene krivične sankcije ukazuje na to da zakonodavac nije shvatio svu težinu i značaj ovog dela. To pokazuje i predviđena krivična sankcija (zatvor do tri godine).

Na kraju ovog dela, pokušaćemo da karakteristike navedenih krivičnih dela dopunimo analizom podataka koji su publikovani u periodičnim izdanjima Republičkog zavoda za statistiku⁶ i na taj način ustanovimo kakve su odlike ovog vida kriminala u našoj zemlji. Pri tome smo se u analizi ograničili na period od 2005-2009. godine i obuhvatili samo podatke o poznatim učinocima krivičnih dela, budući da oni najviše odgovaraju stvarnom stanju ovog vida kriminala.

Trend prijavljivanja punoletnih lica zbog učinjenih krivičnih dela protiv polne slobode praćenih u periodu od 2005-2009 godine pokazuje da se ukupan broj prijavljenih (poznatih) učinilaca krivičnog dela u Srbiji kretao na sledeći način:

Tabela br. 1 Punoletni učinoci krivičnih dela, 2005-2009.

2005	2006	2007	2008	2009
62370	63970	61922	67405	64456

Tabela br. 2 Prijavljena punoletna lica za krivična dela protiv polne slobode

2005	2006	2007	2008	2009
479	374	455	405	448

Iz navedenih tabela možemo konstatovati da je učešće krivičnih prijava protiv punoletnih lica za krivična dela protiv polne slobode u ukupnom kriminalitetu veoma malo. Takođe primećujemo da, i pored uočenog porasta broja prijavljenih u poslednjoj posmatranoj godini, taj broj je manji u odnosu na polaznu godinu analize, što ukazuje da je ukupni trend kretanja ovog vida kriminaliteta u ispitivanom periodu trend opadanja

Tabela br. 3 Optužena punoletna lica za krivična dela protiv polne slobode

2005	2006	2007	2008	2009
245	300	274	313	281

---

⁶ Podaci su preuzeti iz Saopštenja Zavoda za statistiku RS, br. 194, god. LX, od 1.7.2010. godine, dostupno na <http://webrzs.stat.gov.rs>

Tabela br. 4 Osuđena punoletna lica za krivična dela protiv polne slobode

2005	2006	2007	2008	2009
194	236	214	256	238

Što se broja optuženih lica tiče, možemo primetiti da je samo 2006. godine ovaj broj bio adekvatan broju prijavljenih lica, dok u svim ostalim posmatranim godinama primećujemo da je broj optuženih gotovo duplo manji u odnosu na broj podnetih krivičnih prijava. Što se osuda tiče, možemo konstatovati da veliki broj optuženih biva i osuđen za neko od krivičnih dela protiv polne slobode.

Tabela br. 5 Prijavljena, optužena i osuđena punoletna lica za krivična dela protiv polne slobode prema krivičnom delu

Krivična dela	Prijavljeni	Optuženi	Osuđeni
Silovanje	177	84	77
Obljuba nad nemoćnim licem	23	9	7
Obljuba sa detetom	36	41	30
Obljuba zloupotrebom položaja	10	8	8
Nedozvoljene polne radnje	133	99	86
Podvođenje i omogućavanje vršenja polnog odnosa	4	2	2
Posredovanje u vršenju prostitucije	49	31	22
Prikazivanje pornografskog materijala i iskorišćavanje dece za pornografiju	16	7	6

U strukturi krivičnih dela protiv polne slobode dominiraju dva krivična dela: krivično delo silovanja i krivično delo nedozvoljene polne radnje. Učešće ostalih krivičnih dela je zanemarljivo, posebno kada je u pitanju krivično delo podvođenja i omogućavanja vršenja polnog odnosa i krivično delo obljube zloupotrebom službenog položaja.

Međutim, bez obzira na navedene podatke, moramo konstatovati da je tačan obim seksualne zloupotrebe dece i maloletnika gotovo nemoguće utvrditi, jer je u ovoj oblasti tamna brojka izrazita. Ovo iz razloga koje smo već naveli, odnosno zbog činjenice da se ovaj oblik kriminaliteta vrši uglavnom u okviru porodice ili od strane detetu bliskih lica, što otežava, kako prijavljivanje, tako i otkrivanje slučajeva seksualnog nasilja nad decom.

Krivični postupak i viktimizacija deteta žrtve seksualnog nasilja

Položaj deteta, koje je žrtva krivičnog dela seksualnog nasilja, odnosno oštećeni u krivičnom postupku, postavlja pitanje smisla posebne procesne procedure, utvrđivanja posebnih dokaznih pravila i određenih procesnih modifikacija, pre svega u svetlu zaštite maloletnog lica.

Značajni pomaci u pogledu navedene zaštite učinjeni su novim Zakonom o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica⁷ čija primena je počela 1. januara 2006. godine. Tako se, radi posebne zaštite ličnosti maloletnih lica kao oštećenih, odnosno oštećenih koji se saslušavaju kao svedoci u krivičnom postupku, izričito predviđa uvođenje posebne specijalizacije svih aktera krivičnog postupka (sudija koji predsedava većem, javni tužilac, istražni sudija, policijski službenik i punomoćnik oštećenog) u slučaju kada se sudi punoletnim učiniocima 27 taksativno nabrojanih krivičnih dela, odnosno u svim onim slučajevima kada to proceni specijalizovani javni tužilac.

Zakon sadrži i nova dokazna pravila koja su doživela značajne procesne modifikacije i to, pre svega, u svetlu zaštite maloletnog oštećenog lica. Na primer, ako se kao svedok saslušava maloletno lice koje je oštećeno krivičnim delom navedenim u članu 150 Zakona, saslušanje se može sprovesti najviše dva puta, a samo izuzetno više puta ukoliko je to neophodno radi ostvarenja svrhe krivičnog postupka. U tom slučaju je sudija dužan da posebno vodi računa o zaštiti ličnosti i razvoja maloletnog lica. Ako oceni da je potrebno, sudija može narediti da se maloletno lice saslušava upotrebotom tehničkih sredstava za prenos slike ili zvuka i bez prisustva stranaka i drugih učesnika u postupku. Maloletna lica kao svedoci-oštećeni mogu biti saslušana i u svom stanu, ili drugoj prostoriji, odnosno ovlašćenoj ustanovi-organizaciji, stručno ospozobljenoj za ispitivanje maloletnih lica. Takođe, ako se kao svedok saslušava maloletno lice koje je, usled prirode krivičnog dela, posledica ili okolnosti posebno osjetljivo, zabranjeno je suočenje između njega i okrivljenog.

Članom 154 Zakona predviđeno je da maloletno lice kao oštećeni mora imati punomoćnika od prvog saslušanja okrivljenog. U slučaju da nema punomoćnika, njega će rešenjem iz reda advokata, koji su stekli posebna znanja iz oblasti prava deteta i krivičnopravne zaštite maloletnih lica, postaviti predsednik suda. Posebno obazrivo postupanje suda je predviđeno za slučaj ako prepoznavanje okrivljenog vrši oštećeno maloletno lice. U tom slučaju će se u

---

⁷ „Službeni glasnik RS“, br. 85/05.

svim fazama postupka voditi računa da se prepoznavanje vrši na način koji u potpunosti onemogućava da okrivljeni vidi ovo lice.

Najzad, Zakon propisuje i proceduru kojom deca koja su žrtve nasilja moraju biti zaštićena u medijima, kako zbog tog tragičnog događaja ne bi snosila posledice čitavog života i imala priliku da se reintegrišu u društvo.

Zaključak

Pre 1990. godine u Srbiji nije postojao jasan zakonski propis koji bi sprečavao bilo kakav oblik nasilja nad decom, niti je bilo dovoljno stručnjaka koji su se time ozbiljno bavili. Tek od 2000. godine pristupa se organizovanom stvaranju sistema za zaštitu dece, uspostavljanjem novih ili jačanjem postojećih mehanizama za zaštitu dece. Do danas je usvojen veliki broj zakona koji obuhvataju i prava deteta i ujedno obavezuju državu da zaštiti i spreči nasilje nad decom. Tako je u 2005. godini usvojen novi Porodični zakon, koji definiše i zabranjuje nasilje u porodici i ustanovljava obavezu države da preduzme sve potrebne mere za zaštitu deteta od zanemarivanja, fizičkog, seksualnog i emocionalnog zlostavljanja i od svake vrste eksploracije. Izrađen je i usvojen Opšti protokol za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja (2005), a zatim i posebni protokoli za ustanove socijalne zaštite (2005), obrazovno-vaspitni sistem (2007) i policiju (2007). U 2006. godini donet je Ustav koji izričito govori o pravima deteta, prvi put u ustavnopravnoj istoriji Republike Srbije i koji, između ostalog, predviđa da su deca zaštićena od psihičkog, fizičkog, ekonomskog i svakog drugog iskorišćavanja ili zloupotrebljavanja.

Najzad, Vlada Republike Srbije je u decembru 2008. godine usvojila Nacionalnu strategiju za prevenciju i zaštitu dece od nasilja, odnosno Akcioni plan za njeno sprovođenje. Strategija sadrži opšte i specifične ciljeve čiji je zadatak da: podignu nivo svesti građana i dece o problemu nasilja, da osnaže i podrže porodicu, da unaprede sistem za prikupljanje podataka o nasilju, da razviju rad službi sa decom žrtvama nasilja i sl.

Međutim, i pored nesporne činjenice da su u našoj zemlji učinjeni veliki pomaci na polju zaštite dece žrtava nasilja, te da je usvojen veliki broj zakona i da su predviđene nove inkriminacije i procesna pravila u ovoj oblasti, moramo konstatovati da samo donošenje zakona i inkriminacija krivičnih dela nije dovoljna da ovaj problem bude adekvatno rešen. Važno je pitanje i kako će se zakoni primenjivati u praksi. Još važnije je da postoji kako politička volja tako

i volja i spremnost celokupnog društva da se problem jasno sagleda, te da se preduzmu sve mere kako bi se što uspešnije vodila borba protiv njega. Ova oblast svakako mora biti prioritet za zakonodavca, ali i za resorna ministarstva, službe i sve profesionalce, koji su ovlašćeni da postupaju u slučajevima seksualnog nasilja nad decom, jer uprkos tome što zakonska regulativa postoji, ne postoji sistem efikasnih institucija koje bi je adekvatno sprovele u praksi. Edukacija mora biti stalna i to na nivou celokupnog društva. Ona mora obuhvati i edukaciju same dece, jer rezultati istraživanja pokazuju da deca nemaju dovoljne informacije o nasilju nad njima i pojavnim oblicima u kojima se javlja. Međutim, ono što je razočaravajuće je da nemaju poverenje da država može da im pruži zaštitu i nisu upoznati sa mehanizmima zaštite. Država nije dovoljno učinila da se neophodne informacije učini deci dostupnim na adekvatan način, pa bi preventivne programe trebalo organizovati i putem vršnjačke edukacije, jer se deca osećaju slobodnjom da o navedenim pojavama i problemima razgovaraju sa svojim vršnjacima nego sa odraslim osobama.

Literatura

- Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima deteta o prodaji dece, dečjoj prostituciji i dečjoj pornografiji, „Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori“, br. 22/02.
- Konvencija o pravima deteta, „Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori“, br. 15/90.
- Krivični zakonik Republike Srbije, „Službeni glasnik RS“, br. 85/05.
- Milić, D. (2009) Trgovina decom: vrbovanje putem Interneta. *Revija za bezbednost*, 3, str. 53-59.
- Mrvić-Petrović, N. (2008) *Krivično pravo*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta Union.
- Mršević, Z. (1997) *Incest između mita i stvarnosti*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja i Jugoslovenski centar za prava deteta.
- Petrović, S. (2000) *Kompjuterski kriminal*. Beograd: Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije.
- Savić, S., Alempijević, Đ. (2003) Zakonska regulativa u vezi sa socijalnom zaštitom dece i omladine u Švedskoj sa posebnim osvrtom na zaštitu od zlostavljanja i zanemarivanja. *Temida*, 1, str. 11-19.
- Simić, I. (2007) *Krivični zakonik – Praktična primena*. Beograd: Službeni glasnik.
- Stojanović, Z. (2006) *Komentar krivičnog zakonika*. Beograd: Službeni glasnik.
- Tanjević, N. (2009) Kompjuterski kriminalitet – pravna zaštita na nacionalnom nivou. *Bezbednost*, 51, str. 152-167.
- Zakon o izmenama i dopunama Krivičnog zakonika, „Službeni glasnik RS“, br. 72/09 i 111/09.
- Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, „Službeni glasnik RS“, br. 85/05.
- Zakon o potvrđivanju Konvencije o visokotehnološkom kriminalu, „Službeni glasnik RS“, br. 19/09.
- Zvanični sajt Zavoda za statistiku Republike Srbije, <http://webrzs.stat.gov.rs> Pristupljeno 20.11.2010.

Legal protection of child victims of sexual violence in Serbia

Violence against children is not a new phenomenon. In this regard, the forms in which it occurs as well as methods that allow it to have taken on an astonishing scale worldwide. Certainly, in this sense, sexual violence leaves the hardest and most complicated effects on the victim. Bearing in mind the complexity of sexual violence against children in the work we are going through an analysis of the criminalization of certain creatures that protect the sexual integrity of children from various forms of sexual violence, and analysis of his position of criminal attempt to answer the question of how the criminal justice system of protection that exists in our country can respond to this case.

Key words: minors, victims of sexual assault, criminal protection, criminal victimization, Serbia.

Nasilje nad decom

TEMIDA

Decembar 2010, str. 37-48

ISSN: 1450-6637

DOI: 10.2298/TEM1004037S

Pregledni rad

Eliminisanje telesnog kažnjavanja dece kao ljudsko pravo

DR IVANA STEVANOVIC

DR JELENA SRNA*

Autorke ukazuju na neophodnost eksplisitne zakonske zabrane svakog telesnog kažnjavanja dece, koje predstavlja povredu prava deteta na poštovanje njegovog fizičkog integriteta i ljudskog dostojanstva. U radu je posebno istaknuto zašto treba zabraniti svako telesno kažnjavanje dece i ukazano na napredak koji je postignut na zakonodavnom nivou ka eliminisanju svakog telesnog kažnjavanja dece u pojedinim zemljama članicama Saveta Evrope i Republici Srbiji.

Ključne reči: eksplisitna zabrana, telesno kažnjavanje dece, pravo deteta.

Uvodne napomene

Deca imaju ista prava kao i odrasli, a to podrazumeva poštovanje njihovog ljudskog dostojanstva, fizičkog i psihičkog integriteta i ravnopravnu zaštitu pred zakonom, na čemu insistira *Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda* i *Evropska socijalna povelja*, odnosno revidirana *Evropska socijalna povelja*¹. Četrdeset sedam zemalja članica Saveta Evrope ima neposredne obaveze u pogledu zaštite prava deteta, a u skladu s preuzetim među-

* Dr Ivana Stevanović je naučni saradnik u Institutu za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu i predsednica Centra za prava deteta, E-mail: ivana@cpd.org.rs

Dr Jelena Srna je vanredni profesor na odeljenju za psihologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu, E-mail: jsrna@eunet.rs

¹ Republika Srbija je od 2003. godine zemlja ugovornica *Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i njenih protokola* 11, 4, 6, 7, 12, 13 („Službeni list SCG – Međunarodni ugovori”, br. 9/03); Revidiranu Evropsku socijalnu povelju Republika Srbija je ratifikovala 2009. godine (Zakon o potvrđivanju revidirane Evropske socijalne povelje, „Službeni glasnik Republike Srbije – Međunarodni ugovori”, br. 42/09).

narodnim i regionalnim obavezama. Za države ugovornice navedeno podrazumeva obavezu da reformišu svoje zakone i preduzmu edukativne i druge mere radi zabrane i eliminisanja svakog telesnog kažnjavanja dece, uključujući i telesno kažnjavanje kao mere „disciplinovanja“ u okviru porodice.

2006. godine eliminisanje svakog telesnog kažnjavanja dece i njegova izričita zakonska zabrana postala je, ne samo regionalni, nego i globalni cilj. U izveštaju podnetom Generalnoj skupštini Ujedinjenih nacija, od strane nezavisnog stručnjaka Paula Sergia Pinheira, koga je imenovao Generalni sekretar u skladu sa Rezolucijom 57/90 iz 2002. godine, a povodom izrade *Studije Generalnog sekretara UN o nasilju nad decom*, 2009. godina postavljena je kao ciljna godina za ostvarivanje potpunog ukidanja telesnog kažnjavanja dece na globalnom nivou, odnosno eksplisitna zakonska zabrana svakog telesnog kažnjavanja². Nažalost, to se još uvek nije desilo. Imajući navedeno u vidu, cilj ovog rada je: da ukaže na trenutno stanje u oblasti eksplisitne zakonske zabrane telesnog kažnjavanja dece, pre svega u pojedinim zemljama članicama Saveta Evrope, istakne zašto treba zabraniti svako telesno kažnjavanje dece, odnosno prikaže stanje u ovoj oblasti u Republici Srbiji (na zakonodavnom nivou i preko nekih aktivnosti vladinih i organizacija civilnog društva).

Šta je to telesno kažnjavanje dece?

Prema jednoj od definicija: „telesno kažnjavanje je svako postupanje, radi kažnjavanja dece, koje bi se smatralo nezakonitim napadom protiv odrasle osobe“ (Council of Europe, 2007b: 7).

U svom Opštem komentaru br. 8³, *Komitet za prava deteta*, nadzorno telo Konvencije o pravima deteta, precizno definiše šta se smatra telesnim kažnjavanjem:

„Svako kažnjavanje pri kojem se koristi fizička sila i koje ima za cilj da se izazove izvestan stepen bola ili nelagodnosti, čak i blag. Većina obuhvata udaranje dece (ćuškanje, šamaranje, udaranje po zadnjici), rukom ili nekim pred-

² Studija predstavlja prvo sveobuhvatno, globalno istraživanje koje su sprovele Ujedinjene nacije o svim oblicima nasilja nad decom i rezultat je participativnog procesa vlada, regionalnih i međuvladinih agencija. Javnosti je postala dostupna 2006. godine – *World Report on Violence against Children* (Pinheiro, 2006).

³ Opšti komentar br. 8 UNKPD o pravu deteta na zaštitu od telesnog kažnjavanja i drugih okrutnih ili degradirajućih oblika kažnjavanja, KPD/K/GK/8, 2. jun 2006.

metom – bič, štap, kaiš, cipela, drvena kašika, i tako dalje. Ali, takođe, može da podrazumeva, na primer, udaranje nogom, drmusanje ili bacanje dece, grebanje, štipanje, griženje, čupanje za kosu ili uši, teranje dece da ostanu u neugodnom položaju, pravljenje opeketina toplotom ili vrelom vodom, ili prisilno gutanje (na primer, ispiranje detetovih usta sapunom ili prisiljavanje da прогута ljute зачине). Prema pogledima Komiteta, telesno kažnjavanje je jednako degradirajuće. Pored toga, postoje i nefizički oblici kažnjavanja koji su, takođe, okrutni i degradirajući i, samim tim, nisu u skladu sa *Konvencijom o pravima deteta*. Tu se uključuje, na primer, kažnjavanje koje omalovažava dete, ponižava ga, ocrnuje, čini da dete ispašta za tuđe grehe, preti mu, plaši ga ili ismeva.“

Zašto treba ukinuti telesno kažnjavanje dece?

Postoji mnogo razloga zašto treba ukinuti svako telesno kažnjavanje dece. Na ovom mestu ističemo neke od, po našem mišljenju, najbitnijih. Svako telesno kažnjavanje dece:

- Predstavlja povredu prava deteta na poštovanje njihovog fizičkog integriteta, ljudsko dostojanstvo i jednaku zaštitu pred zakonom;
- Može ozbiljno da naudi deci u fizičkom i psihičkom smislu;
- Uči decu da je nasilje prihvatljiva i odgovarajuća strategija za razrešavanje sukoba ili za navođenje drugih da rade ono što oni žele;
- Nije delotvorno kao sredstvo „disciplinovanja“. Postoje pozitivni načini da se deca nauče, koriguju u svome ponašanju i vaspitanju, a koji su bolji za razvoj dece ili koji doprinose izgradnji odnosa na osnovu poverenja i užajmnog poštovanja;
- Teško je zaštititi decu ukoliko je telesno kažnjavanje legitimno, jer to onda podrazumeva da su neki oblici ili nivoi nasilja nad decom prihvatljivi (Council of Europe, 2007a: 9)

Kako eliminisati svako telesno kažnjavanje dece?

Eliminisanje svakog telesnog kažnjavanja dece je spoj: eksplisitne zakonske zabrane, politike zaštite i prevencije i drugih prvenstveno edukativnih mera, kako bi se na nivou svakog društva razvila svest o neprihvatljivosti bilo kog oblika nasilja. S tim u vezi potrebno je da roditelji, stručnjaci koji rade sa decom, sama deca i najšira javnost budu informisani o pravu deteta na zaštitu od svakog telesnog kažnjavanja.

Napredak ka eliminisanju svakog telesnog kažnjavanja dece u Evropi

Telesno kažnjavanje dece je u poslednjih nekoliko decenija postalo mnogo vidljivije, i ta slika pokazuje alarmantnu učestalost i prevladavanje. Statistike pokazuju da je to širom sveta rasprostranjen fenomen, koji pogađa decu bez obzira na njihovu domovinu ili društveno poreklo.

Pozivajući, u svojoj Preporuci 1666 (2004. godine) na zabranu telesnog kažnjavanja dece širom Evrope, Parlamentarna skupština Saveta Evrope izrazila je stav da „svako telesno kažnjavanje dece predstavlja kršenje njihovih osnovnih prava na ljudsko dostojanstvo i fizički integritet. Činjenica da je takvo telesno kažnjavanje još uvek zakonito u nekim zemljama članicama, povređuje njihovo isto osnovno pravo na jednaku pravnu zaštitu kakvu imaju odrasli. Socijalno i pravno prihvatanje telesnog kažnjavanja dece mora da prestane.“ Takođe, u svojoj Peporuci, Savet Evrope traži od zemalja članica koordiniranu i udruženu kampanju za potpuno ukidanje telesnog kažnjavanja dece. Imajući navedeno u vidu, i Komitet Ministara Saveta Evrope insistira na potrebi da se u svim zemljama članicama započne koordinisana i udružena kampanja za ukidanje svakog nasilja nad decom.⁴

Nosilac i koordinator aktivnosti u pomenutoj kampanji, koja se sprovodi u Republici Srbiji, je Savet za prava deteta Vlade Republike Srbije⁵.

---

⁴ Odgovor koji je Komitet ministara usvojio na Preporuku 1666 (2004) Parlamentarne skupštine, 20. april 2005, CM/AS (2005)Rec1666 final.

⁵ Na međunarodni dan ljudskih prava, 10. decembra 2008. godine u Srbiji je započela kampanja pod sloganom: „VAŠE RUKU NEGUJU I ŠTITE, A NE KAŽNJAVAJU: PODIGNITE RUKE PROTIV FIZIČKOG KAŽNJAVANJA DECE“. Kampanja je imala za cilj ne samo da se zabrani telesno kažnjavanje dece, nego i da se podigne nivo opšte svesti o pravima deteta na odrastanje bez nasilja, uključujući i vaspitavanje bez fizičkog kažnjavanja i da se sprovode mere politike koje podržavaju pozitivno roditeljstvo. Kampanju su podržali Savet za prava deteta Vlade Republike Srbije, organizacija Save the Children Norveške i kancelarija Saveta Evrope u Beogradu.

Zabranjivanje telesnog kažnjavanja dece u zemljama članicama Saveta Evrope

Više od dve trećine zemalja koje su u svetu, do sada, eksplisitno zabranile telesno kažnjavanje su evropske države. To su: Austrija (1989), Bugarska (2000), Hrvatska (1999), Grčka (2006), Kipar (1994), Danska (1997), Finska (1983.), Nemačka (2000), Mađarska (2004), Island (2003), Letonija (1998.), Norveška (1987), Rumunija (2004), Švedska (1979.) i Ukrajina (2001). Pored toga, Vrhovni sud Italije je telesno kažnjavanje dece stavio van zakona, ali se još uvek ova presuda nije odrazila u posebnom zakonu.

„Deca imaju pravo na brigu, bezbednost i dobro odgajanje. Decu treba tretirati poštujući njihovu ličnost i individualnost i ona ne smeju da se povrgnu telesnom kažnjavanju ili svakom drugom ponižavanju“. Ova zakonska odredba je deo švedskog porodičnog zakona. Kada je švedski zakon stupao na snagu 1979. godine, zvaničnik Ministarstva pravde je objasnio da je: „Zabranom telesnog kažnjavanja, zakonodavac želeo da pokaže da je dete nezavistan pojedinac, koji može da zahteva puno poštovanje svoje ličnosti, i koji bi time trebalo da ima istu zaštitu od telesnog kažnjavanja ili nasilja kao što i mi odrasli to vidimo kao nešto potpuno prirodno za nas“. Inače, izričita zakonska zabrana telesnog kažnjavanja dece u Švedskoj imala je za cilj i promenu stavova javnosti prema telesnom kažnjavanju. Ovom zabranom želelo se da se ustanovi jasan okvir za edukaciju i podršku roditeljima, kao i da se olakšaju preventivna i manje „nametljiva intervencija“ u slučajevima zaštite deteta. Tokom vremena podrška javnosti telesnom kažnjavanju se značajno smanjila. Dok je 1965. većina Švedana podržavala telesno kažnjavanje, nedavno ispitivanje je pokazalo da samo šest posto ljudi mlađih od 35 godina podržava upotrebu najblažih oblika. Takođe, povećana je i osjetljivost na nasilje nad decom, što je dovelo i do povećanja broja prijava napada, ali je zato došlo do opadajućeg trenda u krivičnom gonjenju roditelja, kao i do značajnog smanjenja u obaveznim intervencijama socijalnih radnika (Council of Europe, 2007b: 57).

U Finskoj izričita zabrana telesnog kažnjavanja dece bila je deo sveobuhvatne reforme zakona o deci. *Zakon o starateljstvu nad decom i pravu pristupa* iz 1983. počinje navođenjem pozitivnih principa brige o deci, a zatim nastavlja: „Dete treba da se podiže u duhu razumevanja, bezbednosti i ljubavi. Ono neće biti pokoravano, telesno kažnjavano ili ponižavano na drugi način. Njegov rast ka nezavisnosti, odgovornosti i zrelom dobu treba da se podstiče, podržava i potpomaže“ (Council of Europe, 2007b: 58).

Norveška i Austrija su sprovele slične reforme krajem osamdesetih godina 20. veka. Godine 1986. danski parlament je uneo izmene i dopune svog građanskog zakona u kom se sad navodi da: „starateljstvo roditelja podrazumeva obavezu da se dete zaštiti od fizičkog i psihološkog nasilja i protiv drugog škodljivog tretmana“. Ali, navedeno je u praksi tumačeno kao da je dozvoljavalo primenjivanje „blažih“ oblika telesnog kažnjavanja, a istraživanja su pokazala i da telesno kažnjavanje, kao oblik „disciplinovanja“ dece u porodici, i dalje preovladava. Iz navedenih razloga bilo je potrebna dodatna i eksplicitnija reforma. Danski Parlament je, imajući navedeno u vidu, 1997. godine usvojio dopune *Zakona o roditeljskom starateljstvu i brizi* koje glase: „Dete ima pravo na brigu i bezbednost. Prema njemu će se ophoditi sa poštovanjem kao individui i ne može se podvrgnuti telesnom kažnjavanju ili drugom obliku ponižavajućeg ophođenja“ (Council of Europe, 2007b: 58-59).

Italijanski Vrhovni sud je 1996. u svojoj presudi izjavio da „upotreba nasilja u obrazovne svrhe više ne može da se smatra zakonitom. Za to postoje dva razloga: prvi je najveća važnost da pravni sistem navodi na zaštitu dostojanstva pojedinca. To obuhvata maloletne, koji su sada nosioci prava i nisu više samo predmeti koje njihovi roditelji treba da štite ili, što je još gore, predmeti koji stoje na raspolaganju njihovim roditeljima. Drugi razlog je taj da, kao obrazovni cilj, harmoničan razvoj ličnosti deteta, koji osigurava da dete prihvati vrednosti mira, tolerancije i koegzistencije, ne može da se postigne korišćenjem nasilnih sredstava koji su protivrečni ovim ciljevima“ (Council of Europe, 2007b: 66).

Juna 2007. godine vlade Litvanije, Luksemburga, Portugala, Slovačke, Slovenije i Španije su, takođe, najavile iniciranje zakonskih procedura za izričitu zabranu svakog telesnog kažnjavanja dece.

Koraci Republike Srbije ka eksplicitnoj zabrani svakog telesnog kažnjavanja dece

Republika Srbija, kao zemlja ugovornica *Konvencije o pravima deteta*,⁶ u obavezi je da preduzme „sve odgovarajuće zakonske, administrativne, socijalne i obrazovne mere da zaštite dete od svih oblika fizičkog i mentalnog nasilja, povrede ili zlostavljanja, nebrige ili nemara, maltretiranja ili eksplata-

---

⁶ Zakon o potvrđivanju Konvencije o pravima deteta, „Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori“, br. 15/90.

cije, uključujući seksualno zlostavljanje, dok o njemu brine roditelj(i), zakonski staratelj(i) ili drugo lice koji ima starateljstvo nad detetom.“ Komitet za prava deteta insistira da je: „telesno kažnjavanje grubo kršenje osnovnih prava deteta, ugrožavanje njegovog integriteta i dostojanstva“. Takođe, Komitet za prava deteta na svom 1326. i 1327. zasedanju 27. maja 2008. godine, pri razmatranju Inicijalnog izveštaja Republike Srbije o ostvarivanju prava deteta, odnosno 6. juna 2008. godine usvajanjem zaključnih preporuka Republici Srbiji:

„46. Posebno izražava zabrinutost zbog činjenice da telesno kažnjavanje u okviru porodice još uvek nije stavljeno van zakona, tako da se i dalje koristi kao široko rasprostranjeni disciplinski metod.

47. Komitet daje preporuku Državi ugovornici da hitno i izričito zakonom zabrani telesno kažnjavanje u okviru porodice i tu zabranu sproveđe. Država ugovornica se dalje podstiče da pokrene kampanje za podizanje svesti i organizuje edukacione projekte na temu nenasilnih disciplinskih metoda, kao i da sproveđe i istraživanja o rasprostranjenosti telesnog kažnjavanja dece u porodici i na drugim mestima“ (Videti u: Stevanović, 2008: 64).

Na ovom mestu želimo da ukažemo i da potreba izričite zakonske zabrane svakog telesnog kažnjavanja dece proističe i iz strateških dokumenata usvojenih od strane Vlade Republike Srbije, pre svega, iz *Nacionalnog plana akcije za decu* iz 2004. godine, *Nacionalne Strategije za prevenciju i zaštitu dece od nasilja* (decembar 2008) i *Akcionog plana za sprovođenje nacionalne strategije za prevenciju i zaštitu dece od nasilja* (mart 2010).⁷ Smisao izričite zabrane telesnog kažnjavanja dece ogleda se i u tome da se njome utiče na promenu stavova javnosti prema telesnom kažnjavanju deteta, odnosno u ustanovljavanju jasnog okvira za edukaciju i podršku roditeljima u cilju propisivanja blagovremenih i manje represivnih intervencija prema porodici i njenim članovima.

Istorijski osvrt i važeće zakonodavstvo Republike Srbije s aspekta eliminisanja svakog telesnog kažnjavanja dece

Telesnu kaznu, kao krivičnu sankciju, Srbija je eliminisala zakonom decembra 1873. godine (Grubač, 2004: 134). U važećem krivičnom zakonodavstvu telesno kažnjavanje je zabranjeno i kao vrsta krivične sankcije, ali i kao mera „disciplinovanja“ u ustanovama u kojima se izvršavaju institucionalne vaspitne

⁷ *Nacionalni plan akcije za decu* (2004) Beograd: Savet za prava deteta; *Nacionalna strategija za prevenciju i zaštitu dece od nasilja* – s Akcionim planom (2010) Beograd: Ministarstvo rada i socijalne politike.

mere i kazna maloletničkog zatvora. Dva zakona su relevantna za ovu oblast: *Krivični zakonik* (2005) i *Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivično-pravnoj zaštiti maloletnih lica* (2005).

Krajem devetnaestog veka možemo zapaziti „prohibiciju“ telesnog kažnjavanja kao disciplinske mere u školama u Srbiji (Pavlović-Lazarević, 2009: 31-31). Međutim, po prvi put, izričitu zabranu telesnog kažnjavanja dece u državnim školama Kraljevine Jugoslavije beležimo u istoimenom zakonu 1929. godine (čl. 67. *Zakona o državnim školama Kraljevine Jugoslavije*). Eksplicitna zakonska zabrana telesnog kažnjavanja dece u školama u Srbiji danas je predviđena: *Zakonom o osnovnoj školi* i *Zakonom o srednjoj školi* iz 1992. Najznačajnije novine na polju jasne operacionalizacije normi koje se odnose na zaštitu dece od svakog oblika nasilja, pa i telesnog kažnjavanja u školama u Srbiji, sadržane su u *Zakonu o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja* (2009). Ovim zakonom pojačana je zaštita od diskriminacije, nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja učenika i ustanovljena obaveza direktora da preduzima mere u slučajevima povrede ovih zabrana. U slučaju nepostupanja po navedenim odredbama direktor se razrešava dužnosti, dok se ustanova kažnjava novčanom kaznom. Nastavniku, kome je u disciplinskom postupku izrečena mera prestanka radnog odnosa zbog povrede zabrana, oduzima se licenca.

Takođe, *Zakonom o radu*, eksplicitno je zabranjeno telesno kažnjavanje. Onaj ko krši ove norme podleže disciplinskoj i krivičnoj odgovornosti. Posebnu zaštitu uživaju deca od 15 do 18 godine, kojima radno zakonodavstvo daje mogućnost da se zaposle uz saglasnost roditelja.

Prilikom usvajanja *Porodičnog zakona*, od strane Narodne skupštine Republike Srbije 2005. godine, propuštena je prilika da se eksplicitno zabrani telesno kažnjavanje dece kao mere „disciplinovanja“ u porodici. Imajući navedeno u vidu Savet za prava deteta Vlade Republike Srbije krajem 2009. godine formirao je radnu grupu koja je sačinila izmene *Porodičnog zakona* s ciljem eksplicitne zabrane telesnog kažnjavanja dece u porodici. Ove izmene su početkom 2010. godine dostavljene resornom ministarstvu (ministarstvu za rad i socijalnu politiku), ali nažalost do današnjeg dana nije se pristupilo izmenama *Porodičnog zakona*.

Ni *Zakon o socijalnoj zaštiti i obezbeđivanju socijalne sigurnosti građana* ne zadrži eksplicitnu zabranu telesnog kažnjavanja dece. Važno je napomenuti da je trenutno u izradi novi *Zakon o socijalnoj zaštiti* koji bi sadržao navedenu odredbu i čije se usvajanje očekuje 2011. godine. Kako je predviđeno predlogom ovog zakona, zaštita dece od svih oblika nasilja i zlostavljanja u instituci-

---

jama regulisana je i kroz radnopravnu odgovornost. U predlogu su sadržane odredbe koje propisuju da će svako ponašanje suprotno zabrani u ovom smislu predstavljati povredu radne obaveze za koju zaposleni snosi posledice u skladu sa propisima o radu i za šta je predviđena i sankcija otkaza.

Na kraju ovog kratkog pregleda pojedinih zakonskih rešenja, možemo zaključiti da je od 2000. godine Narodna skupština Republike Srbije usvojila brojne zakone u cilju usklađivanja nacionalnog zakonodavnog okvira sa relevantnim međunarodnim normama i standardima. Međutim, u oblasti eksplisitne zakonske zabrane svakog telesnog kažnjavanja dece zakonodavni okvir nije još uvek u potpunosti zaokružen. Izričita zakonska zabrana telesnog kažnjavanja dece je predviđena za sada samo u zakonima koji se tiču obrazovanja, rada, odnosno u krivičnom zakonodavstvu. U brojnim zakonima ona je još uvek samo implicitna, tj. nije precizno definisana. Uvereni smo da će značajan korak ka punoj harmonizaciji nacionalnog zakonodavstva u ovoj oblasti biti i usvajanje *Zakona o pravima deteta* (*Zakona o deci*). Rad na nacrtu ovoga zakona, pokrenut na inicijativu republičkog zaštitnika građana i u njegovom okrilju, je u toku i očekuje se da se u ovom zakonskom tekstu, koji će imati karakter osnovnog zakona, jasno definiše zabrana svakog telesnog kažnjavanja dece.

Uloga organizacija civilnog društva

2007. godine pokrenuta je u Republici Srbiji prva: *Inicijativa za zakonsku zabranu i zaštitu dece od telesnog kažnjavanja*, od strane 15 domaćih nevladinih organizacija (FAMILIA; ASTRA; Beosupport; Centar za nenasilnu komunikaciju „Čuvari osmeha“; Dečiji kulturni centar, Beograd; Centar za prava deteta; Dečiji romski centar; Viktimološko društvo Srbije; Centar za integraciju mlađih; Savetovalište protiv nasilja u porodici; Prijatelji dece Srbije; REX kulturni centar; Dreamland, Zrenjanin; Shock Art; SOS telefon za žene i decu žrtve nasilja, Beograd), kancelarije *Save the children UK* u Beogradu i kancelarije *Unicef-a* u Beogradu. *Inicijativa* je podržana i od strane Saveta za prava deteta Vlade Republike Srbije, kancelarije Ombudsmana za Vojvodinu – zamenice za prava deteta, odnosno još pedesetak organizacija civilnog društva iz cele Srbije. *Inicijativu* je pratila i kampanja pod sloganom: „Uvek milom – nikad silom, za detinjstvo bez kazne, za život bez nasilja“.

Prva inicijativa organizacija civilnog društva Srbije za eksplisitnu zakonsku zabranu svakog telesnog kažnjavanja dece postavila je zahtev da se usvoje mere zabrane i prevencije telesnog kažnjavanja dece u svakom okruženju, posebno

u porodici i institucijama za smeštaj i zaštitu dece. Kako bi uticale na relevantne aktere i javnost, organizacije civilnog društva su koordinisale svoje aktivnosti, ali delovale i nezavisno putem lobiranja, distribucije pamfleta, postera, video spotova, itd. Nažalost, efekti ovih aktivnosti nisu nikada evaluirani.

Uloga dece

Deca (pre svega, adolescenti) i mladi, članovi NVO *Inicijative*, bili su neposredno uključeni u celi proces kreiranja i realizacije aktivnosti, odnosno kampanje: „Uvek milom – nikad silom, za detinjstvo bez kazne, za život bez nasilja“. Predstavnici dece, članice i članovi NVO *Inicijative* inicirali su i sastanak sa republičkim zaštitnikom građana i od njega zatražili podršku za eksplisitnu zakonsku zabranu svakog telesnog kažnjavanja dece. Ova aktivnost bila je medijski dobro propraćena i pokrenula je u stručnoj i široj javnosti debatu povodom ovog pitanja. Neposredni rezultat navedene *Inicijative*, doduše nakon četiri godine, mišljenja smo, biće i *Zakon o pravima deteta* koji će eksplisitno sadržati zabranu svakog telesnog kažnjavanja dece i koji će republički zaštitnik građana tokom 2011. podneti Narodnoj skupštini Republike Srbije na razmatranje.

Zaključak

Danas u Evropi sve države imaju zakone kojima se zabranjuje okrutnost prema deci ili „zlostavljanje“, ali se oni ne tumače kao zabrana svakog telesnog kažnjavanja u svim okruženjima što je slučaj i u Republici Srbiji. Sveobuhvatna pravna reforma mora da ukloni sva postojeća opravdanja i različite vidove „odbrane“ odraslih. Izričita zabrana telesnog kažnjavanja dece potrebna je i da bi se poslala jasna poruka porodicama i društvu u celini da je podjednako neprihvatljivo i nezakonito telesno kažnjavati decu kao i odrasle osobe. U tom smislu eksplisitna zabrana svakog telesnog kažnjavanja u svakom okruženju mora da bude jasno navedena u zakonima.

Put ka potpunom eliminisanju svakog telesnog kažnjavanja dece u Srbiji neće biti lak i mora da predstavlja spoj: eksplisitne zakonske zabrane, politike prevencije i zaštite i drugih prvenstveno edukativnih mera kako bi se na nivou svakog društva razvila svest o neprihvatljivosti bilo kog oblika nasilja. Sama zakonodavna reforma, koja je trenutno u toku, biće veoma važan prvi, ali ne i dovoljan korak.

Literatura

Council of Europe (2007a) *Abolishing corporal punishment of children*. France: Council of Europe Publishing, dostupno na sajtu: www.coe.int/children, pristupljeno 20.11.2010.

Council of Europe (2007b) *Eliminating corporal punishment (a human rights imperative for Europe's children)* 2nd edition. Belgium: Council of Europe Publishing.

Grubač, M.(2004) *Telesna kazna u Srbiji 1804-1883*. Beograd: Službeni glasnik.

Krivični zakonik, „Službeni glasnik Republike Srbije“, br. 85/2005.

Ministarstvo rada i socijalne politike (2010) *Nacionalna strategija za prevenciju i zaštitu dece od nasilja – s Akcionim planom*. Beograd: Ministarstvo rada i socijalne politike.

Pavlović-Lazarević, G. (2009) Katalog izložbe: *Od kaštiga do ljudskih prava*. Beograd: Pedagoški muzej.

Pinheiro, P.S. (2006) *World Report on Violence against Children*. Geneva: ATAR Roto Presse & United nations Secretary – general's Study on Violence against Children.

Porodični zakon, „Službeni glasnik Republike Srbije“, br. 18/2005.

Savet za prava deteta Vlade Republike Srbije (2004) *Nacionalni plan akcije za decu*. Beograd: Savet za prava deteta Vlade Republike Srbije.

Stevanović, I. (ur.) (2008). *NeOstvarivanje prava deteta u Srbiji – gledano iz ugla deteta i odraslih*. Beograd: Centar za prava deteta Vlade Republike Srbije.

Zakon o potvrđivanju Konvencije o pravima deteta, „Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori“, br. 15/90.

Zakon o potvrđivanju Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i njenih protokola 11, 4, 6, 7, 12, 13, „Službeni list SCG – Međunarodni ugovori“, br. 9/03.

Zakon o potvrđivanju revidirane Evropske socijalne povelje, „Službeni glasnik Republike Srbije – Međunarodni ugovori“, br. 42/09.

Zakon o državnim školama Kraljevine Jugoslavije, br. 97.948, 15. decembar 1929.

Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, „Službeni glasnik Republike Srbije“, br. 85/2005.

Zakon o radu, „Službeni glasnik Republike Srbije“, br. 24/2005, 61/2005 i 54/2009.

Zakon o osnovnoj školi, „Službeni glasnik Republike Srbije“, br. 50/92, 53/93, 67/93, 48/94, 66/94 – odluka USRS, 22/02, 62/03 – dr. zakon, 64/03 – ispr. dr. zakona, 101/05 – dr. zakon i 72/09 – dr. zakon).

Ivana Stevanović, Jelena Srna

Zakon o srednjoj školi, „Službeni glasnik Republike Srbije“, br. 50/92, 53/93, 67/93, 48/94, 24/96, 23/02, 25/02 – ispr, 62/03 – dr. zakon, 64/03 – ispr. dr. zakona, 101/05 – dr. zakon i 72/09 – dr. zakon).

Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, „Službeni glasnik Republike Srbije“, br. 72/2009.

Zakon o socijalnoj zaštiti i obezbeđivanju socijalne sigurnosti građana, „Službeni glasnik Republike Srbije“ br. 36/91, 79/91, 33/93, 53/93, 67/93, 46/94, 48/94, 52/96, 29/2001, 84/2004, 101/2005 – dr. zakon i 115/2005.

IVANA STEVANOVIĆ
JELENA SRNA

ELIMINATION OF CORPORAL PUNISHMENT OF CHILDREN AS A HUMAN RIGHT

The authors indicate the necessity of explicit legal prohibition of all corporal punishment of children that represent a violation of the right of the child to respect his/her physical integrity and human dignity. The paper emphasizes why all corporal punishment of children should be prohibited and points out the progress made at the legislative level to the elimination of all corporal punishment of children in some member states of the Council of Europe and the Republic of Serbia.

Key words: explicit prohibition, corporal punishment of children, child rights.

Nasilje nad decom

TEMIDA

Decembar 2010, str. 49-60

ISSN: 1450-6637

DOI: 10.2298/TEM1004049B

Stručni rad

I učenici imaju prava

NADA BANJANIN-ĐURIČIĆ*

Tekst¹ ukazuje na delikatan problem neadekvatnog ophođenja nastavnika prema učenicima. Takvo ophođenje može da uključuje uvrede, verbalnu agresiju, sarkazam, ali i dvostrukost poruke u kojoj je teško dokazati povredu ličnosti učenika. Iako su karakteristike poželjnog odnosa nastavnika prema učenicima precizirane Konvencijom o pravima deteta, Zakonom o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, kao i Posebnim protokolom za zaštitu dece i učenika od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u obrazovno-vaspitnim ustanovama, verbalna agresija je i dalje prisutna, ali često neprepoznata kao oblik kršenja prava učenika – prava na poštovanje ličnosti i prava na razvoj. U tekstu se opisuje jedan pokušaj, gotovo eksperiment, model radionice koja može doprineti prepoznavanju ovog problema i pomoći njegovom konstruktivnom prevazilaženju.

Ključne reči: verbalna agresija, nastavnici, učenici, poštovanje ličnosti.

„Gospodine, Vi, svakako, zaslužujete poštovanje,
ali ga nećete dobiti ako ga niste pokazali“

Jednu, davno pročitanu, rečenicu još uvek pamtim: „Otkud tebi tako lepe patike?“ (Ognjenović, 1996). Šta je, sve, prečutno sadržano u ovom pitanju? Kakve sve osude i uvrede nisu izrečene? Ti si drugačija. Siromašna. Glupa. Ne zasluzućeš. Raseljena. Ružna. Izbeglica. Manje vredna. Niko i ništa...

Evo o čemu se radi: majka sedmogodišnje devojčice rezignirano je komentarisala učiteljičinu izjavu upućenu njenoj kćerci: *Baš su ti lepe patike. Otkud tebi tako lepe patike?* Intonacija kojom se nešto izgovara je izuzetno važna i može pojačati konfliktan, neprijatan doživljaj. Najlošija osećanja izazivaju dvostrukе poruke u kojima je izgovoren i sadržaj takav da ne daje nikakvog povoda za

* Nada Banjanin-Đuričić je profesorka sociologije, ustava i prava građana i građanskog vaspitanja u Železničkoj tehničkoj školi u Beogradu, E-mail: nadabanjanin@yahoo.com

¹ Ovaj rad je predat na konkurs Ministarstva rada i socijalne politike Republike Srbije „Zaštita ravnopravnosti i promovisanje jednakosti građana“ i nije nagrađen.

loša osećanja. Dvostrukost je definisana kontekstom u koji je verbalni deo poruke smešten – intonacija, izraz lica, gest, položaj tela. U takvim slučajevima javno izrečena pohvala može se pretvoriti u uvredu koja se ničim ne može dokazati (Ognjenović, 1996: 12).

Ima li otvorenih uvreda, onih koje nisu prikrivene, ima li verbalnog nasilja nad učenicima? Prema podacima dobijenim od učenika (Gašić-Pavišić, 1998), u ispitivanim školama² je „rasprostranjena verbalna agresija nastavnika prema učenicima – jedna četvrtina ispitanih učenika (25,2%) je odgovorila da ih nastavnici vređaju i ismevaju. To čine i tzv. tetkice, odnosno pomoćno školsko osoblje (11,2 % učenika navodi njihovu verbalnu agresiju). Zastupljenost verbalne agresije od strane direktora, psihologa i pedagoga je sasvim mala – ostaje otvoreno pitanje da li zato što su oni ređe u neposrednom kontaktu sa učenicima ili zato što bolje kontrolišu svoje ponašanje prema učenicima“ (Gašić-Pavišić, 1998: 171).

U čemu je problem?

Tokom jedne školske godine, u zbornici svake škole bivaju izrečene na desetine ukora, a učenicima se smanjuju ocene iz vladanja. Razlog za to je vrlo često – vršnjačko nasilje, međusobno vređanje učenika ili uvreda nastavnika. Za uvrede učenika od strane nastavnika retko se čuje. One ostaju „u četiri zida“. Prepričavaju se po hodnicima, ponekad stignu do odeljenskog starešine ili do psihologa škole. „Nastavnici ponekad ispoljavaju okrutnost nadmenim i sarkastičnim ponašanjem. Takvi nastavnici očekuju da čuju grohotan smeh učenika dok muče neko jadno, zgrčeno dete“ (Nil, 1988). Na građanskom vaspitanju, vežbajući neoptužujuće poruke, ili uočavajući oblike kršenja prava deteta, učenici često navode primere uvredljivog, sarkastičnog ili diskriminišućeg ophođenja nastavnika prema njima. I, ništa. „Teže je izaći na kraj sa mentalnom surovošću nego sa fizičkom okrutnošću. Građansko pravo može da ukine telesno kažnjavanje u školama, ali nikakav zakon ne može da dosegne do osobe koja se služi mentalnom svirepošću. Ciničan i zloban jezik može da nanese detetu neizrecivu štetu“ (Nil, 1988).

---

² Ispitivanjem Fakulteta političkih nauka tokom 1997. je obuhvaćeno 600 učenika (259 muških i 341 ženskih) na uzrastu od 11 do 18 godina, od kojih je 298 iz osnovne škole (V i VII razred), a 302 iz srednje škole (I i III razred). U ispitivanje je uključeno 12 osnovnih i 12 srednjih škola i ukupno 48 odeljenja.

I pored jasnog slova *Zakona o osnovama sistema vaspitanja i obrazovanja*³ i još jasnije *Konvencije o pravima deteta*,⁴ i nakon donošenja „Posebnog protokola za zaštitu dece i učenika od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u obrazovno-vaspitnim ustanovama“⁵, formiranih timova, nakon uvođenja građanskog vaspitanja, i sprovođenja brojnih akreditovanih programa za razvijanje komunikacijskih veština nastavnika, programa nenasilne komunikacije, programa za razrešavanje konflikata i radioničarskog pristupa (Čuvari osmeha, Zdravo da ste, Reči su zidovi i prozori, Učionica dobre volje...) uvrede učenika od strane nastavnika ostale su bolna tačka našeg školstva. Eto, to je jedna mala mrlja, jedna „sitnica“, jedna „mrivica“, koju je teško precizno definisati, nekad još teže prepoznati, a često nemoguće sankcionisati. Svrha ovih programa je podsticanje nenasilne komunikacije među mладима (razvijanje decentralacije, empatije, samopouzdanja, konstruktivnog rešavanja konflikata...). Ali, ne zaboravimo da bi „radionice trebalo da imaju pozitivan efekat i na same voditelje radionica: pomogle bi im da steknu nova iskustva, bolje upoznaju decu, njihove probleme i način komuniciranja, da, podučavajući, sami kod sebe učvršćuju takve obrasce ponašanja, da prošire entuzijazam na svoje saradnike“ (Popadić, 1996: 69). Dakle, trebalo bi da doprinose menjanju klime i etosa škole, da podstiču partnerski odnos i saradnju. Da li to postižu?

Šta da se radi?

Evo jednog mogućeg modela, kako kažu, primera dobre prakse. To su radionice „Kako uspostaviti dobar odnos između nastavnika i učenika“⁶, koje ne donose ništa novo (u sadržaju ili metodu), osim usmerenosti na novu ciljnu grupu – to su učenici i nastavnici, ovog puta, *zajedno*. Ove radionice su organi-

³ *Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja*, „Službeni glasnik Republike Srbije“, br. 72/2009.

⁴ *Zakon o potvrđivanju Konvencije o pravima deteta*, „Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori“, br. 15/90.

⁵ Videti Kalezić-Vignjević i sar. (2007) *Posebni protokol za zaštitu dece i učenika od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u obrazovno-vaspitnim ustanovama*. Beograd: Ministarstvo prosvete Republike Srbije.

⁶ Ove radionice je realizovala N. Banjanin-Đuričić u Železničkoj tehničkoj školi u Beogradu, od 24. do 27. novembra 2003. godine. Iscrpan izveštaj o njihovoj realizaciji predstavljen je Savetu roditelja, Školskom odboru i Nastavničkom veću Škole, a dostavljen je i tadašnjem Sektoru za razvoj Ministarstva prosvete i sporta Republike Srbije.

zovane u jednoj srednje stručnoj školi, 4 puta, u četiri dana, sa 4 različite grupe, tako da je kroz njih prošlo 100 učesnika (40 učenika i 60 nastavnika u mešovitim grupama). Radionice su realizovane na identičan način (sa istim sadržajem i strukturu) ali je svaka grupa imala različit sastav i dinamiku.

Ciljevi radionica su bili:

- Propitati postojeći odnos između nastavnika i učenika, uočiti nepravilnosti, greške i dosadašnje propuste;
- Kroz dijalog sa učenicima, kroz zajedničko promišljanje, doći do modela poželjnog i prihvatljivog odnosa između nastavnika i učenika;
- Ustanoviti temelje koji su neophodni za postizanje i održanje takvog odnosa;
- Osvestiti lični odnos prema zaštiti jednakosti i ravnopravnosti svih učenika;
- Podstićati participaciju učenika u radu škole.

Zadatak radionica je bio praktične prirode: na konstruktivan i kvalitativno drugačiji način pristupiti formulisanju osnova budućeg Pravilnika o ponašanju nastavnika i dopuna Pravilnika o ponašanju učenika.

Svaka radionica trajala je 180 minuta, imala je jednostavnu strukturu i zahtevala je veštog facilitatora. U prva tri segmenta, učenici i nastavnici radili su u razdvojenim grupama, prezentujući svoje zaključke ostalima. U ovom segmentu rada od značaja je bila kvalitetna diskusija, pokretanje tema, spretno voditeljstvo i facilitacija. U poslednja dva segmenta učenici i nastavnici su bili izmešani i formirali su zajedničke grupe. Primljena su pravila ponašanja koja se primenjuju na građanskom vaspitanju. Zbog osetljivosti teme, uveli smo još jedno pravilo: usredsredi se na problem i situaciju, a ne na osobu. Struktura radionice izgledala je ovako:

1. Idealan nastavnik – idealan učenik – idealan odnos
2. Skala procene kvaliteta sadašnjeg odnosa
3. Ono što ne želim
4. Neoptužujuće poruke ⁷
5. Pravila u učionici ⁸

---

⁷ Videti: Dejanović, V. i drugi, 2002 : 70.

⁸ Videti: Pešić, M. i drugi, 2002 : 43.

1. Segment – Učenici su naveli osobine koje bi trebalo da poseduje idealan nastavnik; kao najfrekventnije,javljaju se sledeće karakteristike: da izražava poštovanje prema učenicima, kao i samopoštovanje, da bude zainteresovan kako za učenike, tako i za svoj predmet, da izvodi adekvatnu nastavu (da vodi računa o načinu predavanja, o kvalitetu časa i da poznaje gradivo), da bude spremjan za čas, da je priyatnog izgleda, da zrači pozitivnom energijom, objektivan, duhovit, intelligentan, komunikativan, da ume da shvati probleme učenika, da ima isti pristup prema svim učenicima, da poštuje njihovu ravnopravnost, da poštuje slobodu govora, da izražava istinski autoritet (a ne autoritarnost), da podržava i neguje ravnopravnost svih učenika. Učenici su i negativnim odrednicama definisali traženi pojam. Idealan nastavnik je onaj koji: nema predrasude, ne vrši diskriminaciju po bilo kojoj osnovi, ne izdvaja učenike, već ima isti pristup prema svima, ne prenosi na učenike svoju negativnu energiju, ne potcenjuje učenike, ne vređa, ne psuje, nije nasilan i fizički ne zlostavlja učenike, ne dolazi na čas u alkoholisanom stanju.

Nastavnici ovako opisuju idealnog učenika: treba da poštuje i nastavnike i svoje drugove, da bude redovno prisutan na nastavi, da ima pozitivan odnos prema školi, da bude vaspitan, komunikativan, kreativan, tolerantan, duhovit, pažljiv slušalac, da aktivno učestvuje u radu, da se pridržava ostalih ustaljenih pravila, da iskreno nastupa, da pokaže da li prihvata ili ne prihvata mišljenje profesora (ali, bez agresije) i da bude još: artikulisan, kulturnan, pristojan, razuman, disciplinovan, kritičan, samokritičan, slobodan, odgovoran, svestran, intelligentan, zainteresovan, radoznao, ambiciozan, vredan, samosvestan, samostalan, originalan, konstruktivan, marljiv, dosledan, solidaran, koperativan, kolegijalan, otvoren za saradnju, spremjan za kolektivni rad, zreo za svoj uzrast, socijalno zreo, neporočan, zdrava ličnost (bez obzira na okolnosti okruženja), da ima svoj stav i da je spremjan da ga izloži, da radi sam na sebi, da se samoobrazuje.

Nakon ovih navoda, nameće se parafraza poznatog aforizma Dušana Radovića: „Dajte mi dobrog đaka, pa ćete videti kakav sam ja profesor!” Mora se priznati da su učenici, navodeći osobine idealnog nastavnika, bili daleko bliže realnom, kao da su konsultovali neki udžbenik pedagogije.

Kako jedni i drugi vide *sliku idealnog odnosa između nastavnika i učenika* predstavićemo u dve paralelne kolone, kako bi se sličnosti jasnije uočile:

Učenička slika idealnog odnosa	Nastavnička slika idealnog odnosa
<ul style="list-style-type: none"> • Uzajamno poštovanje • Trud profesora da objasni učeniku • Trud učenika da razume predavanje • Disciplina na času • Obostrano razumevanje • Obostrana tolerancija • Obostrana odgovornost • Ali da se zna „ko je ko“	<ul style="list-style-type: none"> • Uzajamno poštovanje • Dobra volja sa obe strane • Obostrano zalaganje • Svest o zajedničkom cilju • Artikulisan dijalog • Uzajamna disciplinovanost • Međusobno razumevanje • Tolerantnost i poverenje • Spremnost na saradnju • Odgovornost

Uočljiva je podudarnost slike idealnog odnosa koju imaju nastavnici i učenici. Kao da su jedni od drugih prepisivali! Istina je, naravno, da, iako stojimo na suprotnim stranama katedre, pod idealnim međusobnim odnosom podrazumevamo isto. A na prvom mestu je – poštovanje!

2. Segment – Na skali procene od 1 do 10 učenici su ocenili trenutni kvalitet odnosa između nastavnika i učenika prosečnom ocenom 4,25. Isti odnos nastavnici su ocenili prosečnom ocenom 6,33. Da li su, ovom prilikom, nastavnici bili suviše popustljivi, ili su svesni da za lošiji odnos sami snose veći deo krivice, teško je reći.

3. Segment – Kao neželjeno ponašanje profesora prema učenicima, učenici su najčešće navodili: poniženje, uvrede, potencivanje, ignorisanje, zloupotrebu položaja i fizičko maltretiranje. Jasno su istakli da ne žele: podsmevanje izgledu učenika, vređanje na nacionalnoj osnovi, kada profesor „svim srcem prihvata šlihtanje nekog učenika i povlašćuje ga, dok druge kažnjava“, primenu sile, čak ni u šali, izbacivanje sa časa, „ne želim da me teraju da verujem u nešto što ja ne želim“, prenošenje privatnih problema na učenike, konzumiranje hrane za vreme časa, dolazak u pijanom stanju, korišćenje mobilnog telefona na času. Kao ilustraciju, naveli su (ili odglumili) sledeće situacije: vučenje za uši, udaranje knjigom po glavi, ubadanje ključem, gađanje loptom... Ako se neko smeje, nastavnik pita: „Da li si lud?“ Ako učenik nije dobro čuo pitanje, nastavnik ironično kaže „Koja si ti zdravstvena grupa?“ Na tek započeto pitanje „Je l` može...?“ ne sačekavši da ga čuje, nastavnik odgovara: „Ne može!“ Kao tipične uvrede, učenici navode sledeće: *Vi ste za zoološki vrt! Tebi treba pomoći lekara!*

*Pacijenti; Kokoške, Svrake, Šiptaru, Štreberu, Tifuse, Narcisu, Pitaj mamu, Šverceru;
Pomeri glavu – ne vidim od nosa; Kako te nije sramota da imaš dobre ocene? Krme;
Pacijentu; Konju; Šta trčiš k' o vepar; Sotono; Magarče, Skupino ludih budala!*

Kao neželjeno ponašanje učenika prema profesorima, nastavnici su najčešće navodili: nedisciplinu, ometanje nastave, bahato, bučno i neprimereno ponašanje, urlanje i nedolično ponašanje, povišen i svađalački ton, verbalnu agresiju, vulgarno izražavanje i psovanje, prepiranje i svađanje, histerično reagovanje, vređanje profesora, kao i međusobno vređanje, pretnje, iznuđivanje i pokušaje podmićivanja; laž, neiskrenost, nepoštenje, netolerantnost, izbegavanje obaveza, bežanje sa časova, naročito sa pismenih zadataka, manipulisanje opravdanjima, dolazak na nastavu bez pribora, prepisivanje na času, konstantno kašnjenje na časove, pljuvanje po učionici ili po hodnicima, lupanje po klupi, bacanje otpadaka van korpe, bacanje i gađanje kredom i papirićima, međusobno guranje ili udaranje u hodniku, u učionici, uništavanje školske imovine, lupanje i škripanje stolicama u pojedinim kabinetima, konzumiranje alkohola i psihoaktivnih supstanci, lupkanje profesora po leđima, zadiranje u privatnost nastavnika, nepersiranje profesoru, ogovaranje profesora, fizičko nasrtanje na nastavnika u školi i van škole. Nastavnici ne žele ni pasivnog učenika, neusredsređenog na nastavu.

4. Segment – Svaka grupa je odabrala po tri člana koji glume, čitaju ili improvizuju tekstove sa ponuđenih kartica (sa optužujućim i neoptužujućim porukama). To su situacije iz školskog života, na primer: učenik je odgovarao i želi da zna koju je ocenu dobio, a nastavnik neće da saopšti ocenu; tokom kontrolne vežbe, nastavnik je uhvatio učenika u prepisivanju; prilikom ispitivanja jednog učenika, nastavnik je primetio da mu drug iz klupe šapuće. U pojedinih grupama došlo je do korisne zamene uloga, kada su nastavnici glumili učenike, i obrnuto. Na ovaj način su se stekla praktična znanja o tome kakve mogućnosti pružaju neoptužujuće poruke (kao jedan od bitnih obrazaca nenasilne komunikacije). Za mnoge nastavnike koji nisu imali obuke sličnog tipa ovo je bilo novo i osvežavajuće iskustvo. Za učenike takođe, jer nikada nisu bili u prilici da se sa svojim nastavnicima nađu u situacijama igre ili zamene uloga.

5. Segment – Grupe se iznova formiraju, tako da svaku grupu čine izmešani i nastavnici i učenici. Oni dobijaju zadatak da formulišu prava koja svi treba da imaju u učionici. Zatim, treba da uoče one radnje i dužnosti koje svi

treba da izvrše, da bi ta prava bila ostvarena. Najzad, zajednički formulišemo pravila ponašanja (koja treba da važe za sve) i pojedinačno se izjašnjavamo o vrednosti i značaju pojedinih pravila. Ovo je presek najfrekventnijih pravila:

- Međusobno uvažavanje – poštujemo jedni druge;
- Svest o zajedničkom cilju – permanentno obrazovanje;
- Ćutimo dok drugi govori – slušamo se;
- Svako mišljenje je dragoceno – slobodno misli i to dozvoli drugome;
- Svako ima pravo na slobodu i lični identitet;
- Svakome dati šansu – dozvoliti iskazivanje sposobnosti;
- Budimo korektni i tolerantni – vodimo računa o tuđim potrebama;
- Javnost i objektivnost ocenjivanja;
- Ne vređaj, ne omalovažavaj, ne preti, ne napadaj (verbalno ili fizički);
- Poznavati prava i obaveze – jasno definisati pravila i sankcije; dosledno poštovati pravila.

Jasno je zaokružena idejna koncepcija ovih radionica: transparentno se pokazalo da u težnji ka istom cilju, ne moramo tražiti ni od nastavnika ni od učenika da budu idealni. Da bi se ostvario idealan odnos između njih, dovoljno je pridržavati se pravila, koja smo zajednički formulisali. Tokom rada, lepljenjem plakata na tablu, jednog do drugog, (1. segment: idealan odnos / 5. segment: pravila u učionici) to je postalo još uočljivije.

Šta da se očekuje?

Za ocenu uspešnosti radionica primenjene su jednostavne evaluacione tehnike. Ponuđeno je ocenjivanje od 1 do 5. Atmosferu su nastavnici ocenili prosečnom ocenom 4,35, a učenici 4,88. Način rada su nastavnici ocenili prosečnom ocenom 4,53, a učenici 4,77. Značaj teme su i nastavnici i učenici ocenili prosečnom ocenom 4,71.

Nastavnicima i učenicima je bio ponuđen još jedan način procene. Trebalo je da se izjasne za jednu od ponuđenih 5 mogućnosti: uzalud smo potrošili vreme, bilo je dosadno, bilo je zabavno, bavili smo se važnim pitanjem, odradili smo veliki posao. Nikome nije bilo dosadno, niti iko smatra da je 180 minuta – uzalud potrošeno vreme. Nekolicina se izjasnila da im je bilo zabavno; desetoro – da smo odradili veliki posao, a svi ostali (ili 77 odsto učenika) – da smo se bavili važnim pitanjem.

Ma kako ove evaluacione tehnike bile jednostavne ili neprecizne, nema razloga sumnjati u njihov krajnji rezultat. Radionice su uspele. O tome svedoči i treća evaluaciona tehnika – pojedinačno izjašnjavanje učesnika. Evo karakterističnih odgovora:

Najviše mi se dopalo: ideja – prava stvar, organizacija, način rada, atmosfera, otvorenost i iskrenost, sloboda govora, izražavanje mišljenja bez ustručavanja, uvažavanje tuđih mišljenja, što je svako mišljenje dragoceno, to što profesori prihvataju mišljenja učenika bez uvrede, velika zainteresovanost za temu, dozvoljena sloboda uz poštovanje ličnosti, elan, rad, druženje, razumevanje, opušten odnos, što nema strahopoštovanja, to što učenici učestvuju, kritički stav, miran ton razgovora, glumačko predstavljanje situacija, aktivni zadaci sa zamenama uloga, što smo dotakli sve važne teme, spremnost da se stvari promene, što nije bilo ustručavanja, što su svi bili jednaki i što su svi ravноправно učestvovali, kolegijalnost, timski rad, što smo shvatili da bez dijalog-a i uzajamnog poštovanja, nema ni zajedničkog rada.

Nije mi se dopalo: nedovoljna iskrenost nastavnika, stav jednog kolege, neki separatisti, fraze nekih nastavnika, nespremnost kolega da saslušaju tuđe mišljenje, pojedini profesori se nisu uključivali u razgovor, učenici ipak ne smeju sve da kažu, mali strah od profesora, veliko distanciranje učenika i nastavnika, određivanje pravila, monolozi pojedinaca.

Rado bih promenio/la: ponašanje jednog profesora, stare odnose, opštu retoriku, želju nekih da su uvek u pravu, da na radionicu svaki odeljenjski starešina povede po 2 svoja đaka, skratiti vreme trajanja, produžiti vreme trajanja, sastav – dodala bih i roditelje, doveo bih više učenika.

Još bih želeo/la: da ova radionica ne bude entuzijastička zamisao posle koje se ništa neće promeniti, da se bar deo ovoga instalira u nastavi, da se svi zajedno potrudimo da odnos nastavnika i učenika bude bolji i kvalitetniji, brže promene u obrazovanju, više igrica, a manje diskusije, više vremena – kratko je trajalo – brzo je prošlo, da se opet ovako sastanemo, još veću slobodu, više sličnih radionica, sa različitim temama, radionice na nivou odeljenjsko veće – odeljenje, želeo bih reprizu, da pohvalim vođenje radionice, da pohvalim školu za ovaj gest, hoću opet, želeo bih sok.

Većina učenika je iskazala optimizam i veru da će se odnosi promeniti na bolje; nekolicina je bila skeptična i otvoreno iskazala sumnju u mogućnost promene. Većina učenika je pokazala strah od revanšizma nekih nastavnika; zato se i o tome otvoreno govorilo na radionicama. Nastavnici su se složili da revanšizma ne sme biti. Po završetku rada, kod većine je uočena dobra volja i raspoloženje; neki su komentarisali zrelost i smelost učenika; neki su hvalili samu koncepciju i vođenje radionica; neki su u odeljenjima isprobali mogućnosti primene neoptužujućih poruka i uverili se u njihovu delotvornost; a bilo je i onih koji su zaključili da „ova demokratija u školi ništa ne valja, jer sad učenici sve više divljaju i samo traže neka svoja prava“.

Da li smo bliži rešenju problema?

Zaključci pomenutog istraživanja Fakulteta političkih nauka (Gašić-Pavišić, 1998) ukazuju da je potrebno preduzeti obuhvatne akcije za zaštitu dece od nasilja koje doživljavaju u školskom okruženju. Preventivna strategija bi morala da sadrži i efikasne načine za suzbijanje i kontrolu nasilja nastavnika i drugog školskog osoblja nad učenicima. „Potrebno je sprovesti i obuhvatne programe na nivou škole, u okviru kojih će se raditi na promeni odnosa nastavnika prema učenicima, kao i na promeni položaja učenika i njihovom aktivnom uključivanju u donošenje pojedinih školskih odluka i izvođenja školskih aktivnosti.“ Potrebno je i mnogo više od toga – „razvijanje stava neprihvatanja i osuđivanja nasilničkog ponašanja u svim područjima ličnog i društvenog života“ (Gašić-Pavišić, 1998: 184).

Naše radionice su uspele. Kriterijum ostvarenosti ciljeva je – evaluacija, predstavljena u prethodnom delu teksta. Kriterijum ostvarenosti zadatka su – formulisana pravila, predata pravnoj službi Škole, kao dopuna novog pravilnika. Možda smo nešto uradili, ali ostaje pitanje – da li smo išta postigli? Da li su naše radionice dovele do trajnih promena, do poboljšanja komunikacije i uzajamnog razumevanja između nastavnika i učenika? Da li su doprinele ostvarenju priželjkivanog, ambicioznog ishoda – da kroz proces školovanja učenici steknu znanja, razviju sposobnosti i veštine i usvoje vrednosti koje su pretpostavka za celovit razvoj ličnosti i za kompetentan, odgovoran i angažovan život u savremenom građanskom društvu? Teško je reći. Ostvarili smo zadatke i ciljeve, ali ishode će evaluirati neko drugi.

Možda, uz produžetak obuke što većeg broja nastavnika, uz paralelno senzibilisanje učenika, uz stručnu eksternu proveru poštovanja prava učenika, a češće i strože kažnjavanje prekršilaca, izvođenje ovakvih radionica (bar jedan put u školskoj godini) – ipak doprinese demokratizaciji odnosa u školi i ravnopravnosti svih učesnika u procesu obrazovanja i vaspitanja. To su, ujedno, pretpostavke i za razvoj demokratske političke kulture. Ona, pored podizanja opšte kulture građana, prihvatanja univerzalnih vrednosti kao merila i orientira, poštovanja i garantovanja individualnih i kolektivnih prava, poverenja između građana, javnog duha i javnosti, kao i odgovornosti za izgovorenu javnu reč, podrazumeva i – formiranje i poštovanje ličnosti (Čupić, 2002). To znači da vaspitanje i obrazovanje treba da teže formiraju autonomnih ličnosti, slobodnih građana, a ne podanika.

Literatura

- Čupić, Č. (2002) Demokratska vladavina. U: Č. Čupić, S.G. Marković, Z. Skopljak, L. Marićević (ur.) *Bukvar demokratije*. Beograd: Centar za razvoj Srbije, str. 7-14.
- Gašić-Pavišić, S. (1998) Nasilje u školi. U: M. Milosavljević (ur.) *Nasilje nad decom*. Beograd: Fakultet političkih nauka, str. 157-159.
- Kalezić-Vignjević, A., Petričević, A., Lajović, B., Maksimović, B., Koruga, D., Čukuranović, G., Vukovojac, I., Nikolić, J., Ćirović-Ristić, J., Dešić, Z. (2007) *Posebni protokol za zaštitu dece i učenika od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u obrazovno-vaspitnim ustanovama*. Beograd: Ministarstvo prosvete Republike Srbije.
- Dejanović, V., Vučković-Šahović, N., Pešić, M., Popadić, D., Radulović, L. (2002) *Građansko vaspitanje za prvi razred srednje škole – vodič za nastavnike*, Ministarstvo prosvete i sporta Republike Srbije, Beograd, dostupno na sajtu <http://www.mp.gov.rs> Pristupljeno 15.11.2010.
- Pešić, M., Popadić, D., Radulović, L., Petrović, D., Vučković-Šahović, N., Dejanović, V., Kijevčanin, S., Mrše, S. (2002) *Građansko vaspitanje za drugi razred srednje škole – vodič za nastavnike*, Ministarstvo prosvete i sporta Republike Srbije, Beograd, dostupno na sajtu <http://www.mp.gov.rs> Pristupljeno 15.11.2010.
- Nil, A.S. (1988) *Slobodna deca Samerhila*. Beograd: XX vek.
- Ognjenović, V. (1996) *Zdravo da ste*. Beograd: Zdravo da ste.
- Popadić D. (1996) Efekti radionica i njihova evaluacija. U: T. Kovač-Cerović, R. Rosandić, D. Popadić (ur.) *Učionica dobre volje – školski program za konstruktivno rešavanje sukoba*. Beograd: Grupa Most, str. 69-85.

Pupils have rights too

The text points out the delicate problem of inadequate treatment of pupils by teachers. Such treatment may include insults, verbal aggression, sarcasm, but also the double meaning of the message in which it is hard to prove violation of pupils' personality. Although characteristics of desirable relationship of teachers toward children are specified by the Convention on the Rights of the Child, Law on Foundations of the Education and Upbringing System, as well as by the Protocol for Protection of Children and Students from Violence, Abuse and Neglect in Educational Institutions, verbal aggression is still present, but often unrecognized as a form of violation of pupils' rights – right to respect of personality and right to development. The text describes an attempt, almost an experiment, in the form of workshop model that can contribute to recognition of this problem and help in finding constructive ways to overcome it.

Key words: verbal aggression, teachers, pupils, respect of personality.

Nasilje nad decom

TEMIDA

Decembar 2010, str. 61-82

ISSN: 1450-6637

DOI: 10.2298/TEM1004061P

Izvorni naučni rad

Analiza stavova javnosti u Srbiji prema fenomenu seksualne zloupotrebe dece

NIKOLA PETKOVIĆ,

MIRJANA ĐORĐEVIĆ,

VASILije BALOS*

Akutelizovanje teme seksualne zloupotrebe dece u Srbiji tokom 2010. godine i serija hapšenja lica osumnjičenih za „krivično delo pedofilije“ podstakla je autore da realizuju studiju koja će analizirati stavove javnosti prema seksualnoj zloupotrebi dece. Studija je sprovedena na uzorku od 804 ispitanika u tri komparativne kategorije, obuhvatajući laike, profesionalce koji rade sa potencijalnim žrtvama i počiniocima seksualnog zlostavljanja, te studente beogradskog univerziteta. Pored procene informisanosti i konkretnih znanja ispitanika, autori će procenjivati orijentaciju stavova u pet dimenzija ispitujući percepciju pojma deteta, percepciju pojma zlostavljača i uzroka zlostavljanja, stavove prema kaznenim merama namenjenim seksualnim prestupnicima, stavove prema viktimizaciji dece sa smetnjama u razvoju i konačno percepciju dečijeg odnosa prema samom činu zlostavljanja.

Ključne reči: stavovi, seksualna zloupotreba, deca.

---

* Nikola Petkovic je dipl. spec. pedagog, doktorant Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu, E-mail: nikola82petkovic@yahoo.com

Mirjana Đorđević je dipl. oligofrenolog, asistent na Fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, E-mail: miraj@verat.net

Vasilije Balos je dipl. defektolog, doktorant na Fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu, E-mail: jacques@open.telekom.rs

Uvodna razmatranja

Seksualna zloupotreba dece predstavlja temu brojnih kriminoloških i viktimoloških istraživanja poslednjih dvadeset godina. Izuzetno visoka stopa prevalencije, specifičnost i vulnerabilnost žrtava, kao i problemi prevencije zlostavljanja, detekcije napasnika i ozbiljnih sekvela koje ovaj tip kriminaliteta ostavlja na žrtve, predstavljaju samo neke od tema u opširnoj naučnoj elaboraciji ovog fenomena (Perić-Todorović, 2002; Banjanin-Đuričić, 1998; Sladović, 1988; Ajduković, 1991; Blume, 1990; Balderian, 1991).

Ipak i pored značajne akumulacije znanja, ostvarenih preventivnih, ali i restriktivnih mera državnog (vladinog), a posebno nevladinog sektora, seksualna zloupotreba dece na globalnom nivou predstavlja pojavu koja ne samo da opstaje, već progredira, pa i evoluira u fenomenološkom smislu.

Serijska hapšenja osumnjičenih za „krivično delo pedofilije“ u policijskoj akciji „Armagedon“ početkom 2010. godine otvorila je brojna pitanja vezana za seksualno nasilje prema najmlađima u Srbiji. Naime hapšenje „preko 30 osumnjičenih“ za probavljanje, posedovanje, distribuciju dečje pornografije i iskorišćavanje maloletnika za pornografiju, izazvala je burne reakcije javnosti i medija. Činjenica da su među uhapšenima bili studenti, inženjeri, profesori, pa i javnosti poznate medijske ličnosti, pokrenula je bujicu osećanja, bunt pa i ideje uvođenja drastičnih retributivnih mera i ponovnog uvođenja smrtne kazne.

Senzacionalistički naslovi štampanih i digitalnih medija u kratkom periodu razvili su atmosferu predatorske panike, prema kojoj socijalno kamuflirani nasilni na svakom koraku vrebaju nezaštićenu decu. Slučajevi visokotehnoloških zloupotreba, internet pedofila, homoseksualnih zlostavljanja dece od strane nastavnika, ali i zlostavljanja devojčica sa intelektualnom ometenošću, u kratkom vremenu postavili su pitanje realnog broja onih koji predstavljaju opasnost po najmlađe, kao i mogućnost daljeg preventivnog delovanja na tom polju.

Pored velike važnosti pokrenutih tema, ovaj turbulentni period ostavio je i neobičan utisak, autističke javnosti, koja je sa čuđenjem i iznenađenošću sada reagovala na „nove informacije“ o ovom tipu kriminaliteta. Pri tome, ovakve reakcije postaju posebno zanimljive kada se uzme u obzir da su u poslednjih desetak godina aktivnosti Viktimološkog društva Srbije, a posebno Incest trauma centra bile značajno usmerene ka senzibilizaciji i informisanju građana o problematici fizičkog i seksualnog nasilja (unutar i van porodice). Tako vodeći se ovim podacima mogli smo da pratimo značajnu antitrafiking kampanju različitih nevladinih agencija, kao i podatke naučnih istraživanja prema kojima je

čak 68% dece trafikovane u Srbiji, bilo namenjeno daljoj seksualnoj eksploataciji (Nikolić-Ristanović i sar., 2008). U istom kontekstu Incest trauma centar u svom višegodišnjem radu, konstantno je prikazivao alarmantne statističke podatke prema kojima jedna od tri devojčice do svoje osamnaeste godine doživi neki vid seksualnog zlostavljanja, posebno akcentujući epidemičnost incestuznih nasilnih relacija. Konačno, vodeći se istim izvorom (Bogavac, Popadić, 2009) prikazale su ozbiljnu problematiku seksualnog nasilja u školskom kontekstu, gde deca često postaju žrtve zaposlenih u ustanovama obrazovanja, brige i starateljstva.

Kada rezimiramo prethodne navode stiče se utisak da srpska naučna, ali i opšta javnost svakako nije bila uskraćena za informacije o zastupljenosti, formama i ozbilnosti seksualnog nasilja prema deci. Ipak stav ignorancije, tolerancije ili prostog okretanja glave od problema, koji je tako karakterističan za ovaj fenomen čini se da na kraju nije zaobišao ni Srbiju.

Upravo u tom kontekstu ovaj rad i postavlja svoje ciljeve. Naime, uočena diskrepancija između epidemične prisutnosti seksualnog nasilja prema najmlađima i „neupućene“ javnosti, podstakla je autore ovog rada da sprovedu istraživanje koje će obuhvatiti oblast stavova javnosti prema ovom fenomenu. U tom smeru autori će pored teorijske elaboracije problematike socijalnih reakcija prema percepciji dece u seksualnom kontekstu prikazati rezultate sprovedenog istraživanja.

Finalno, sam cilj rada, predstavlja analiza stepena informisanosti ispitanika o značajnim elementima fenomena seksualne zloupotrebe dece uključujući percepciju pojma deteta, pojma zlostavljača i žrtve, stavova o kaznenoj politici, kao i stavova o viktimizaciji ometene dece. U skladu sa tim, autori su želeli da ispitaju postoje li statistički značajne razlike u stavovima unutar tri kategorije ispitanika (studenata, stručnjaka i laika).

Specifičnosti pojedinih istraživanja stavova prema seksualnoj zloupotrebi dece

Prema Trebješaninu (Trebješanin, 2001) stavovi predstavljaju relativno trajnu mentalnu dispoziciju, koja je socijalizacijom stečena i koja se ispoljava kao tendencija da se misli, oseća i postupa na određeni način, odnosno za ili protiv nečega. U tom kontekstu jedno od ključnih polazišta istraživanja koja se bave temom seksualnog nasilja bazira se upravo na ovoj prepostavci spe-

cifične sprege stavova prema određenom fenomenu i ekspresivnog korelativnog kriminogenog ponašanja (Tennfjord, 2008). U skladu sa tim socijalno psihološke teorije poput socijalno kognitivne teorije (Bandura 1988), teorije razumne akcije i teorije planiranog ponašanja (Fishbein, Ajzen, 1975) nastojale su da potvrde postojanje pomenute veze, dajući značajne implikacije ka polju zloupotrebe dece i maloletnika.

Problematika istraživanja percepcije seksualnog nasilja nad decom počinje već različitim odnosom prema integralnim, pojedinačnim delovima ovog semantičkog konstrukta. Tako, ako krenemo od samog pojma deteta uočljiva je značajna razlika starosnih granica kojima se određuje detinjstvo. Primera radi, UN u Konvenciji o pravima deteta, određuje pojam deteta do 18 godine života, dok Krivični zakon Republike Srbije isti ograničava na 14 godina. Na drugoj strani države poput Jemena ili Irana sa svojim specifičnim kulturološkim okvirom, zakonski propisuju legitimnost konsenzualnih seksualnih relacija i braka već na uzrastu od 9 godina, doprinoseći na taj način značajnoj relativizaciji ovog pojma. Konačno istovetna liberalnost stavova prema ranom stupanju u seksualne odnose i bračnosti može se pratiti i kod Roma, koji prema podacima Centra za interetnički dijalog i toleranciju, u Bugarskoj u čak 74% slučajeva imaju „stalnog partnera“ na uzrastu od 10 godina.

U okviru istog konteksta, autori Džons i Džemot (Jones, Jemmott, 2009) baveći se pitanjima percepcije seksualne zloupotrebe dece na uzorku od 1400 ispitanika, daju zanimljive podatke prema kojima čak 18% ispitanih, osobe sa navršenih trinaest godina života ne smatra više decom. Takođe u istoj studiji oko 13,5 % ispitanih smatra da detinjstvo devojčice prestaje sa prvom menstruacijom, dok 7,2% iznosi stav da devojčica koja je imala seksualne odnose nije više dete.

Druga ravan istraživačkih problema odnosi se na percipiranje samog pojma zlostavljanja. Tako brojne studije usmerene na ispitivanje stepena informisanosti populacije roditelja, njihovih znanja i stavova prema tematiki seksualnog nasilja, pokazuju da i roditelji imaju poteškoće pri određivanju navedenog pojmovnog okvira (Wurtele i sar., 2008; Rheingold i sar., 2007; Herbert i sar., 2002). Istraživanje Matome i saradnika pokazuje da najveći broj roditelja ima sklonost ka užem koncipiraju pojma u odnosu na njegovu stvarnu sadržajnu konstrukciju, često svodeći seksualno zlostavljanje na penetrativne seksualne forme odnosa (Mathoma i sar., 2006).

Konačno problematika stavova prema seksualnom zlostavljanju dece komplikuje se činjenicom da pojam zlostavljanja implicitira primenu fizičkog nasilja. Tako različiti propedofilski autori poput Frica Bernanrda (Bernard, 1972)

osnivača Internacionallnog pokreta enklava za pedofile ili Severno-američke asocijacije za promovisanje ljubavi između muškaraca i dečaka (NAMBLA-North American Man-Boy Love Association) upravo na ovom argumentu baziрају svoje stanovište prema kojem nenasilne konsenzualne realacije ne mogu biti inkriminisane samo na osnovu uzrasta deteta.

Naravno i pored ovih u najmanju ruku diskutabilnih stavova većina autora je saglasna sa činjenicom da odsustvo fizičkog nasilja i postojanje deklarativne saglasnosti deteta ne isključuje primenu psihološkog nasilja i zloupotrebe položaja koju odrasla osoba ima nad detetom (Bradshaw, 1988). Psihološka i emocionalna nezrelost deteta, kao i nedovoljni kapacitet da se razume priroda seksualnih ponašanja, samo su neki od argumenta koji seksualne kontakt sa detetom nužno definišu kao zlostavljanje. Ipak valja napomenuti da ideja prisutnosti dečje seksualne motivacije ostaje snažna komponenta određivanja valence stava prema ovom fenomenu. Naime pomenuta studija Džonsa i Džemota (Jones, Jemmott, 2009) prikazuje podatke prema kojima oko 65-70% ispitanika smatra da devojčice svojim oblačenjem intenciozno privlače pažnju odraslih muškaraca, implicirajući postojanje želje kod dece da imaju seks sa odraslima već na ranom uzrastu.

Razlike u strukturi stavova zanimljivo je pratiti i u odnosu na karakteristike ispitanika, ali i potencijalnih nasilnika. Tako Velman (Wellman, 1993) ističući značaj socijalizacije i rodno definisanih vaspitnih obrazaca naglašava da žene pokazuju snažnija prosocijalna uverenja i stavove, iskazuju veći nivo emotivnog saosećanja sa žrtvama, a ujedno i negativnije stavove prema pojavi seksualnog nasilja.

Ipak, snažan efekat rodno obojenih stereotipa primetan je i u studiji Hedertona i Berdsala (Beardsall, Hetherton, 1998) koji analizirajući stavove profesionalaca zaposlenih u socijalnim službama nalaze da se seksualno zlostavljanje od strane žena opaža kao manje ozbiljno nego isto počinjeno od strane muškaraca.

Dalja istraživanja informisanosti i stavova stručnjaka koji su u neposrednom kontaktu sa decom, odnosno žrtvama seksualnog nasilja ukazuju da zaposleni u službama dečje zaštite ne poseduju dovoljan nivo znanja, kao ni kompetentnosti za sprečavanje ili prepoznavanje simptoma seksualnog nasilja (Blakeley, Ribeiro, 1997). Ipak ono što je posebno neobično jeste da pojedine studije prikazuju stavove paradoksalne pretpostavljenoj profesionalnoj orientaciji. Naime Heger (Haeger, 1988) u studiji koja je obuhvatila 49 psihijatara prikazuje podatke prema kojima čak 23% psihijatara muškog pola nalazi da je

zlostavljanje provocirano atraktivnošću i zavodljivošću deteta kao i to da čak 54% stručnjaka ne nalazi pitanja zloupotrebe moći važnim u dinamici ovog tipa kriminaliteta. Zanimljivo za napomenuti je da je u istom uzorku 11% psihiatara smatralo da je veća verovatnoća da su eventualne optužbe deteta za seksualno zlostavljanje fantazija pre nego istina.

Još jedna od zanimljivosti problematike istraživanja stavova prema dатој temi leži i u činjenici da oni koji nalaze decu seksualno atraktivnom mogu pripadati bilo kojoj uzrasnoj dobi. Primera radi, u uvodu pomenutoj policijskoj akciji „Armagedon“ osumnjičeni su bili starosti u rasponu od ranih dvadesetih do poznih šezdesetih godina. U tom kontekstu zanimljivo je pratiti i rezultate studije Hegna i saradnika (Hegna i sar., 2004) koji su ispitujući populaciju studenata primenom hipotetičkih scenarija dali značajne implikacije o ovom fenomenu. Tako su na uzorku od 710 ispitanika pomenuti autori dobili podatke da 28,6% muškaraca i 7,8% devojaka daje potvrđne odgovore o „hipotetičkoj verovatnoći“ praktikovanja seksa sa detetom. Ovakvi rezultati dobijeni su bez specifičnog uzrasnog određivanja pojma deteta. Ipak precizirajući uzrast deteta na ispod 12 godina, potvrđne odgovore je dalo oko 6% muškaraca i oko 1% devojaka, dok je na preciziranom uzrastu deteta između 13-14 godina, potvrđne odgovore dalo nešto preko 19% muškaraca i 3% ispitanica. U istom kontekstu zanimljivo je pratiti nalaze da je čak 17.3% muškaraca i 2,5 % ispitanica pristupalo sajтовимa sa dečjom pornografijom najmanje jednom nedeljno.

Metodologija i uzorak

Analiza stavova javnosti u Srbiji obuhvatila je ukupno 804 punoletne osobe. Pri tome 430 ispitanika činilo je laičku populaciju, 192 ispitanika su činili profesionalci koji u svom opisu posla imaju rad sa žrtvama i počiniocima seksualnog nasilja (psiholozi, psihijatri, defektolozi, socijalni radnici), a 182 predstavljali su studenti beogradskog univerziteta. Istraživanje je realizovano slanjem elektronskih verzija upitnika, odnosno anketiranjem kroz štampane forme u tri grada na teritoriji Republike Srbije.

Uzorak laika prema polnoj strukturi čini 54 % muškaraca i 46 % žena. Posmatrano na nivou cele podgrupe prosečne godine starosti laika iznose 41 godinu, uz poštovanje kriterijuma prema kome su uzorkom obuhvaćene samo osobe starije od 25 godina. Profesionalce prema polnoj strukturi čini 89.6% žena, odnosno 10.4% muškaraca. Posmatrano prema godinama starosti pro-

sećne godine starosti profesionalaca iznose 38 godina. U istim okvirima uzorak studenata čini 61% ispitanica, odnosno 39% muških ispitanika . Prosečna starosna dob studenata iznosi 20 godina, pri čemu su iz uzorka isključeni svi studenti stariji od 25 godina.

Kao napomenu valja naglastiti da i pored napora istraživača da uzorak ujednače po polnoj strukturi, ovo se postavilo kao veoma teško, a posebno u kategoriji profesionalaca. Naime, činjenica da značajno veći broj žena, nego muškaraca bira pomaže profesije, za svoj životni poziv, uslovila je i primetnu neujednačenost uzorka.

Konačno kao važno se postavlja i to da je prilikom sprovedenih anketiranja približno 18% štampanih upitnika vraćeno sa nepotpunim odgovorima ili prazno, dok je iz iste grupe 7 upitnika sadržalo lascivne komentare na temu istraživanja van ponuđenih pitanja i odgovora.

Primenjeni instrument

Za potrebe istraživanja konstruisan je poseban upitnik, dizajniran prema uzoru na radove Džonsa i Džemota (Jones, Jemmott, 2009) te skale za procenu stavova "Attitudes toward child sexual abuse scale", norveške autorke Odfrid Tenfjord (Tennfjord, 2008).

Instrument se sastoji iz tri dela (53 ajtema) i pored osnovnih demografskih podataka sadrži pitanja koja se tiču procene informisanosti i konkretnih značaja ispitanika vezanih za dati problem, odnosno ajteme koji se odnose na procenu stavova. Verzija upitnika namenjena profesionalcima sadrži tri dodatna pitanja, koja obrađuju polje profesionalne sposobnosti stručnjaka za rad sa žrtvama zlostavljanja, kao i potrebe za dodatnom edukacijom.

Deo upitnika namenjen proceni stavova sadrži 35 ajtema grupisanih u šest subgrupa prema kojima su ispitanici davali odgovore na petostepenoj Likertovoj skali. Sam instrument je pokazao dobre metrijske karakteristike (Kronbahov alfa koeficijent iznosi 0.814).

Pored deskriptivne statistike vršena je procena povezanosti zavisnih i nezavisnih varijabli u postupku jednofaktorske analize varijanse. Ideja autora je bila da se ispitane subpopulacije razlikuju u pogledu aritmetičkih sredina na kvantitativnim zavisnim varijablama.

Podela ajtema prema subgrupama

- Informisanost
- Percepcija pojma deteta
- Pojam zlostavljača i uzroci zlostavljanja
- Kažnjavanje zlostavljača
- Viktimizacija dece ometene u razvoju
- Odnos dece prema zlostavljanju i posledice

Rezultati istraživanja

Informisanost i znanja

Analiza rezultata istraživanja sprovedenog u tri kategorije ispitanika pokazuje da 41.4% ispitanika ukupnog uzorka smatra da je dobro informisano o temi seksualne zloupotrebe dece, dok 19.3% iznosi neodređen stav, a 16.3% smatra da je slabo informisano.

U istom kontekstu, pojedinačnom analizom subgrupa dobijaju se podaci prema kojima svega 35.1% laika navodi da je dobro informisano, dok 19.8% ispitanika navedene podgrupe daje neodređene odgovore, a 45.1% smatra da ima nizak nivo informisanosti prema datom problemu.

Posmatrano u subgrupi profesionalaca beleži se da samo 48% stručnjaka procenjuje svoj nivo informisanosti kao zadovoljavajući, dok 22.9% ispitanika iste grupe daje neodređene odgovore, a 29.2% procenjuje svoju informisanost kao nisku.

Konačno posmatrajući uzorak studenata, 46.1% ispitanika smatra da je dobro informisano o problemu seksualnog nasilja prema najmlađima, dok 30.8% daje neodređene odgovore, a 23.1% izveštava o niskoj informisanosti.

Istovremeno primenom jednofaktorske analize varijanse utvrđena je statistički značajna razlika između grupe laika posmatrane u odnosu na grupu profesionalaca i studenata $F(2,801)=13.485$, $p<0.001$, dok razlika srednjih vrednosti između uzorka profesionalca i studenata nije pokazala statističku značajnost.

Tabela 1. Komparacija rezultata subgrupa u odnosu na informisanost ispitanika

Grupe	N	Sred. Vred.	Std. Dev.
Laici	430	2.77	1.334
Profesionalci	192	3.22	1.150
Studenti	182	3.23	1.052
Total	804	2.98	1.252

Vodeći se prethodno prikazanim rezultatima, kao posebno značajni postavljaju se tri ajtema koja ispituju informisanost ispitanika o učestalosti viktimizacije (u odnosu na pol), kao i znanja o zakonskim granicama kojima se inkriminišu seksualni odnosi sa decom. Naime prema dobijenim podacima sve tri subgrupe pokazuju značajno niže procene viktimizacije, a posmatrano u odnosu na zvaničnu statistiku domaćih specijalizovanih viktimoloških udruženja. Tako čak 40.7% laika smatra da procenat devojčica koje postanu žrtve seksualnog nasilja iznosi ispod 5%, dok samo 19,6% ispitanika iz ove grupe daje visoke procene od preko 20%. Istovremeno percipiranje dečaka kao žrtava seksualnog nasilja pokazuje još slabije rezultate prema kojima čak 59,3% laika smatra da procenat dečaka koji bivaju viktimizovani iznosi ispod 5%.

U istim okvirima razmatranja analiza odgovora profesionalaca pokazuje da 18,8% stručnjaka procenjuje seksualnu zloupotrebu devojčica ispod 5% ukupnog broja maloletne dece ženskog pola, odnosno 32,3% stručnjaka daje istovetni nivo procene kada je u pitanju seksualno nasilje nad dečacima.

Kompariranjem subgrupa na nivou uzorka zanimljivo je da ispitani studenti u 42,8% daju visoke procene viktimizacije devojčica iznad 20%, čime ova podgrupa pokazuje porast od dvadeset procentnih jedinica u odnosu na laike i profesionalce. Ipak treba naglasiti da 30,2% studenta smatra da viktimizacija devojčica ostaje ispod 10%, odnosno u 18,7% slučajeva ispitanici navode da je procenat zlostavljenih dečaka ispod 1% muške populacije maloletnika.

Finalno analiza znanja ispitanika o starosnim granicama partnera kojima se inkriminišu konsenzualni seksualni odnosi, pokazuje veoma slabe rezultate prema kojima svega 2,9% ispitanih laika daje tačne odgovore, odnosno 21,9% u subgrupi profesionalaca, te 7,7% ispitanih studenata.

Tabela 2. Prikaz rezultata na nivou celokupnog uzorka u odnosu na znanje ispitanika o starosnim granicama kojima se inkriminišu seksualni odnosi

		Frekv.	Valid Proc.	Kumulativ. Procenat
1	10 god	5	.6	.6
2	14 god	69	8.6	9.2
3	16 god	200	24.9	34.1
4	18 god	530	65.9	100.0
	Total	804	100.0	

Prethodno prikazani rezultati postaju posebno interesantni kada se uzme u obzir da 61.6% ispitanika ukupnog uzorka smatra da informacije o problemu seksualne zloupotrebe dece nisu lako dostupne javnosti. Tako posmatrano prema subgrupama 61.9% laika deli mišljenje o teško dostupnim pravim informacijama, dok se na isiti način izjašnjava čak 79.2% profesionalaca i 53.3% studenata.

Percepcija pojma deteta

Percepcija pojma deteta praćena je kroz analizu odgovora na pet ajtema. Tako posmatrano na nivou celokupnog uzorka 80.7% ispitanika daje odgovor da se aposolutno ne slaže sa izjavom na ajtemu 15 (*Svako ko napuni 13 godina nije više dete*), dok 7.6% navodi da se delimično ne slaže. Ipak ono što je posebno značajno jeste da na nivou ukupnog uzorka 5.9% pokazuje delimično ili potpuno slaganje sa navedenom izjavom, kao i to da 5,7% daje nedređene odgovore.

U istom kontekstu parcijalni prikaz rezultata pojedinačnih grupa pokazuje da subgrupa laika u 8% smatra da osoba sa 13 godina više nije dete (delimično ili potpuno), dok ovakav stav deli i 3,1% profesionalca kao i 3.8% studenata.

Primenom jednofaktorske analize varijanse na ajtemu 15 nije pronađena statistički značajna razlika srednjih vrednosti poređenih grupa.

Tabela 3. Komparacija rezultata subgrupa na ajtemu 15
(Svako ko napuni 13 godina nije više dete)

Grupe	N	Sred. Vred.	Std. Dev.
<i>Laici</i>	430	1.40	1.003
<i>Profesionalci</i>	192	1.40	.786
<i>Studenti</i>	182	1.34	.783
<i>Total</i>	804	1.39	.907

Analiza rezultata dobijenih na ajtemu 16 (*Devojčica koja je imala seksualne odnose nije više dete*), pokazuje da se 85.9% ukupnog uzorka delimično ili potpuno ne slaže sa navedenom izjavom, dok 8.1% ispitanika iznosi delimično ili potpuno slaganje. Istovremeno 6% ispitanika dalo je podvojene odgovore da se i slaže i ne slaže.

Posmatrano prema pojedinačnim subgrupama ajtem 16 postaje posebno zanimljiv s obzirom na distribuciju odgovora u subgrupi laika u kojoj čak 14.2% ispitanika daje odgovore potpunog ili delimičnog slaganja sa datom izjavom. Značaj prikazanih rezultata postaje jasniji kada se uzme u obzir da iste odgovore daje 2.1% profesionalaca, dok su odgovori slaganja izostali u subgrupi studenata.

Primenom jednofaktorske analize varijanse utvrđena je statistički značajna razlika srednjih vrednosti prve grupe (grupe laika) posmatrane u odnosu na grupu profesionalca i grupu studenata $F(2.801)=22.285$, $p<0.001$, dok statistička značajnost nije potvrđena u komparaciji poslednje dve.

Tabela 4. Komparacija rezultata prema subgrupama na ajtemu 16
(*Devojčica koja je imala seksualne odnose nije više dete*)

Grupe	N	Sred. Vred.	Std. Dev.
<i>Laici</i>	430	1.73	1.237
<i>Profesionalci</i>	192	1.21	.693
<i>Studenti</i>	182	1.31	.609
<i>Total</i>	804	1.51	1.035

Konačno analiza odgovora na ajtemu 21(*Neka deca su toliko zrela i pre 13 godina, pa nije pogrešno imati seks sa njima*) pokazuje da 96.8% ispitanika ukupnog uzorka daje odgovore potpunog ili delimičnog neslaganja sa datom izjavom. Istovremeno 2.2% ukupnog broja ispitanih pokazuje delimično ili potpuno slaganje, a 1% daje neodređene odgovore. Pri tome zanimljivo je naglasiti da svi odgovori slaganja pripadaju ispitivanoj grupi laika i to sa 4.2% subgrupe.

Finalno primenom jednofaktorske analize varijanse utvrđena je statistički značajna razlika srednjih vrednosti komparirane grupe laika u odnosu na profesionalce i studente, $F(2.801)=8.432$, $p<0.05$, ali ne i u komparaciji poslednje dve.

Percepcija zlostavljača i uzroci zlostavljanja

Posmatrano na nivou celokupnog uzorka, ajtem 32 (*Ukoliko osoba fizički ne povređuje dete, ona se ne može nazvati „zlostavljač”*) u 88,7% slučajeva pokazuje odgovore potpunog ili delimičnog neslaganja, dok u 6.6% prikazuje

odgovore potpunog ili delimičnog slaganja. Istovremeno u istim okvirima 4,7% ispitanika na ovom ajtemu daje neodređene odgovore.

Prilikom komparacije subgrupa primećen je isti trend kao i u prethodno prikazanim analizama prema kojem najviše odgovora slaganja daju laici i to u 9% slučajeva, dok isti izostaju u kategoriji profesionalaca. Istovremeno analiza odgovora studenata na istom ajtemu, pokazuje da 7.6% ispitanika ove grupe smatra da zlostavljanje mora uključivati fizičko povređivanje.

Primenom jednofaktorske analize varijanse utvrđena je statistički značajna razlika srednjih vrednosti poređenih subgrupa $F(2,801)=21.934$, $p<0.05$.

Procena percepcije zlostavljača u odnosu na polnu pripadnost nasilnika vršena je analizom odgovora pri ajtemu 18 (*Žene ne zlostavljaju seksualno decu*). Tako, posmatrano na nivou celokupnog uzorka, 81% ispitanika daje odgovore potpunog ili delimičnog neslaganja, 9.8% neodređene odgovore, a 9.1% odgovore potpunog ili delimičnog slaganja sa navedenom izjavom.

U istom kontekstu komparacija subgrupa pokazuje da najveći ideo ispitanika koji se slažu sa izjavom da žene ne zlostavljaju decu čine laici i to 14% pomenute grupe. Istovremeno u grupi profesionalaca i studenata postavlja se istovetan procenat odgovora slaganja (delimičnog) i to u 3.1% navedenih subgrupa.

Prilikom kompariranja srednjih vrednosti na ajtemu 18, utvrđene su statistički značajne razlike između sve tri grupe $F(2,801)=29.498$, $p<0.001$.

Tabela 5. Komparacija rezultata prema subgrupama na ajtemu 18
(*Žene ne zlostavljaju seksualno decu*)

Grupe	N	Sred. Vred.	Std. Dev.
<i>Laici</i>	430	1.92	1.273
<i>Profesionalci</i>	192	1.24	.659
<i>Studenti</i>	182	1.50	.846
<i>Total</i>	804	1.66	1.102

Ipak poimanje uloge žena u fenomenu seksualne zloupotrebe otkriva značajne podatke prilikom analize rezultata na ajtemu 38 (*Žene nekada svesno „okrenu glavu“ kada muž ili očuh imaju seksualne odnose sa detetom*). Tako čak 51,3 % ispitanika na nivou ukupnog uzorka iznose stav da se slažu (potpuno ili delimično) sa navedenom izjavom. Istovremeno 22.1% daje neodređene odgovore, a samo 24.7% daje odgovore delimičnog ili potpunog neslaganja.

Prikazani rezultati postaju posebno značajni prilikom kompariranja subgrupa u kojoj čak 71,8% profesionalaca daje potvrđne odgovore, smatrajući da žene svesno tolerišu seksualno nasilje. U istom kontekstu potvrđne odgo-

vore daje i 43% ispitanih laika, odnosno 57.2% studenata. Ovome treba pridodati da u sve tri subgrupe postoji tendencija davanja neodređenih odgovora od približno 20%.

Kompariranjem srednjih vrednosti po subgrupama utvrđena je statistički značajna razlika između sve tri grupe $F(2.801)=23.300$, $p<0.001$

Tabela 6. Komparacija rezultata prema subgrupama na ajtemu 38

(Žene nekada svesno „okrenu glavu“ kada muž ili očuh imaju seksualne odnose sa detetom)

Grupe	N	Sred. Vred.	Std. Dev.
Laici	430	3.07	1.486
Profesionalci	192	3.82	1.033
Studenti	182	3.42	1.009
Total	804	3.33	1.327

Problematika percepcije zlostavljača ispitivana je i kroz ajtem 26 (*Homoseksualci pokazuju veću sklonost ka seksualnom zlostavljanju dece*). Tako posmatrano na nivou celokupnog uzorka 15.9% ispitanika iznosi stav delimičnog ili potpunog slaganja sa datom izjavom, dok 26.9 % iznosi stav da se i slaže i ne slaže, a 57.2% ispitanih izjavljuje da se delimično ili potpuno ne slaže prema stavu povećane sklonosti homoseksualaca za ovakav vid seksualnog nasilja.

Posmatrano prema subgrupama, uzorak laika daje odgovore slaganja u 24,2% slučajeva, profesionalci u svega 5.2%, a studenti u 7,7%. Takođe, valja naglasiti da procenat neodređenih odgovora iznosi približno 30% i u subgrupi profesionalaca i subgrupi studenata, dok je kod profesionalaca prisutan u samo 8,3% slučajeva .

Posmatrano u ravni srednjih vrednosti utvrđena je statistički značajna razlika između sve tri grupe $F(2.801)=60.215$, $p<0.05$.

Tabela 7. Komparacija rezultata prema subgrupama na ajtemu 26

(Homoseksualci pokazuju veću sklonost ka seksualnom zlostavljanju dece)

Grupe	N	Sred. Vred.	Std. Dev.
Laici	430	2.56	1.340
Profesionalci	192	1.46	.891
Studenti	182	1.97	1.059
Total	804	2.16	1.269

Kaznene mere prema zlostavljačima

Stavovi javnosti o primeni odgovarajućih kaznenih mera prema osobama koje su osuđene za seksualne delikte prema najmlađima ispitivana je kroz analizu odgovora na ajtemima 33, 34 i 36. U tom smislu ispitanici su se izjašnjavali o potrebi primene strogih zatvorskih kazni, hemijske kastracije ili ponovnog uvođenja smrtne kazne.

U kontekstu prethodnog celokupni uzorak studenata iskazao je stav o potrebi kažnjavanja zatvorskim kaznama, dok je u subgrupi profesionalaca registrovano 5.2% odgovora koji su izneli neslaganje prema navedenom stavu, kao i identičan procenat podvojenih odgovora. Istovremeno u subgrupi laika registrovan je najviši procenat ispitanika koji se delimično ili potpuno protive navedenom tipu kažnjavanja i to u 17.5% ispitanika ove grupe, uz 2.3% sa neodređenim stavom.

Posmatrano u istom komparativnom odnosu, izražavanje stavova delimičnog ili potpunog slaganja o potrebi primene mera hemijske kastracije seksualnih delinkvenata registrovano je kod 73% ispitanih laika , kao i kod 76,4 % ispitanih studenata , dok su profesionalci pokazali podeljene stavove sa 44.8% ispitanika koji podržavaju hemijsku kastraciju, 27.1% neodlučnih i 28.1% stručnjaka koji se protive primeni navedenih mera.

Možda najzanimljivije podatke ipak predstavljaju stavovi ispitanika prema potrebi ponovnog uvođenja smrtne kazne u krivični zakon, a prema onima koji seksualno zlostavljaju decu. Tako najradikalnije stavove iznosi subgrupa laika u kojoj čak 70.7% ispitanika delimično ili potpuno podržava najstrožje retributivne mere. Nešto blaži stavovi primetni su u subgrupi studenata koji u 57.1% podržavaju smrtnu kaznu, uz 19.2% onih koji su neodređeni po ovom pitanju. Konačno najblaže stavove iznose profesionalci koji su saglasni sa pomenutom sankcijom u svega 25.1% slučajeva uz 15.6% stručnjaka koji nemaju jasno definsan stav.

Primenom jednofaktorske analize varijanse utvrđena je statistički značajna razlika srednjih vrednosti između sve tri komparirane grupe $F(2.801)=74.857$, $p<0.001$.

Tabela 8. Komparacija rezultata prema subgrupama na ajtemu 36

(Za one koji seksualno zlostavljuju decu trebalo bi ponovo uvesti smrtnu kaznu)

Grupe	N	Sred. Vred.	Std. Dev.
Laici	430	3.92	1.540
Profesionalci	192	2.38	1.434
Studenti	182	3.41	1.261
Total	804	3.44	1.584

Viktimizacija dece ometene u razvoju

Procena stavova prema viktimizaciji dece ometene u razvoju praćena je kroz ajtem 42 (*Devojčice sa intelektualnom ometenošću su češće žrtve seksualnog zlostavljanja nego druge devojčice*), ajtem 43 (*Deca sa intelektualnom ometenošću koja imaju seksualne odnose sa odraslima imaju trajne emotivne posledice*) i ajtem 47 (*Decu sa intelektualnom ometenošću treba uključiti u programe specijalne preventivne edukacije*).

U tom kontekstu analiza stavova prema subgrupama pokazuje da na ajtemu 42 laici pokazuju približno ravnomernu distribuciju stavova u ravni slaganja, neslaganja, odnosno neodlučnih stavova, koja se kreće između 27 i 36% ispitanika. Isti trend ravnomerne distribucije primetan je i u kategoriji studenta dok je na navedenom ajtemu posmatranom u grupi profesionalaca primetan značajno viši nivo od 52,1% odgovora kojima se izražava delimično ili potpuno slaganje sa datom izjavom. Ipak treba naglasiti da 28,1% profesionalaca u ovom kontekstu daje neodređene odgovore.

U istom komparativnom dizajnu posmatrano u ravni srednjih vrednosti utvrđena je statistički značajna razlika između subgrupe laika i profesionalaca, dok je potvrda statističke značajnosti razlike izostala u drugim poređenjima. $F(2.801)=3.932$, $p<0.05$.

Tabela 9. Komparacija rezultata prema subgrupama na ajtemu 42

(Devojčice sa intelektualnom ometenošću su češće žrtve seksualnog zlostavljanja nego druge devojčice)

Grupe	N	Sred. Vred.	Std. Dev.
Laici	430	2.99	1.215
Profesionalci	192	3.30	1.094
Studenti	182	3.19	1.083
Total	804	2.50	1.317

Analiza rezultata na ajtemu 43 (*Deca sa intelektualnom ometenošću koja imaju seksualne odnose sa odraslima imaju trajne emotivne posledice*) pokazuje da 75.8% laika daje odgovore potpunog ili delimičnog slaganja sa datom izjavom, ali i da 13.7% ispitanika negira postajanje emotivnih posledica.

Isti ajtem posmatran u subgrupi profesionalaca daje nešto više rezultate prema kojima 88.8% profesionalca pruža odgovore slaganja, dok 8.3% daje neodređene odgovore, a 3.1% negira postojanje trajnih emotivnih posledica u slučaju viktimizacije.

Konačno rezultati subgrupe studenata posmatrani na ajtemu 43 u 92.3% slučajeva iznose saglasan stav o emotivnim sekvelama. Ipak valja naglasiti da i u ovoj grupi 7.7% ispitanika iznosi stav neslaganja prema dатој izjavi.

Finalno analiza ajtema 47 (*Decu sa intelektualnom ometenošću treba uključiti u programe specijalne preventivne edukacije*) pokazuje da 80.5% ukupnog uzorka podržava usmeravanje preventivnih aktivnosti prema deci sa smetnjama u razvoju, dok svega 10% smatra da takva praksa ne bi bila opravdana.

Tabela 10. Rezultati na nivou celokupnog uzorka na ajtemu 47

(Decu sa intelektualnom ometenošću treba uključiti u programe specijalne preventivne edukacije)

		Frekv.	Valid. Proc.	Kumulativ Proc.
1	Apsolutno se ne slažem	65	8.1	8.1
2	Donekle se ne slažem	15	1.9	10.0
3	I slažem se i ne slažem	76	9.5	19.4
4	Donekle se slažem	132	16.4	35.9
5	Apsolutno se slažem	516	64.1	100.0
<i>Total</i>		804	100.0	

Odnos dece prema zlostavljanju

Analiza stavova koji se tiču percepcije dečijeg odnosa prema zlostavljanju biće parcijalno prikazana kroz analizu ajtema 19 (*Deca ne prijavljuju zlostavljanje zato što im to zapravo ne smeta*) i ajtema 20 (*Devojčice koje se oblače atraktivno namerno seksualno izazivaju muškarce*).

Tako posmatrani rezultati na ajtemu 19 u subgrupi profesionalaca i studenata pokazuju skoro potpuno izražavanje stava neslaganja prema dатој izjavi sa više od 98.9%. Ipak, isti okvir analize u subgrupi laika daje 2.6% neodređe-

nih odgovora i 3.7% odgovora koji se slažu sa izjavom da deca ne prijavljuju zlostavljanje zato što im zapravo takav odnos ne smeta.

Nesto značajnije razlike primetne su pri analizi ajtema 20 u kojoj 18.9% laika pokazuje delimično ili potpuno slaganje sa izjavom da devojčice atraktivnim oblačenjem namerno izazivaju muškarce, dok istovremeno čak 21.4% navedene grupe ima neodređen stav.

Slična tendencija raspodele stavova primetna je i u subgrupi studenata u kojoj 23.1% ispitanika podržava iskazani stav, a čak 30.2% ispitanika iskazuje neodređen stav. Ipak, nešto pozitivnije stavove iznose ispitivani profesionalci, koji u 80.2% slučajeva negiraju dati iskaz, ali i u 14.6% iznose neodređen stav.

Konačno primenom jednofaktorske analize varijanse potvrđena je statistički značajna razlika dobijenih srednjih vrednosti u sve tri subgrupe $F(2.801)=28.385, p<0.05$.

Tabela 11. Komparativni prikaz rezultata po subgrupama na ajtemu 20

(Devojčice koje se oblače atraktivno namerno seksualno izazivaju muškarce)

Grupe	N	Sred. Vred.	Std. Dev.
Laici	430	2.99	1.215
Profesionalci	192	3.30	1.094
Studenti	182	3.19	1.083
Total	804	2.50	1.317

Diskusija sa zaključnim razmatranjima

Problematika analize dobijenih rezultata istraživanja nosi multiple opterećenosti. Tako u prvom redu moramo uzeti u obzir činjenicu relativno visokog broja ispitanika koji nisu pokazali saradljivost, a o čijim razlozima možemo samo spekulisati. Ipak, ukoliko bi se i vodili najblažom pretpostavkom nezainteresovanosti za dati problem, čini se da ideja tolerancije i ignorancije seksualne zloupotrebe dece ima snažnu podršku.

Istovremeno, ukoliko bi se vodili zvaničnom statistikom o prevalenciji seksualnog nasilja nad najmlađima stiče se utisak da ranije pomenuti udeo od približno 18% nesaradljivih ispitanika može imati i druge, nažalost, negativnije motive odbijanja saradnje. U tom kontekstu svakako se mogu tumačiti i slučajevi u kojima su ispitanici na marginama upitnika unosili neprimerene, pa i lascivne komentare na temu istraživanja.

Dodatno, mora se naglasiti subjektivno iskustvo istraživača prilikom samih anketiranja koja su i pored svih napora i profesionalne ljubaznosti anketara, bila često praćena pogrdnim pa i ozbiljno napadnim komentarima ispitanika da takvo istraživanje ne treba da se realizuje i da „tako bolesne stvari“ ne treba pisati.

I mada se može reći da prethodni nalazi nisu neočekivani, ostaje zabrinjavajuće da je problematika saradljivosti aktuelizovana i pri zvaničnim pokušajima da se anketiraju zaposleni u različitim ustanovama socijalne i zdravstvene zaštite dece.

Drugi problem analize rezultata israživanja odnosi se naravno na problematiku davanja socijalno adaptiranih odgovora i same iskrenosti ispitanika. Tako na primer na pitanje: „Da li ste nekada videli dečiju pornografiju?“, potvrđne odgovore daje približno 10% laika i 19,5% profesionalaca, a samo 4% studenata, za koje se pak očekuje najveće interesovanje za internet tehnologije i konkvientni pristup pornografskim materijalima.

Finalno problematika interpretacije dobijenih rezultata komplikuje se činjenicom da i relativno mali procenti negativno orijentisanih odgovora ispitanika posmatrani u realističnim okvirima populacije, impliciraju i dalje veoma visoke brojke potencijalnih žrtava, kao i to da često visoki procenti neodređenih odgovora moraju biti tumačeni kroz značajan negativni potencijal.

Vraćajući se na analizu dobijenih podataka postaje upadljivo problematično niska informisanost ispitanika o datoј temi, kako u ravni autoprocene informisanosti, tako i u ravni dobijenih odgovora na konkretna pitanja. U tom smislu posebno značajnim se postavljaju niske procene viktimizacije devojčica ispod 5%. Ipak mora se naglasti da i dok se moglo očekivati da subgrupa laika daje niže procene od zvaničnih, kao zabrinjavajuće se postavlja to da 18,8% ispitanih profesionalaca jednako posmatra dati problem. Konačno, činjenica da svega 21,9% ispitanih profesionalaca poznaje elementarne krivično pravne okvire zaštite dece i maloletnika postavlja ozbiljno pitanje stručne sposobnosti profesionalaca i potreba kontinuirane edukacije.

Analiza percepcije pojma deteta vršena je kroz tri ajtema (*Svako ko napuni 13 godina nije više dete, Devojčica koja je imala seksualne odnose nije više dete i Neka deca su toliko zrela i pre 13 godina, pa nije pogrešno imati seks sa njima*). Pri tome odgovori slaganja sa navedenim izjavama leže u rasponu od 2,2% do 8,1 % ukupnog uzorka. Ipak parcijalno posmatrano ideo stavova koji podržavaju ranu seksualizaciju dece postaje značajniji kada se uzme u obzir da subgrupa laika u 14,2% smatra da stupanjem u seksualne odnose devojčica gubi status deteta.

Tumačenje rezultata vezanih za poimanje pojma zlostavljača, donosi podatke prema kojima 6.6% ispitanika ukupnog uzorka vezuje zlostavljanje za isključivu primenu fizičkog nasilja, dok parcijalna analiza subgrupa pokazuje i nesto viši udeo istovetnih odgovora u uzorku laika (9%).

Isti trend distribucije primetan i je u analizi percepcije žena kao zlostavljača, pri kojoj 9.8% ispitanika ukupnog uzorka ne vidi žene kao zlostavljače, odnosno u sličnom statističkom porastu, 14% parcijalno posmatranih laika.

Ipak, možda najzanimljivije rezultate istraživanja donose odgovori koji se tiču percepcije svesne tolerancije seksualnog nasilja od strane žena odnosno majki žrtava. Tako i subgrupa laika i subgrupa studenata pokazuje visoke procente odgovora, od preko 50%, u kojima se ispitanici slažu sa iznetim stavom intenzioznosti i tolerancije. Međutim, posebno značajno se postavlja to što isti kvalitet procene ima i čak 71.8% profesionalaca.

Ostajući u ravni analize percepcije zlostavljača značajnim se mogu tumačiti i rezultati prema kojima 15.9% ukupnog uzorka vidi homoseksualno orjenitisane osobe kao jedinke sa većim potencijalom za činjenje seksualnih delikata prema deci. Istina viša distribucija navedenih odgovora od 24,2% pristuna je u subgrupi laika, ali se ne sme zanemariti da isti stav deli i 5.2% profesionalaca.

Pitanje primene adekvatnih sankcija prema počiniocima seksualnog nasilja nad najmlađima analizirano je kroz stavove o zatvorskim penalnim merama, hemijskoj kastraciji i ponovnom uvođenju smrtne kazne. Tako možemo zapaziti da populacija laika i studenata pokazuje visoke procente odgovora koji podržavaju stroge institucionalne mere i primenu medicinskih sredstava hemijske inhibicije. Ipak, zanimljivo je da kada je u pitanju ponovno uvođenje smrtne kazne visoki procenti podržavanja perzistiraju samo kod laika, dok studenti pokazuju umereno opadanje podrške i udeo od 57.1% ispitanika, a profesionalci svega 25.1%.

Pitanje odnosa ispitanika prema viktimizaciji dece sa smetnjama u razvoju pokazuje prethodno elaborirane probleme informisanosti o datom problemu. Ipak, kao pohvalno postavlja se to da 80.5% ukupnog uzorka ispitanika smatra potrebnim uključivanje dece sa ometenošću u programe specijalne edukacije i prevencije seksualnog zlostavljanja.

Sumarno problematika stavova javnosti prema fenomenu seksualne zloupotrebe dece predstavlja pitanje od vitalnog značaja koje zahteva ozbiljnu analizu te formiranje adekvatne nacionalne preventivne/protektivne strategije. U tom kontekstu mora se naglasiti da države zapadne Evrope već dece-nijama unazad investiraju značajna sredstva u pravcu infomisanja, edukacije

i razvoja veština (roditelja i dece) kojima se teži očuvati i unaprediti mentalno zdravlje najmlađih, a s obzirom na visoke rizike viktimizacije. Ipak čini se da izostanak upućenosti i interesovanja javnosti prema datom problemu u Srbiji ne može biti aboliran insuficijentnošću državnog angažmana. Naime, činjenica da ovaj vid kriminaliteta pogađa upravo decu, kao i to da je epidemično prisutan u velikom broju porodica, povećava zahteve individualne odgovornosti i angažmana u smeru informisanja i preventivnog osposobljavanja.

Literatura

- Ajduković, M. (1993) Assessment of Professionals' and Nonprofessionals' Attitudes Toward Child Abuse in Croatia. *Child Abuse & Neglect*, 17, str. 549-556.
- Balderian, N. (1991) Sexual abuse of people with developmental disabilities. *Sexuality and Disability*, 9, str. 323-335.
- Bandura, A. (1988) Organizational Application of Social Cognitive Theory. *Australian Journal of Management*, 13, str. 275-302.
- Banjanin-Đuričić, N. (1998) *Udarac po duši, Sociološka studija zlostavljanja dece u porodici*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja & Jugoslovenski institut za prava deteta.
- Beardsall, L., Hetherington, J. (1998) Decisions and attitudes concerning child sexual abuse: does the gender of the perpetrator make a difference to child protection professionals? *Child Abuse & Neglect*, 22, str. 1265-1283.
- Bernard, F. (1972) *Sex met kinderen*. Den Haag: Uitgeverij NVSH.
- Blakeley J., Ribeiro, V. (1997) Community Health and Pediatric Nurses' Knowledge, Attitudes, and Behaviors Regarding Child Sexual Abuse. *Public Health Nursing*, 14, str. 339-345.
- Blume, E.S. (1990) *Secret Survivors: Uncovering Incest and Its Aftereffects in women*. New York: John Wiley and Sons.
- Bogavac, Lj., Popadić, D. (2009) Seksualno zlostavljanje u školi – prijavite! Saopštenje na simpozijumu KBC „Dr Dragiša Mišović“ – Dedinje „Destruktivnost i auto-destruktivnost mladih“, Beograd.
- Bradshaw, J. (1988) *Bradshaw On: The Family-A Revolutionary Way of Self-Discovery*. Deerfield Beach: Health Communications.
- Fishbein, M., Ajzen, I. (1975) *Belief, attitude, intention, and behavior: An introduction to theory and research*. Reading: Addison-Wesley.

- Haeger, B. (1988) Attitudes of general psychiatrists to child sexual abuse. *Bulletin of the Royal College of Psychiatrists*, 12, str. 271-272.
- Hegna, K., Mossige S., Wichstrøm, L. (2004) Older Adolescents' Positive Attitudes Toward Younger Adolescents as Sexual Partners. *Adolescence*, 39, str. 627-651.
- Herbert, M., Lavoie, F., Parent, N. (2002) An assessment of outcomes following parents' participation in a child abuse prevention programme. *Violence and Victims*, 17, str. 355-372.
- <http://amalipe.com/en/index.php> preuzeto 21.9.2010.god
- http://www.b92.net/info/komentari.php?nav_id=448287#hrono preuzeto 21.9.2010.god
- http://www.parstimes.com/women/child_marriage.html preuzeto 21.9.2010.god.
- Jones, A., Jemmott, E. (2009) *Child Sexual Abuse in the Eastern Caribbean*. University of Huddersfield, Action for Children & UNICEF.
- Mathoma, A., Maripe-Perera, D., Khumalo, L., Mbayi, B., Seloilwe, E. (2006) Knowledge and perceptions of parents regarding child sexual abuse in Botswana and Swaziland. *Journal of Pediatric Nursing*, 21, str. 67-72.
- Nikolić-Ristanović, V., Dimitrijević, J., Kovačević-Lepojević, M. (2008) Rizici trgovine decom i inkluzija. U: D. Radovanović (ur.) *Poremećaji ponašanja u sistemu obrazovanja*. Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, str. 389-405.
- Perić-Todorović, D. (2002) Seksualna zloupotreba dece i neki aspekti interpersonalnog i telesnog funkcionisanja u odrasloj dobi. Doktorska disertacija, Beograd: Filozofski fakultet.
- Rheingold, A., Campbell, C., Self-Brown, S., de Arellano, M., Resnick, H., Kilpatrick, D. (2007) Prevention of child sexual abuse: Evaluation of a community media campaign. *Child Maltreatment*, 12, str. 352-363.
- Sladović, B. (1988) Stavovi hrvatskih stručnjaka prema spolnom zlostavljanju dece. *Društvena istraživanja*, 8, str. 843-862.
- Tennfjord, O. (2008) *Attitudes towards child sexual abuse*. Doctoral dissertation, Trondheim: Norwegian University of Science and Technology.
- Trebješanin, Ž. (2001) *Rečnik psihologije*. Beograd: Stubovi kulture.
- Wellman, M. (1993) Child sexual abuse and gender differences: Attitudes and prevalence. *Child Abuse & Neglect*, 17, str. 539-547.
- Wurtele, S., Moreno, T., Kenny, M. (2008) Evaluation of a sexual abuse prevention workshop for parents of young children. *Journal of Child and Adolescent Trauma*, 1, str. 331-340.

NIKOLA PETKOVIĆ,
MIRJANA ĐORĐEVIĆ,
VASILije BALOS

Public attitudes toward child sexual abuse in Serbia

Bringing public attention to the topic of sexual harrassment of children in Serbia during 2010 as well as the series of arrests of persons suspected of “peadophilia”, encouraged authors to conduct a study which will analyze the public opinion about sexual child abuse. The study is conducted using a sample of 804 people in three comparative categories, laymans, professionals who work with potential victims and sexual abusers, and students of the Belgrade university. Besides assessing how well the persons in question are informed and assessing their concrete knowledge, the authors will evaluate standpoints in five dimensions questioning the perception of the term child, the term abuser and cause often abusing, stands regarding punitive measures for sexual delinquents, stands regarding victimization of children with developmental disorders and finally the perception of the child regarding the abuse.

Key words: attitudes, sexual abuse, children.

Prikazi skupova

TEMIDA
Decembar 2010, str. 83-92
ISSN: 1450-6637

Prva godišnja konferencija Viktimološkog društva Srbije

„Prava žrtava i EU: izazovi pružanja pomoći žrtvama“

Beograd, 11–12. novembar 2010. godine

Prva godišnja konferencija Viktimološkog društva Srbije pod nazivom *Prava žrtava i EU: izazovi pružanja pomoći žrtvama* održana je 11. i 12. novembra 2010. godine u Beogradu. Kako se iz samog naziva može naslutiti konferencija je imala dva osnovna cilja: da sagleda mesto nacionalnog zakonodavstva u odnosu na zakonodavstvo EU i pruži preporuke za dalju harmonizaciju domaće legislative sa evropskim propisima o žrtvama, kao i da omogući razmenu bogatih iskustava i znanja stručnjaka/inja i istraživača/ica koji se bave pravima žrtava i pružanjem pomoći i podrške žrtvama kriminaliteta.

Svečano otvaranje konferencije upriličeno je pozdravnim govorima predstavnika vladinog i nevladinog sektora koji su svojim svakodnevnim radom usmereni na zaštitu prava žrtava: prof. dr Slobodana Savića (predsednik Viktimološkog društva Srbije i redovan profesor na Medicinskom fakultetu Univerziteta u Beogradu), Gordane Pualić (državna sekretarka Ministarstva pravde Republike Srbije), Snežane Lakićević (državna sekretarka Ministarstva rada i socijalne politike i predsednica Saveta za ravnopravnost polova Vlade RS), Rodoljuba Šabića (poverenik za informacije od javnog značaja) i prof. dr Vesne Nikolić-Ristanović (direktorka Viktimološkog društva Srbije i redovna profesorka na Fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu).

Gordana Pualić je ukazala na značaj konferencije za rad Ministarstva pravde i pomake koje je ovo ministarstvo učinilo u pravcu poboljšanja položaja žrtava (naročito maloletnih) i zaštite od sekundarne viktimizacije u kričnom postupku. Ona je ukazala i na spremnost Ministarstva pravde da zajedno sa Viktimološkim društvom Srbije i učesnicima konferencije radi na planu daljeg unapređenja položaja žrtava. Snežana Lakićević se zahvalila Viktimološkom društvu Srbije na organizovanju konferencije i ukazala na njen praktični značaj. Posebno se osvrnula na položaj žena žrtava poro-

dičnog nasilja i prisutne upoznala sa projektom Ministarstva rada i socijalne politike *Borba protiv seksualnog i rodno zasnovanog nasilja*. Rodoljub Šabić se kratko osvrnuo na početke rada Viktimoškog društva Srbije ističući da se ono i danas bavi aktuelnim temama i problemima na planu pomoći, podrške i zaštite prava žrtava kriminaliteta. Na samom kraju prisutnima se obratila prof. dr Vesna Nikolić-Ristanović koja je istakla da je ovo samo prva u nizu konferencija koje će se održavati tradicionalno svake godine, po uzoru na praksu i tradiciju drugih evropskih i svetskih zemalja koje imaju službe za pomoći i podršku žrtvama.

Rad konferencije se odvijao kroz četiri plenarne i pet tematskih sesija, dve radionice i poster prezentacije¹ članica i volonterki VDS-a i studentkinja Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju. Konferencija je okupila preko 90 učesnika iz zemlje, regionala i zemalja zapadne Evrope koji su se, u svojim izlaganjima bavili postojećim zakonskim rešenjima, praktičnim oblicima pomoći žrtvama, edukacijom o žrtvama u okviru nastavnih programa na fakultetima i obukama stručnjaka. Poseban akcenat bio je na temama poput nasilje nad ženama, decom i starima, mobing, žrtve ratnih zločina, kompjuterskog kriminaliteta, trgovine ljudima, seksualnog nasilja.

Izlagачi na prvoj plenarnoj sesiji pod nazivom *Prava žrtava i EU* bili su dr Antony Pemberton (Međunarodni viktimoški institut INTERVICT, Univerzitet u Tilburgu, Holandija), dr Magnus Lindgren (organizacija „Sigurna Švedska“ i Ombudsman za žrtve kriminaliteta), doc. dr Mirjana Dokmanović (Fakultet za evropske pravno-političke studije Univerziteta Singidunum i Viktimoško društvo Srbije) i prof. dr Zorica Mršević (Zamenica zaštitnika građana RS za rodnu ravnopravnost i prava osoba sa invaliditetom). Pemberton se u svom izlaganju na temu *Izazovi za razvoj prava žrtava: pregled rezultata projekta Žrtve u Evropi* osvrnuo na primenu Okvirne odluke o položaju žrtava u krivičnom postupku koju je EU usvojila 2001. i koju bi u potpunosti trebalo da primenjuju sve zemlje članice. Međutim, projekat *Žrtve u Evropi* je pokazao da je položaj žrtava još uvek na prilično niskom nivou i da efekti Okvirne odluke kvalitativno nisu drugačiji od prethodnih pravno neobavezujućih međunarod-

---

¹ Saradnica VDS Ljiljana Stevković je održala poster prezentaciju BECAN projekta – Balkanska epidemiloška studija o zlostavljanju i zanemarivanju dece, dok je volonterka VDS Daniča Radaković imala prezentaciju *Službe VDS Info i podrška žrtvama*. Studentkinje III godine FASPER-a Ljubica Ćirić i Ivana Božić, kao i studentkinje, ujedno i volonterke VDS, Jelena Popović i Jelena Srnić predstavile su učesnicima konferencije poster prezentacije radova koje su napisale u okviru nastavnog predmeta Viktimologija.

nih dokumenata. Dr Magnus Lindgren je u svom izlaganju na temu *Podrška žrtvama i reforma policije u EU: iskustvo iz Švedske* dao hronološki prikaz aktivnosti na planu zaštite žrtava u Švedskoj i predstavio model Nacionalnog policijskog odbora prema kojem je precizno utvrđeno na koji način bi policija trebalo da učestvuje u pružanju podrške žrtvama u lokalnoj zajednici. Doc. dr Mirjana Dokmanović je dala kritičku analizu postojećih nacionalnih zakonskih rešenja na planu prevencije i zaštite žrtava rodno zasnovanog nasilja. Svoje izlaganje je završila preporukama za poboljšanje nacionalne legislative u ovoj oblasti ističući neophodnost bolje koordinacije policije, tužilaštva i sudstva, otvaranje specijalizovanih policijskih i sudske odjeljenja, hitnost postupka i za slučajevе rodno zasnovanog nasilja, informisanje žrtava o izlasku nasilnika iz zatvora, proširivanje osnova nužne odbrane na prethodno suprugovo nasilje kojem je žena izložena, uvođenje obaveznog tretmana nasilnika, bolje razvijenosti i dostupnosti skloništa, i niz drugih mera koje pokazuju da naša zakonodavna rešenja još uvek nisu dovoljno usaglašena sa međunarodnim standardima na planu zaštite žrtava rodno zasnovanog nasilja. Prof. dr Zorica Mršević je prisutne upoznala sa dva slučaja porodičnog nasilja sa smrtnim ishodom koji su pred Evropskim sudom za ljudska prava u Strazburu presuđena u korist porodica žrtava ističući da su slični postupci i presude moguće i protiv Srbije, s obzirom na činjeničnu i pravnu sličnost oba slučaja sa slučajevima porodičnog nasilja kod nas.

Druga plenarna sesija bila je posvećena pravima žrtava u nacionalnom pravnom sistemu. Radmila Dragičević-Dičić (Predsednica Apelacionog suda u Beogradu) je prisutne upoznala sa merama pomoći i zaštite žrtava u krivičnom postupku koje su regulisane nacionalnim zakonodavstvom i međunarodnim preporukama i konvencijama koje je naša zemlja ratifikovala. Dragičević-Dičić je posebno naglasila potrebu kontinuirane edukacije predstavnika policije, tužilaštva i sudija sa ciljem bolje senzibilizacije za potrebe žrtava i njihove zaštite od retrumatizacije i sekundarne viktimizacije. Prof. dr Nevena Petrušić (Pravni fakultet, Niš, Poverenica za zaštitu ravnopravnosti) i dr Ivana Stevanović (Institut za kriminološka i sociološka istraživanja i Centar za prava deteta) kao članice radne grupe koja priprema novi zakon o pravima deteta u svom izlaganju na temu *Pravna zaštita dece u Srbiji i međunarodni standardi* kritički su se osvrnule na prava deteta i zaštitu dece žrtava u krivično-pravnom postupku.

Petrušić i Stevanović su istakle nedovoljnu primenljivost u praksi zakonodavnih rešenja za zaštitu dece kao oštećenih ili svedoka u krivičnom postupku. Kako su naglasile, pozitivan pomak na ovom planu očekuje se izmenama i dopunama Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj

zaštiti maloletnih lica i tehničkom opremljenošću viših sudova sa ciljem zaštite dece od sekundarne viktimizacije. Poslednja izlagačica ove plenarne sesije bila je dr Sanja Ćopić (Institut za kriminološka i sociološka istraživanja i Vikičimo-loško društvo Srbije) koja je prisutnima predstavila deo rezultata istraživanja koje je ekspertska grupa Vikičimo-loškog društva Srbije sprovedla 2008. i 2009. godine sa ciljem analize postojećeg zakonodavstva za žrtve u Srbiji i njegove primene u praksi. Ćopić je još jednom naglasila nedoslednu primenu postojećih zakonskih rešenja za zaštitu žrtava naglašavajući da se ona uglavnom u praksi naših sudova primenjuju u slučajevima organizovanog kriminala i teških krivičnih dela. Sa druge strane, prisutne je upoznala sa pozitivnim efektimi primene restorativnih mera, i samim tim potrebom njihove veće primenljivosti u situacijama kada postoje uslovi za to.

Nakon plenarnih sesija prvog dana konferencije održane su još tri tematske sesije i jedna radionica. Prva tematska sesija pod nazivom *Žrtve različitih oblika viktimizacije* bila je posvećena žrtvama trgovine ljudima, mobinga i nasilja u školi, uz svojevrstan filozofski osvrt na položaj žrtava u krivično-pravnom sistemu. Doc. dr Saša Mijalković (Kriminalističko-policijска akademija, Beograd), upoznajući prisutne sa postupanjem predstavnika policije prema žrtvama trgovine ljudima, posebno je naglasio neophodnost osposobljavanja kriminalističkih radnika da prepoznaju ovo krivično delo, žrtvu i izvršioca, kao i da pravilno postupaju rukovodeći se principom „najboljeg interesa žrtve“. Mijalković je detaljno predstavio sve operativno-taktičke situacije i postupke kod otkrivanja krivičnog dela trgovine ljudima i kontakata predstavnika policije sa žrtvama. Dr Srđan Žikić sa Fakulteta za menadžment Megatrend Univerziteta predstavio je rezultate istraživanja psihičkog zlostavljanja radnika na radnom mestu – mobinga, koje je obuhvatilo zaposlene iz različitih sektora. On je u svom izlaganju istakao da je mobing, naročito u aktuelnim uslovima poslovanja u našem društvu koje karakterišu privatizacija i restrukturiranje preduzeća, i te kako prisutna pojava kojoj su najviše izložene žene srednje životne dobi i niskog stepena stručnog obrazovanja. Sa aspekta viktimizacije mladih i komparacije sa odnosima među školskom populacijom u našoj zemlji, posebno je interesantno bilo izlaganje prof. dr Olivera Bačanovića sa Fakulteta bezbednosti iz Skoplje, koji je predstavio rezultate istraživanja nasilje u školi, koje je realizovano u maju 2010. godine. Istraživanje je pokazalo da je više učenika prisustvovalo nasilju nego što ih je bilo direktna žrtva, kao i da je prisutna slabija zainteresovanost školskog osoblja i uopšte slabija percepcija nasilja među učenicima kao takvog. Na samom kraju ove tematske sesije, mr Danica Vasilje-

vić (Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu) je prisutne upoznala sa novim idejama koncipiranja krivičnog postupka sa aktivnom ulogom žrtve u celokupnom procesu čiji je rodonačelnik Antony Duff.

Iskustva u pružanju praktične pomoći žrtvama i svedocima bila su predmet druge tematske sesije koja je pružila mogućnost sagledavanja mesta službe za podršku žrtvama i svedocima pri Višem sudu u Beogradu u odnosu na iste službe u regionu. Nikica Hamer-Vidmar (Sektor za podršku žrtvama i svedocima, Ministarstvo pravde Republike Hrvatske) predstavila je rad Odeljenja za organizovanje i pružanje podrške svedocima i žrtvama koje je osnovano saradnjom Ministarstva pravde Republike Hrvatske i UNDP i kao takvo od 2008. godine funkcioniše u četiri županijska suda u: Zagrebu, Osjeku, Vukovaru i Zadru. Predstavnici ovih odeljenja pružaju emocionalnu podršku i pravne informacije žrtvama svih težih krivičnih dela, uključujući i ratne zločine. Sa radom jedine službe za pomoć i podršku oštećenima i svedocima u našoj zemlji prisutne je upoznala Slavica Peković (Služba za pomoć i podršku oštećenima i svedocima, Viši sud u Beogradu, Odeljenje za ratne zločine). Za razliku od Hrvatske, Služba koja postoji pri Odeljenju za ratne zločine u Višem sudu u Beogradu namenjena je samo žrtvama i svedocima ratnih zločina. Četvorogodišnje iskustvo u radu ove službe potvrđuje značaj podrške oštećenima i svedocima na sudu i potrebu proširivanja na druga krivična dela, pored ratnih zločina. Doc. dr Svetlana Nikoloska (Fakultet bezbednosti, Skoplje) se u svom izlaganju osvrnula na posebno osetljivu kategoriju žrtava kakve su žrtve seksualnog nasilja, ističući neophodnost saradnje nevladinog i vladinog sektora (socijalne ustanove, policija, tužilaštvo, sud) u cilju olakšavanja i poboljšanja njihovog položaja u krivičnom postupku. Na kraju je Janko Radmanović u formi ličnog svedočanstva ispričao okupljenima kako je od žrtve rata postao ratni zločinac, odnosno kako je u odsustvu osuđen za ratni zločin 1991. godine u Hrvatskoj.

Treća tematska sesija bila je posvećena nasilju u porodici, sa posebnim akcentom na nasilje nad ženama. Problem je obrađen sa zdravstvenog, socijalnog i pravnog aspekta. Mr Bosiljka Đikanović (Institut za socijalnu medicinu, Medicinski fakultet Univerziteta u Beogradu) je problem nasilja nad ženama predstavila kroz vizuru zdravstvenih radnika i njihove uloge u zaštiti žena. Đikanović je prikazala rezultate istraživanja² sprovedenog 2006. godine na slučajnom uzorku u Beogradu, a koji su poslužili kao polazna osnova za izradu

² Istraživanje je bazirano na istraživanju WHO „Studija o ženskom zdravlju i nasilju u porodici“ realizovanom 2003. godine primenom CTC (Conflict Tactic Scale).

predloga Protokola o postupanju zdravstvenih radnika sa ženama žrtvama nasilja u porodici. Pristup socijalnih službi u radu sa ženama žrtvama porodičnog nasilja predstavila je Marija Vasić (Centar za socijalni rad, Pirot) kroz analizu aktivnosti koje na tom planu realizuje Centar za socijalni rad u Pirotu. Vasić je istakla da je Centar učinio veliki pomak na planu zaštite žena uprkos činjenici da zaposleni ne prolaze posebnu edukaciju za rad sa viktimiziranim ženama. U Centru je formiran Tim za pomoć i podršku žrtvama nasilja koji je pokrenuo inicijativu za uvođenje SOS telefona, deljenje lifteta sa podacima kome žrtve da se obrate za pomoć i uključivanje preduzetnika u smislu obezbeđivanja radnih mesta za žene žrtve porodičnog nasilja. Izlaganje Nade Golubović (NVO Udružene žene, Banja Luka) pružilo je interesantne ideje za finansiranje izgradnje i rada sigurnih kuća za žrtve porodičnog nasilja. Inicijativom članica NVO Udružene žene, baziranoj na konceptu rodno odgovornog budžetiranja, učinjen je značajan korak u pravcu kreiranja adekvatnog odgovora na rodno zasnovano nasilje kroz uvođenje zakonske obaveze izdvajanja finansijskih sredstava iz budžeta Vlade Republike Srbije za finansiranje sigurnih kuća. Na samom kraju ove tematske sesije Marina Mijatović (NVO Dijalog, Valjevo) nas je upoznala sa poražavajućom slikom sudske prakse 20 osnovnih sudova u Srbiji koji postupaju u predmetima nasilja u porodici prema članu 194 Krivičnog zakonika Republike Srbije. Istraživanje koje je ova nevladina organizacija realizovala pokazalo je neopravdano učestalo izricanje blagih kazni čak i u slučajevima teškog, kontinuiranog nasilja i šablonsku primenu instituta olakšavajućih okolnosti. Nakon izlaganja ostao je gorak ukus i pitanje koja je svrha kazne i šta sa zaštitom žrtava porodičnog nasilja?

Prvi radni dan konferencije završen je radionicom na temu *Službe za pomoć i podršku oštećenima i svedocima* kojom su moderirale Jasmina Ilić (Misija OEBS u Srbiji) i mr Sanja Nikolić (Institut za mentalno zdravlje, Beograd).

Drugog dana Konferencije održane su po dve plenarne i tematske sesije i jedna radionica. Izazovi pružanja pomoći žrtvama bili su fokus treće plenarne sesije na kojoj su svoje radove prezentovali prof. dr Nevenka Žegarac (Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu), prof. dr Vesna Nikolić-Ristanović (Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu i Viktimološko društvo Srbije), prof. dr Slobodan Savić (Medicinski fakultet Univerziteta u Beogradu i Viktimološko društvo Srbije) i Jasmina Ivanović (Ministarstvo rada i socijalne politike Republike Srbije). Prof. dr Nevenka Žegarac se u svom izlaganju osvrnula na reformu sistema socijalne zaštite i mesto žrtve u tako reformisanom sistemu. Prisutne je upoznala sa izmenama Zakona o

socijalnoj zaštiti od kojih su sa aspekta zaštite žrtava najvažnije one koje se odnose na proširivanje kruga korisnika i vrste usluga uz eksplicitno navođenje žrtava nasilja različitih starosnih grupa kao korisnika usluga hitne intervencije. Kako je Žegarac istakla, novina u reformisanom sistemu socijalne zaštite biće i to što je kategorija pružalaca usluga socijalne zaštite proširena na ravnopravnoj osnovi i na organizacije i udruženja civilnog društva i privatne agencije. Time se po prvi put priznaje legitimitet svih onih nevladinih organizacija koje godinama i decenijama unazad pružaju podršku i pomoć žrtvama nasilja.

Prof. dr Vesna Nikolić-Ristanović upoznala je učesnike konferencije sa tren-dovima dosadašnjeg razvoja službi za žrtve u Srbiji i stanjem u vezi pružanja pomoći žrtvama kriminaliteta u savremenom zakonodavnom, institucionalnom i širem društvenom kontekstu. Istraživanje koje je Viktimološko društvo Srbije realizovalo 2010. godine putem anketiranja predstavnika NVO pokazalo je da je danas prisutna veća senzibilisanost za žrtve nasilja u porodici i trgovine ljudima, dok žrtve ratnih sukoba još uvek nisu dovoljno prepoznate i tretirane kao takve. Ona je istakla značaj i ulogu nevladinih organizacija u pružanju podrške žrtvama, ali isto tako i na trend koji se danas uočava. Naime, uglavnom usled nedostatka finansijskih sredstava, zapaža se trend gašenja službi za žrtve u nevladinim organizacijama i njihovo preusmeravanje na druge aktivnosti.

Najupečatljivije izlaganje koje nikog nije ostavilo ravnodušnim bilo je izlaganje prof. dr Slobodana Savića o pomoći žrtvama u okviru sistema zdravstvene zaštite. Još jedan osvrt na nužnost implementiranja protokola o postupanju zdravstvenih radnika u slučajevima nasilja, načinima pomoći, kako neposredne kroz saniranje povreda, tako i posredne kroz očuvanje i obezbeđivanje dokaza nasilja, efektivno je bio upotpunjeno potresnim fotografijama telesnih povreda i obduktionsih nalaza dece i žena žrtava porodičnog nasilja.

Priča o ulozi nacionalnog sistema socijalne zaštite u zaštiti žrtava uokvarena je izlaganjem Jasmine Ivanović. Polazeći od aktuelne situacije u sistemu socijalne zaštite Ivanović se posebno fokusirala na decu žrtve nasilja i aktuelne i očekivane³ mogućnosti njihove zaštite unutar ovog sektora.

Poslednja plenarna sesija bila je posvećena tradicionalnom i savremenom, na principima restorativne pravde zasnovanom, krivičnopravnom sistemu i njegovoj (ne)fokusiranosti na žrtvu. Miloš Janković (zamenik Zaštitnika građana za zaštitu prava lica lišenih slobode) je u svom izlaganju ukazao na težak

³ Očekivane u odnosu na novi Zakon o socijalnoj zaštiti i Nacionalni plan akcije za decu (2011-2015).

položaj osuđenih lica u pritvorskim jedinicama i kazneno-popravnim zavodima u Srbiji. O mestu viktimoloških inicijativa u savremenom evropskom pravu prisutne je upoznala doc. dr Nina Peršak (Fakultet za krivične nauke i bezbednost, Maribor) u svom izlaganju na temu *Evropsko krivično pravo: novo mesto za viktimološke inicijative*. Peršak je naglasila tendencije evropskog krivičnog prava da se u potpunosti fokusira na žrtvu. U osnovi tzv. španskog projekta je inicijativa 12 članica EU⁴ prema kojoj će žrtve postati „centar interesovanja evropske pravde“. Jacek Kowalewski (Forum za razvoj civilnog društva, Poljska) se svojim izlaganjem osvrnuo na mogućnosti poboljšanja prava žrtava pred Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju i Evropskim sudom za ljudska prava. Za sam kraj ove plenarne sesije Olivera Vučić (UNDP, Srbija) predstavila je Vodič za primenu tehnika pregovaranja i medijacije u rešavanju sukoba zasnovanih na diskriminaciji.

Četvrta tematska sesija bila je posvećena izazovima i dilemama u zaštiti i pružanju pomoći žrtvama različitih oblika kriminaliteta. Nikica Hamer-Vidmar (Sektor za podršku žrtvama i svedocima, Ministarstvo pravde Republike Hrvatske) je u svom izlaganju u okviru ove sesije govorila o ulozi i značaju angažovanja volontera u pružanju podrške svedocima i žrtvama, a ujedno je predstavila i rezultate istraživanja Ministarstva pravde Republike Hrvatske o opravdanosti angažovanja volontera pri odeljenjima za podršku. Nadovezujući se na pomenuto izlaganje, Tamara Boškić (Društvo za zaštitu mentalnog zdravlja ratnih veteranâ i žrtava ratova 1991-1999. godine – Centar za ratnu traumu, Novi Sad) je ukazala na različite aspekte i potencijale volonterskog rada u oblasti pružanja usluga psihološkog savetovanja neposrednim i posrednim žrtvama rata. Doc. dr Vesna Baltezarević (Fakultet za kulturu i medije, Megatrend Univerzitet, Beograd) je u svom izlaganju govorila o posledicama mobinga sa kojima se suočavaju žrtve, načinima njihovog prevazilaženja i ulozi nevladinog sektora u pružanju pomoći žrtvama ovog vida nasilja. Na kraju ove sesije, Dragan Obradović (Pravni centar za decu i maloletnike, Valjevo) je govoreći o krivičnim delima protiv životne sredine ukazao na teškoće sa kojima se suočavaju državni organi prilikom procesuiranja ove grupe krivičnih dela, ali i na dileme i probleme u vezi sa identifikovanjem žrtava i posledica.

Učesnici druge radionice imali su priliku da od vrhunskih profesora, prof. dr Vesne Nikolić-Ristanović, doc. dr Nine Peršak, prof. dr Slobodanke Konstanti-

---

⁴ Inicijativa je usvojena na seminaru Saveta EU održanom početkom 2010. godine.

nović-Vilić i prof. dr Olivera Bačanovića saznaju na koji način oni svojim studen-tima prenose svoja znanja i iskustva na studijskim programima iz viktimologije.

Viktimizacija dece i starih osoba bila je predmet poslednje tematske sesije na kojoj su svoja izlaganja imale i autorke prikaza. Naime, Ljiljana Stevković (Institut za kriminološka i sociološka istraživanja i Viktimološko društvo Srbije) je predstavila rezultate istraživanja o viktimizaciji starih u porodičnom i institucionalnom kontekstu, dok je Jelena Dimtrijević (Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Univerzitet u Beogradu i Viktimološko društvo Srbije) zajedno sa Nikolom Petrovićem (Visoka medicinska škola strukovnih studija „Milutin Milanković“ i Viktimološko društvo Srbije) izložila rezultate prve realizovane ankete sa samoprijavljinjem maloletničke delinkvencije u Beogradu. Pored navedenih, u okviru ove sesije izloženi su i rezultati još jednog istraživanja. Milena Bošković-Vilotić iz Autonomnog ženskog centra predstavila je rezultate istraživanja o primeni Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica u pravosudnoj praksi sudova i tužilaštava u Vojvodini, a u slučajevima u kojima su deca direktne ili indirektne žrtve nasilja u porodici. Na kraju, Olivera Kuljić (Osnovni sud, Zrenjanin) je kroz vrlo interesantno izlaganje na temu *Da li su (samo) stari žrtve*, polazeći od sopstvenog sudijskog iskustva i analize parnika, ukazala da kada govorimo o generacijskom aspektu viktimizacije ne smemo zaboraviti i zapostaviti pripadnike srednjeg doba.

Nakon ove tematske sesije konferencija je zvanično zatvorena pozdravnim rečima organizatora i donošenjem ključnih zaključaka i preporuka za poboljšanje položaja žrtava u našem društvu⁵. Upravo najveći značaj ove konferencije proizilazi iz preporuka do kojih su zajedno došli predstavnici pravosuđa, zdravstva, socijalne zaštite, Univerziteta i nevladinog sektora.

LJILJANA STEVKOVIĆ
JELENA DIMITRIJEVIĆ

---

⁵ Zaključke i preporuke, kao i knjigu apstrakata sa konferencije možete preuzeti na adresi www.vds.rs

Prikazi knjiga

TEMIDA
Decembar 2010, str. 93-100
ISSN: 1450-6637

Di Nicola, A., Cauduro, A., Lombardi, M., Ruspini, P. (ur.)

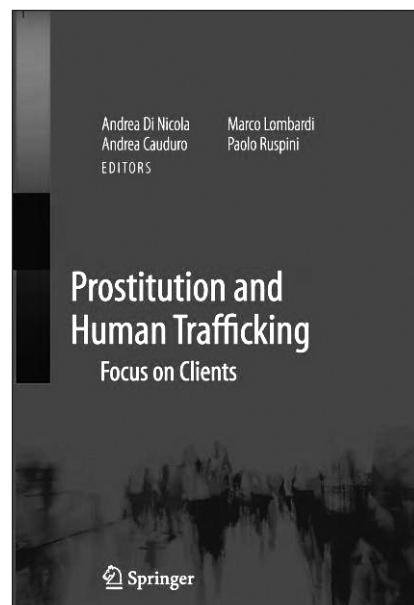
Prostitution and Human Trafficking. Focus on Clients (Prostitucija i trgovina ljudima. Fokus na klijente)

Springer, New York, 2009, str. 255

Uprkos velikom broju istraživanja o trgovini ljudskim bićima sa ciljem seksualne eksploatacije, malo je urađeno kako bi se prikupili podaci o potražnji seksualnih usluga. Potreba za istraživanjem o klijentima prostitutki, koje su žrtve trgovine ljudima, je lako razumljiva: bez tražnje, ponuda seksualnih radnika kojima se trguje ne bi postojala. „*Prostitucija i trgovina ljudima. Fokus na klijentima*“ ima za cilj da pruži više informacija o ovoj strani trgovine ljudima, potražnji, sa ciljem da predloži rešenja za suzbijanje eksploatacije žena.

Polazna tačka ove publikacije bila je studija pod nazivom „*Koliko? Pilot studija o četiri ključne članice EU i zemalja kandidata u vezi sa potražnjom za trgovinom prostitutkama*“, koja je bila finansirana od strane Evropske komisije u okviru programa AGIS (projekat br. 2005/AGIS/185) i sprovedena od strane ISMU fondacije (Italija) u saradnji sa „Transcrime“ istraživačima i Brå – švedskim nacionalnim savetom za prevenciju kriminala, odeljenjem za kriminologiju Erasmus Univerziteta iz Roterdama (Holandija) i rumunskim nacionalnim institutom za kriminologiju. Ovde je reč o prikazu knjige koja pokazuje plodove ovog istraživanja.

Analiza predstavlja pohvalni napor da se popuni praznina u znanju o potražnji za trgovinom prostitutkama. Kako bi se ispitao ovaj fenomen,

istraživanje je sprovedeno u četiri evropske zemlje od strane lokalnih timova, koji su usvojili sličnu metodologiju kako bi mogli da uporede rezultate. Većina od četrnaest autora knjige radi na univerzitetima ili u nacionalnim odeljenjima, institutima ili istraživačkim centrima za kriminologiju u Italiji, Holandiji, Rumuniji i Švedskoj¹.

Istraživanje je fokusirano na dve osnovne grupe pitanja, u pokušaju da se prikupe informacije o tome, s jedne strane, ko su klijenti prostitutki žrtava trgovine ljudima u pogledu njihovih sociodemografskih osobina, a sa druge strane, zašto oni traže baš ovaj sektor seksualnih ponuda, odnosno koji su faktori koji utiču na muškarce da traže ovaj sektor seksualnog tržišta.

Knjiga je organizovana u devet poglavlja na sledeći način: „Uvod“, „Pregled istraživačkih studija o potražnji za prostitucijom u Evropskoj uniji i šire“, „Ciljevi i metodologija istraživanja“, „Nevina u snu. Klijenti i trgovina ženama u Italiji“, „Telo je slabo, duh još slabiji. Klijenti i trgovina ženama u Holandiji“, „Rumunija: tržište za trgovinu ljudima u ekspanziji? Klijenti i trgovina ženama u Rumuniji“, „U zemlji prohibicije? Klijenti i žene žrtve trgovine ljudima u Švedskoj“, „Internet anketa za razumevanje klijenata“ i „Učenje od klijenata“. Autori istraživanja su, po abecednom redu: Andrea Cauduro, Andrea Di Nicola, Dan Alexandru Dragomirescu, Chiara Fonio, Johanna Hagstedt, Lars Korsell, Marco Lombardi, Carmen Necula, Andrea Nuvoloni, Paolo Ruspini, Raluca Simion, Alfred Skagerö, Richard Staring i Damián Zaitch.

Nakon uvodnog dela, drugo poglavljje daje pregled postojeće literature na ovu temu. Postoji samo nekoliko istraživanja o klijentima prostitucije, a još manje je onih sa fokusom na klijente „trgovanih“ prostitutki. Konkretno, autori pominju studije Rejmonda i sar. i Rejmonda (ur.) (Raymond, Hughes, Gomez, 2001 i Raymond i sar., 2003) i IOM izveštaj, koga su napisali Bridžet Anderson i Džulija O'Konel-Dejvidson (Anderson, O'Connell-Davidson, 2003), koji su omogućili da se dobiju neki podaci o klijentima i prostitutkama prisiljenim na rad u različitim zemljama širom sveta. Autori pominju potrebu za prikupljanjem više informacija o ovom problemu.

Sledi treće poglavje, gde su prikazani ciljevi i metodologija istraživanja. Tehnike za prikupljanje podataka su u osnovi trojakog tipa: intervju, posmatranje učešća na internetu i internet upitnik. Implementacija ovih metoda će biti objašnjena u daljem tekstu, vezano za odgovarajuće delove istraživanja.

---

¹ Uglavnom u pomenutim institutima.

Podaci sa terena predstavljaju srž knjige, čineći četiri centralna poglavlja knjige, posvećena studijama u Italiji, Holandiji, Rumuniji i Švedskoj, koja su napisali nacionalni istraživački timovi.

Svako od ovih centralnih poglavlja prikazuje najpre nacionalni kontekst, u smislu podataka o ženama žrtvama trgovine ljudima, oblicima prostitucije koji su prisutni u zemlji, kao i zakona i politike na snazi u vezi sa seksualnim radom i imigracijom. Posle prikazivanja nacionalnog konteksta, veliki napor je napravljen u analizi problematične neistražene teme vezane za klijente „trgovanih“ prostitutki, uspostavljajući preciznu metodologiju u cilju prikupljanja što više mogućih informacija direktno od klijenata.

Kada je to bilo moguće, istraživači su se služili i polu-strukturisanim intervjouom u razgovoru sa klijentima. Osim direktnog kontakta sa klijentima, veliki deo studije u svakoj zemlji je fokusiran na informacije dostupne preko interneta. Zahvaljujući forumima i čet sobama, istraživač je mogao dobiti važne podatke putem istraživačkog pristupa, prvo bitno korišćenog u antropološkim istraživanjima, tzv. „posmatranja učešnika“. Istraživači su uspeli da stupe u kontakt sa klijentima, pretvarajući se da su i sami klijenti, time dobivši pristup neformalnim i, samim tim, spontanijim razgovorima, koji su bliži realnoj predstavi o klijentima. Štaviše, istraživači su intervjuisali i druge stručnjake, makroe, prostitutke i pripadnike policije, naročito kada je pronalaženje klijenata bilo posebno teško. Na primer, to je bio slučaj u rumunskom istraživanju, gde većina klijenata ne koristi internet i nerado govori o svojim navikama.

Osmo poglavlje, koje nosi naziv „Internet anketa za razumevanje klijenata“, posvećeno je istraživanju klijenata na internetu. Korišćena je anonimna anketa dostupna na internetu, sa zatvorenim pitanjima, napisana na četiri nacionalna jezika zemalja obuhvaćenih istraživanjem, kao i na engleskom jeziku. Razlika u upotrebi interneta imala je veliki značaj u ovom delu istraživanja, jer je oko 77% ispitanika bilo iz Švedske. Međutim, ovaj metod omogućio je da se prikupe neke dodatne informacije o klijentima. Knjiga se završava rezultatima i zaključkom istraživanja, predstavljenim u poglavlju broj devet.

Bilo je velikih poteškoća i ograničenja u sprovođenju celog istraživanja. Autori od početka ukazuju na barijere u prikupljanju informacija o ovoj temi. Pre svega, tu spada problem pronalaženja klijenata, koji čine skrivenu populaciju ljudi sa tajnim navikama, što svakako komplikuje proces pronalaženja reprezentativnog uzorka.

Osim toga, kako istraživači tvrde, jedno od najvećih ograničenja bilo je da se napravi razlika između prostitutki koje su žrtve trgovine ljudima i prostitutki

koje dobrovoljno rade. Neki pokazatelji trgovine ljudima su ipak razrađeni: kao moguće žrtve trgovine obeležene su žene strankinje koje rade u prostitutiji, koje slabo poznaju lokalni jezik, sa vidljivim znacima nasilja (modrice, opekom od cigareta...) i koje prodaju seksualne usluge po nižoj ceni od lokalnih prostitutki.

Čak i na ovaj način, bilo je veoma teško razlikovati klijente „normalnih“ prostitutki od klijenata prostitutki žrtava trgovine ljudima, jer je i klijentima ostalo nejasno da li su kupovali seks sa žrtvama trgovine ljudima ili ne. Utvrđeno je da, u stvari, većina klijenata uopšte i ne brine za status prostitutki, već su više zainteresovani za to da dobiju dobru seksualnu uslugu po razumnoj ceni.

Uprkos preprekama, ova studija pruža nalaze koji su važni u cilju predlaganja rešenja za suzbijanje fenomena trgovine ljudima i za orientaciju budućih istraživanja. Što se prostitutije u celini tiče, jedan od zaključaka je da, bez obzira na nacionalnu politiku u pogledu prostitutije, taj fenomen postoji i neće nestati. Istraživanje pokazuje da nijedna od različitih politika koje su usvojene od strane četiri posmatrane zemlje (regulacija, legalizacija ili prohibicija) nema uticaj na ponudu ni na potražnju seksualnih usluga.

Na osnovu poređenja između zemalja, autori prikazuju razlike i sličnosti među klijentima. Istraživanje sprovedeno na internetu, u opisu ponašanja klijenata, ukazuje na neke specifičnosti. Dok italijanski klijenti traže dominaciju ili oblike naklonosti, kada se sastanu sa „pratnjom sa foruma“, čini se da su klijenti u Holandiji više zainteresovani za grupnu socijalizaciju sa drugim klijentima. U Švedskoj se korišćenje interneta smatra skrivenim i samim tim, bezbednjim načinom da se izbegnu sankcije prohibicionističkog zakonodavstva. U rumunskom slučaju, jedino strani klijenti koriste internet, dok lokalni klijenti više vole da traže prostitutke na ulicama. Još jedna razlika, u vezi sa ponudom seksualnih usluga, odnosi se na mesta gde klijenti traže prostitutke. Ulična prostitucija je popularnija u Italiji, dok se u Holandiji, Švedskoj i Rumuniji seksualni susreti odvijaju u zatvorenom prostoru.

Što se tiče sociodemografskih karakteristika, klijenti na internet mreži izgleda da su relativno mlađi i da imaju viši nivo obrazovanja u odnosu na druge klijente. Ipak, raznovrsnost profila čini zadatku da se svi klijenti svrstaju u kategorije, veoma teškim. Oni imaju veoma različite profile u pogledu starosti, nivoa obrazovanja, zanimanja, bračnog statusa i učestalosti kupovine seksualnih usluga.

Štaviše, istraživanje nam ne dozvoljava da dobijemo jasan uvid u pogledu svesti klijenata o stanju prostitutki. Ako uzmemo u obzir današnji evropski kontekst u smislu ponude seksualnih usluga, u poslednjim decenijama

otvaranje zapadne prema istočnoj Evropi stvorilo je veliku migraciju ljudi ka Zapadu, uključujući i žene koje, dobrovoljno ili ne, dolaze da prodaju seksualne usluge u zemljama destinacije. Iako su neke od njih nezavisne seksualne radnice, poznato je da veliki broj prostitutki, koje dolaze iz zemalja istočne Evrope, mogu, takođe, biti i žrtve eksploracije.

Ono što proizilazi iz ove analize je da u svakoj posmatranoj oblasti klijenti otkrivaju preferenciju ka ženama iz istočne Evrope, koje su cenjene zbog svojih fizičkih osobina i ponašanja, ali uz nekoliko razlika između zemalja. Dok švedski i holandski klijenti u suštini traže lepu istočno-evropsku devojku po razumnoj ceni, Italijani uz to cene i njihovu privrženost i razumevanje, a Rumuni su najviše zainteresovani za određene seksualne akte koje nikada neće tražiti od svojih partnerki. Generalno, klijenti nisu svesni da li su prostitutke žrtve trgovine ljudima ili ne. Ipak, tri četvrtine klijenata kupuju seksualne usluge od inostranih prostitutki, koje pre mogu biti primorane na rad u odnosu na lokalne prostitutke.

Još jedan zanimljiv nalaz na koji ukazuju autori je uticaj modernih veza između polova: izgleda da je ženska emancipacija dodatni faktor koji ohrabruje muškarce na kupovinu seksualnih usluga. Pošto su izgubili deo svoje tradicionalne moći, muškarci traže prostitutke zbog dominacije u odnosu ili zbog oblika naklonosti koje ne pronalaze sa svojom partnerkom. Ovaj nalaz zaslužuje da bude dalje istražen, jer ukazuje na jednu interesantnu osobinu današnjih odnosa među polovima.

U svojim zaključcima, autori ističu nekoliko zajedničkih karakteristika klijenata: potraga za lepom devojkom po povoljnoj ceni, potreba za dominacijom i privrženošću, preferencija ka ženama iz istočne Evrope i delimična svest o eksploraciji i korišćenju tehnika neutralizacije.

Tehnike neutralizacije, primećene uglavnom u izjavama klijenata, koriste se za poricanje trgovine ljudima, za oslobađanje od odgovornosti uz isticanje teškoća u razlikovanju žrtava trgovine ljudima od prostitutki koje dobrovoljno rade, kao i za legitimizaciju sopstvenih postupaka. Može se navesti primer klijenta iz Švedske koji je „posumnjao da je žena bila žrtva trgovine ljudima, ali je njegova želja bila toliko velika, da je to jednostavno bilo važnije u tom trenutku“ (str. 178).

Kada je u pitanju svest o statusu prostitutki, pokazalo se da, čak iako su klijenti svesni postojanja eksploracije žena i trgovine ljudima, najvažnija stvar za njih je da imaju seksualne odnose sa lepom devojkom i to na bezbedan način i po razumnoj ceni, ukoliko je to moguće. Prema tome, u pitanju je pro-

fil „sebičnih“ klijenata. Međutim, kako autori kažu, nisu svi klijenti čudovišta: svi klijenti se slažu da je eksploracija odvratan fenomen kome se mora stati na put. Ipak, čak iako ne traže striktno žene žrtve trgovine ljudima, oni se ne trude da ispitaju da li prostitutka radi dobrovoljno. Ima čak i klijenata koji smatraju da pomažu eksplorativnim ženama ukoliko ih odaberu, jer „bolje je izabratи njih, u suprotnom, biće zaklane“ (str. 3).

Podatak da su klijenti, bar u svojim izjavama, protiv trgovine ljudima i da bi, ukoliko bi mogli da razlikuju žrtve trgovine ljudima od prostitutki koje rade dobrovoljno, izbegavali da idu sa prostitutkama koje su prisiljene na rad, daje nadu da se oni mogu uključiti u napore da se spreči trgovina ljudima i da se pomogne žrtvama.

Autori stoga sugeriraju potrebu da se usvoji politika čiji je cilj da se ojača svesnost klijenata, naročito u vidu organizovanja kampanji sa zadatkom podizanja svesti klijenata. Takođe, oni naglašavaju potrebu za daljim istraživanjem populacije klijenata, kako bi se bolje razumelo ko su oni i kako bi se kampanja mogla prilagoditi ovoj, specifičnoj, populaciji. Pored toga, istaknuta je i potreba da se osmisle indikatori koji bi mogli da pomognu u identifikaciji prostitutki žrtava trgovine ljudima, kao i da se razviju strategije za borbu protiv argumenata neutralizacije koje klijenti navode.

Kako su klijenti prostitutki, kao i svi, osetljivi na pitanja bezbednosti, kampanja bi trebalo dodatno da istakne vezu fenomena trgovine ljudima sa drugim kriminalnim aktivnostima. Na kraju, kampanja bi trebalo da bude usmerena i na maloletnike, kako bi se budući potencijalni klijenti upoznali sa problemom trgovine ljudima.

Sve pomenute strategije trebalo bi da doprinesu da se poveća šansa da klijenti odaberu ne-eksploatisane žene, što bi po autorima mogao da bude „snažan instrument protiv trgovine ljudima“ (str. 233).

„Prostitucija i trgovina ljudima. Fokus na klijentima“ predstavlja rezultat eksplorativnih istraživanja koja otvaraju put za buduća istraživanja i čija je zasluga isticanje važnosti daljeg ispitivanja percepcija i praksi klijenata.

Stavovi klijenata vezani za izbegavanje sopstvene odgovornosti, ukazuju da bi trebalo preduzeti mnoge mere kako bi oni postali svesni fenomena trgovine ljudima i posledica koje ovaj fenomen može proizvesti.

Prema onome što je istaknuto na naslovnoj strani, ova knjiga se „preporučuje istraživačima koji rade na polju kriminologije, sociologije i prava, kao i za pripadnike policije, pravne zajednice (...i), organizacije i individue koje određuju politiku i koji su uključeni u borbu protiv organizovanog kriminala uop-

šte i trgovine ljudima specifično". Možda bi se moglo dodati da je čitanje ove knjige preporučljivo i za klijente prostitutki, kao i za sve, pošto rasvetljava skriveni društveni fenomen: potragu muškaraca za seksualnim uslugama i njihovu ulogu u, često i nemernom, podsticanju trgovine ženama. Osim toga, ono što je proisteklo iz ove studije je i da klijenti prostitutki mogu biti viđeni kao partneri u merama usmerenim ka identifikaciji i zaštiti žena žrtava trgovine ljudima sa ciljem seksualne eksploracije, ukoliko se nauče da prepoznažaju žrtve.

ELISA DOMENICONI

Literatura

- Anderson, B., O'Connell-Davidson, J. (2003) *Is Trafficking in Human Beings Demand Driven? A Multi-Country Pilot study*. Geneva: International Organization of Migration.
- Raymond, J.G., Hughes, D.M., Gomez, C.J. (2001) *Sex trafficking of women in the United States. International and domestic trends*. Coalition against trafficking in women http://action.web.ca/home/catw/attach/sex_traff_us.pdf Pриступљено 10.11.2010.
- Raymond, J.G., D'Cunha, J., Dzuhayatin, S.R., Hynes, H.P., Rodriguez, Z.R., Santos, A. (2002) *A comparative study of women trafficked in the migration process: Patterns, profiles, and health consequences of sexual exploitation in five countries (Indonesia, the Philippines, Thailand, Venezuela, and the USA)*. North Amherst: Coalition Against Trafficking in Women.

ČLANCI OBJAVLJENI U PREDHODNIM BROJEVIMA ZA 2010. GODINU

Tema broja 1, godina 13, 2010.

POMIRENJE

Politike traume i pomirenja

Michael Humphrey

Ponovno uspostavljanje pravde u Srbiji – Pomirenje i restorativna pravda u post-konfliktnom kontekstu

Stephan Parmentier

Marta Valiñas

Elmar Weitekamp

Pomirenje sa sobom i drugima – Od pristupa ka modelu

Vesna Nikolić-Ristanović

Jelena Srna

Istraživanja o najadekvatnijim oblicima sećanja na prošlost i načinima za uspostavljanje poverenja na prostoru bivše Jugoslavije

Nikola M. Petrović

Učesnici ratova kao graditelji mira

Novica Kostić

Tema broja 2, godina 13, 2010.

ŽRTVE DISKRIMINACIJE

Istoriski pristup u tretiranju osoba sa ometenošću

kao pokazatelj njihovog društvenog pozicioniranja

Sanja Dimoski

Žene, profesura i nejednakе mogućnosti

Marta Tomic

Nasilje nad ženama sa invaliditetom

Jelena Dimitrijević

OSTALE TEME

Stanje raspoloživih usluga i kapaciteta za pomoć žrtvama nasilja u porodici u Vojvodini i upoznatost i zadovoljstvo žena sa njima

Jasmina Nikolić

Vesna Nikolić-Ristanović

Nikola M. Petrović

Indikatori za procenu postupanja profesionalaca u situaciji nasilja u partnerskom odnosu

Tanja Ignjatović

STUDENTSKI RADOVI

Nasilje nad stariм osobama

Jelena Srnić

Tema broja 3, godina 13, 2010.

RESTORATIVNA PRAVDA IZMEĐU TEORIJE I PRAKSE

Restorativna pravda u makedonskom kaznenom zakonodavstvu i poteškoće u njenoj implementaciji

Oliver Bačanović

Mogućnosti i ograničenja primene medijacije u slučajevima partnerskog nasilja

Vera Despotović-Stanarević

Tamara Džamonja-Ignjatović

Restorativni pristup policije u sistemima maloletničke pravde

Vesna Stefanovska

Restorativna pravda u krivičnopravnom sistemu

Danica Vasiljević-Prodanović

OSTALE TEME

Regulativa vs. stvarnost u Srbiji - Rodna ravnopravnost, ekonomija i država

Tamara Đurić-Kuzmanović

Korporativno pokoravanje

Vesna Baltezarević

Radoslav Baltezarević

Žrtve kriminaliteta, sa posebnim osvrtom na žrtve nasilja na radnom mestu i u porodici – analiza rada Službe VDS info i podrška žrtvama u 2009. godini

Danica Radaković

Članke u 2010. godini recenzirali su: prof. dr Vesna Nikolić-Ristanović, prof. dr Nevena Petrušić, prof. dr Slobodanka Markov, prof. dr Jelena Srna, prof. dr Svenka Savić, prof. dr Nataša Mrvić-Petrović, prof. dr Danijela Gavrilović, prof. dr Aleksandar Jugović, prof. dr Miomira Kostić, prof. dr Jelena Vlajković, prof. dr Slobodanka Konstantinović-Vilić, prof. dr Nevenka Žegarac, prof. dr Senad Jašarević, prof. dr Snežana Soković, prof. dr Veronika Išpanović-Radojković, prof. dr Zorica Mršević, prof. dr Miroslav Brkić, prof. dr Viktorija Cucić, prof. dr Mirjana Pešić, prof. dr Nevena Vučković-Šahović, prof. dr Nataša Stojanović, prof. dr Gordana Lažetić-Bužarovska (Makedonija), prof. dr Oliver Bačanović (Makedonija), doc. dr Mirjana Dokmanović, doc. dr Danijela Petrović, doc. dr Nebojša Petrović, doc. dr Jelena Vranješević, dr Sanja Čopić, dr Ivana Stevanović, dr Oliver Vidojević, mr Ivana Vidaković, mr Natalija Žunić, Tamara Lukšić-Orlandić i Nikola Petrović.

Zahvaljujemo se recenzentima na uloženom vremenu i doprinosu kvalitetu našeg časopisa.

Poziv na saradnju i preplatu

TEMIDA je časopis o viktimizaciji (stradanju), ljudskim pravima i rodu. Časopis objavljuje naučne i stručne radove koji za svoj predmet imaju problem žrtava kriminaliteta, rata, kršenja ljudskih prava i drugih oblika stradanja (sa posebnim naglaskom na probleme žena, dece, manjinskih grupa, osoba sa invaliditetom i drugih kategorija koje su posebno izložene viktimizaciji), strah od kriminaliteta, kršenje ljudskih prava u zatvoru i u krivičnom postupku, prevenciju viktimizacije i slično. Svaki broj je tematski koncipiran, ali se objavljaju i tekstovi van određenih tema.

Teme za 2011. godinu su: broj 1 – **Žrtve i restorativna pravda** (rok za predaju radova je 1. mart 2011.), broj 2 – **Društvo kao žrtva** (rok za predaju radova je 1. maj 2011.), broj 3 – **Deca: učincioci nasilja, žrtve, posmatrači** (rok za predaju radova je 1. septembar 2011.), broj 4 – **Zločini iz mržnje** (rok za predaju radova je 1. novembar 2011.). Članci van ovih tema mogu biti predati Redakciji bez obzira na navedene rokove.

Radovi (članci i prikazi) se dostavljaju u elektronskoj formi prema priloženim tehničkim uputstvima na e-mail: vds@eunet.rs .

Svi članci se anonimno recenziraju od strane dva kompetentna stručnjaka/stručnjakinje, na osnovu čega Redakcija donosi odluku o štampanju. Rukopisi se ne vraćaju.

Tehnička uputstva autorkama i autorima članaka

1. Članak treba da bude obima do 16 strana kucanog teksta duplog proreda. Koristiti font Times New Roman i veličinu slova 12.
2. Prva stranica teksta treba da sadrži: **naslov rada, ime i prezime autora/autorke, apstrakt** (do 150 reči) i **4-5 ključnih reči**.
- 2.1 Odmah iza prezimena autora (na prvoj stranici) otvoriti fusnotu u kojoj treba dati naziv institucije u kojoj autor radi, zvanje autora i e-mail.
Primer: Petar PETROVIĆ*
3. Naslove pojedinih odeljaka u tekstu dati u sledećem obliku:

Naslov odeljka (Times New Roman, 12, Bold)

Podnaslov 1 (Times New Roman, 12, Italic)

Podnaslov 2 (slovo abecede u poluzagradi, Times New Roman, 12, Regular)

Primer:

Službe koje pružaju pomoć žrtvama

Kategorije korisnika

a) Žene i deca

4. Koristiti harvardski sistem citiranja. Na kraju citata u tekstu otvoriti zagradu i u njoj upisati prezime autora, godinu objavljivanja i broj strane.

---

* Dr Petar Petrović je docent na Fakultetu..... u Beogradu. E-mail: nikola@primer.

Primer: (Christie, 2005: 28).

- 4.1. U fusnotama davati samo propratne komentare.
  - 4.2. Strana imena pisati izvorno.
  5. Ukoliko se u tekstu nalaze slike ili tabele, na odgovarajućem mestu u tekstu uputiti na njih, npr. (Tabela 2).
Naslove dati iznad slika i tabela.
- Primer: **Tabela 1.** Struktura viktimizacije prema polu
6. Obavezno priložiti popis **literature** na kraju teksta. Navesti sve citirane bibliografske jedinice abecednim redom, prema prezimenu prvog autora. Bibliografska jedinica treba da sadrži:

za knjige: prezime i prvo slovo imena autora, godina izdanja u zagradi, naslov knjige (kurzivom), mesto izdanja, naziv izdavača.

Primer: Milutinović, M. (1977) *Penologija*. Beograd: Savremena administracija.

za poglavlja u knjizi: prezime i prvo slovo imena autora, godina izdanja u zagradi, naslov poglavlja, u: prvo slovo imena (urednika), prezime (urednika), skraćena oznaka uredništva (u zagradi), naslov knjige (kurzivom), mesto izdanja, naziv izdavača, broj prve i poslednje strane poglavlja.

Primer: Benton, T. (2006) *Do we need rights? If so, what sort?* In: L. Morris (ed.) *Rights: Sociological perspectives*. New York: Routledge, str. 21-36.

za članke u časopisima: prezime i prvo slovo imena autora, godina izdanja u zagradi, naziv članka, naziv časopisa (kurzivom), broj i broj prve i poslednje strane članka.

Primer: Christie, N. (2005) Restorativna i retributivna pravda u kontekstu rata i ratnih zločina. *Temida*, 4, str. 27-32.

za dokumenta preuzeta sa interneta: upisati datum pristupa internet stranicama sa kojih su preuzeta.

7. Obavezno priložiti na kraju rukopisa: ime i prezime autora/ke, naslov rada, apstrakt i ključne reči na engleskom jeziku.

Molimo Vas da vodite računa i da pravilno koristite intelektualnu svojinu drugih autora/ki prilikom iznošenja navoda, rezultata istraživanja, ali i grafičkih prikaza iz njihovih tekstova. Časopis Temida podleže **kontroli na plagijarizam od strane Centra za evaluaciju u obrazovanju i nauci (CEON)** i nalazi se u **DOI (Digital Object Identifier) bazi i u Srpskom citatnom indeksu (SCIndeks)**.

Promena nekoliko reči iz rečenice originalnog autora/ke, kao i promena redosleda reči u njihovim rečenicama predstavlja plagijarizam ukoliko se taj autor/ka ne citiraju.

Kada se parafrazira neki deo teksta drugog autora/ke trebalo bi reprodukovati tačno značenje njihovih ideja, ali ih izraziti kroz sopstvene reči i drugačiju strukturu rečenica.

Primer: Nedovoljno dobri mehanizmi prepoznavanja su najverovatniji razlog malog broja zabeleženih žrtava starosti ispod 18 godina (Nikolić-Ristanović, 2009).

Isto pravilo važi i za slučaj da se pozivate na navode nekog istraživanja.

Primer: Istraživanje nasilja u porodici u Vojvodini pokazalo je da skoro svaka druga žena trpi psihičko nasilje (Nikolić-Ristanović, 2010).

Ukoliko je jedini način da izrazite navode drugog autora/ke doslovno citiranje njihovih reči, neophodno je da te rečenice stavite pod znake navoda, a da u zagradi pored imena autora/ke i godine u kojoj je rad objavljen, navedete i broj strane na kojoj se te rečenice nalaze u njihovom tekstu.

Primer: Autorka navodi da „manji broj maloletnih žrtava verovatno više govori o slabim mehanizmima prepoznavanja“ (Nikolić-Ristanović, 2009: 255).

Tehnička uputstva autorkama i autorima prikaza

Prikaz treba da bude obima do 6 strana kucanog teksta duplog proreda, font Times New Roman 12.

Naslov prikaza treba da sadrži sledeće podatke:

Prikaz knjige: naziv u originalu, prevod naziva na srpski jezik u zagradi (ukoliko je naziv na stranom jeziku), naziv izdavača, mesto izdanja, godina izdanja i broj strana.

Prikaz skupa: naziv u originalu, prevod naziva na srpski jezik u zagradi (ukoliko je naziv na stranom jeziku), mesto i datum održavanja skupa.

Radovi ne smeju biti već objavljeni, niti predati za objavljivanje na nekom drugom mestu.

Preplata

Cena pojedinačnog primerka je 750 dinara. Preplata za 2011. godinu iznosi za pojedince 3.000 dinara i 10.000 dinara za institucije. Cena pojedinačnog primerka za inostranstvo je EUR 30. Za inostranstvo preplata iznosi EUR 60 za pojedince, odnosno EUR 120 za institucije. U vezi preplate molimo Vas da se obratite Redakciji.

Časopis je dostupan u elektronskoj formi na: www.vds.org.rs, www.nauka.gov.rs i www.doiserbia.nbs.bg.ac.rs

Call for papers and subscription

Temida is the peer reviewed journal on victimization, human rights and gender, which is accredited as an academic journal by Serbian Ministry of Science. Papers are mainly published in Serbian. Papers written in other languages are either translated in Serbian or published in the language they are written in.

Topics for 2011 include: No 1 – **Victims and restorative justice** (submission deadline: March 1, 2011), No 2 – **Society as a victim** (submission deadline: May 1, 2011), No 3 – **Children: perpetrators of violence, victims and observers** (submission deadline: September 1, 2011), No 4 – **Hate crimes** (submission deadline: November 1, 2011)

Contributions not specifically dedicated to these themes, as well as conference and book reviews, may be submitted irrespective of the indicated terms. Manuscripts should be submitted by e-mail: vds@unet.rs.

All articles will be peer reviewed anonymously by two competent scholars. Afterwards, the Editorial Board will decide about its publishing. The manuscripts will not be returned.

Technical instructions for authors of articles

1. Contributions should not exceed 16 pages typed in double line spacing. The recommended font type is Times New Roman 12.
2. First page should contain: the title, the author's name, abstract (up to 150 words) and 4-5 key words.
- 2.1 After the author's surname put the footnote that should contain the name of the institution where the author works, academic title, and e-mail.

Example: Petar PETROVIĆ*

3. Subheadings should be written in the following way:

Paragraph heading (Times New Roman, 12, Bold)

Sub-Heading 1 (Times New Roman, 12, Italic)

Sub-Heading 2 (alphabet letter in the bracket, Times New Roman, 12, Regular)

Example: **Victim support services**

Categories of the users

a) Women and children

4. Please use the Harvard referencing system. At the end of citation you should open a bracket and give the author's surname, the year of publication and page number.

Example: (Christie, 2005: 28).

- 4.1. Footnotes should contain only brief accompanying comments.

- 4.2. Foreign names should be written originally.

---

* Dr Petar Petrović is docent at the Faculty... in Belgrade. E-mail: petar@example.

5. If the pictures and tables are included, please make a reference to them at the proper place, e.g. (Table 2)
Please give the titles above the pictures/tables.
Example: **Table 1.** Structure of victimization by gender
6. It is necessary to enclose the list of the **literature** at the end of the paper. List all the references in alphabetical order, according to the first author's surname. A list of references should contain:

For books: surname and initials of the author, year of publication (in the bracket), title of the book (italic), place of publication and publisher.

*E.g. Milutinović, M. (1977) *Penologija*. Beograd: Savremena administracija.*

For book chapters: surname and initials of the author, year of publication (in the bracket), chapter title, In: initial, surname of the editor followed by ed. in the bracket, title of the book (italic), place of publication, name of publisher and the page numbers of the chapter.

E.g. Benton, T. (2006) Do we need rights? If so, what sort? In: L. Morris (ed.) Rights: Sociological perspectives. London and New York: Routledge, pp. 21-36.

For journal articles: surname and initials of the author, year of publication (in the bracket), title of the article, title of the Journal (italic) and page numbers of the article.

E.g. Christie, N. (2005) Restorativna i retributivna pravda u kontekstu rata i ratnih zločina. Temida, 4, pp. 27-32.

For documents accessed by internet: give the electronic address and the date you accessed the source.

Please be sure to properly use the intellectual property of other authors during the presentation of statements, research results, and graphics from their texts. The journal Temida is subject of plagiarism **control by the Centre for Evaluation in Education and Science (CEON)** and is located in the **DOI (Digital Object Identifier) database** and in the **Serbian Citation Index (SCIndeks)**.

Changing a few words from the sentence of the original author, as well as changing the order of words in their sentences is plagiarism if the author is not cited.

When you paraphrase a text of another author you should reproduce the exact meaning of their ideas, but express them through your own words and with a different sentence structure:

E.g. Lack of good mechanisms of recognition is the most probable cause for the small number of identified victims under the age of 18 years (Nikolic-Ristanović, 2009).

The same rule applies in the case when you wish to refer to the assertion from another research:

E.g. The survey of domestic violence in Vojvodina has shown that almost every second woman suffered psychological abuse (Nikolic-Ristanović, 2010).

If the only way to express the assertions of another author is to quote their words, you must put these sentences in quotation marks, and indicate the page number on which these sentences are located in their text in the bracket next to the names of the authors and the year in which their paper was published:

E.g. The author states that „a smaller number of minor victims probably speaks more of a poor mechanism of identification” (Nikolić-Ristanović, 2009: 284).

Technical instructions for authors of reviews

The review should not exceed 6 pages typed in double line spacing. Recommended font is 12 point Times New Roman.

Title of the review should include:

Book review: title of the book in original, translation of the book title in Serbian in the bracket (if the title is in foreign language), name of the publisher, place of publication, year of publication and number of pages.

Meeting review: title of the meeting in original, translation of the meeting title in Serbian in the bracket (if the title is in foreign language), place and date of maintaining.

Papers should not be already published neither submitted for publishing at some other place.

Subscription

Price for single copy is 750 Dinars. Annual subscription in the year of 2011. is 3000 Dinars for individuals and 10 000 Dinars for institutions. Price for single copy for abroad is 30 EUR. Annual subscription rates for abroad is 60 EUR for individuals and 120 EUR for institutions. Regarding the subscription please contact the Editorial office.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

343.98

TEMIDA : часопис о виктимизацији, људским правима и
роду / главна и одговорна уредница Vesna Nikolić-
Ristanović. – Српско изд. – God. 1, br. 1 (јануар 1998) –
Београд (Ђуре Јакшића 5) : Виктимолошко друштво Србије
: Европски покрет у Србији, 1998. – (Београд : Prometej).
– 24 cm

Тромесечно. – Огледни број изашао 1997. године

ISSN 1450-6637 = Temida (Srpsko izd.)
COBISS.SR-ID 140099335